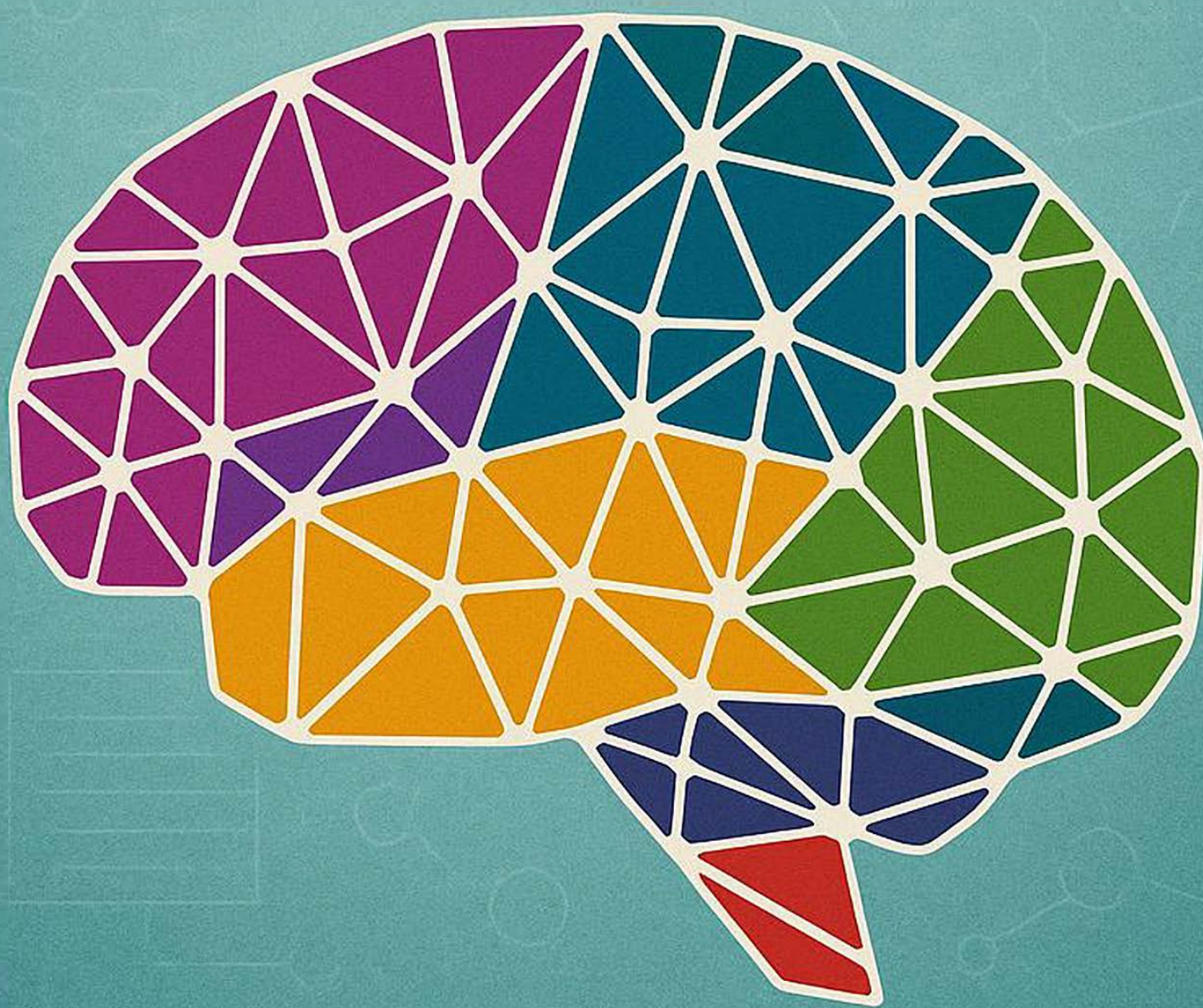

ZAMONAVIY JAMIYAT VA INNOVATSIYALAR

ILMIY NAZARIY JURNAL

№3

2025-yil

www.fanistiqbollari.uz

ZAMONAVIY JAMIYAT VA INNOVATSIYALAR

ilmiy-nazariy jurnal

СОВРЕМЕННОЕ ОБЩЕСТВО И ИННОВАЦИИ

научно-теоретический журнал

MODERN SOCIETY AND INNOVATIONS

scientific-theoretical journal

№ 3-son, 2025-yil

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2025-yil 16-aprel kuni № 720072-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.
--

BOSH MUHARRIR:
Tilavov Muxtor Hasan o'g'li
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

Andriyenko Yelena Vasilyevna - pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta'limi instituti, Novosibirsk, Rossiya).

Romm Tatyana Aleksandrovna - pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Tarix, gumanitar va ijtimoiy ta'lim instituti, Novosibirsk, Rossiya).

Eko Sri Margianti - Gunadarma universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya).

Xamidov Obidjon Xafizovich - Buxoro davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor.

Zaripov Lochin Rustamovich - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta'limni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot markazi, O'quv-uslubiy faoliyatni takomillashtirish boshqarma boshlig'i).

Nazarov Akmal Mardonovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini mudiri).

Qodirov Azizjon Anvarovich - iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent (Buxoro davlat universiteti Tabiiy fanlar va agrobiotexnologiya fakulteti dekani).

Rustamov Shavkat Shuhrat o'g'li - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrasini dotsenti).

Dilova Nargiza Gaybullayevna - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti Kengash kotibi).

Olimov Shirinboy Sharofovich - pedagogika fanlari doktori, professor (Buxoro davlat universiteti Pedagogika kafedrasini mudiri).

Hamroyev Alijon Ro'ziqulovich - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrasini mudiri).

Ataboyev Nozimjon Bobojon o'g'li - filologiya fanlari doktori, professor (Buxoro davlat universiteti xorijiy tillar fakulteti dekani).

Atayeva Mexriniso Farxodovna - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Geliofizika, qayta tiklanuvchi energiya manbaalari va elektronika kafedrasini dotsenti).

Turdiyev Bexruz Sobirovich - falsafa fanlari doktori (DSc), (Buxoro davlat universiteti "Yurisprudensiya, ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrasini professori).

Yo'ldoshev Sobitali Zoxidjon o'g'li - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (Farg'ona jamoat salomatligi tibbiyot instituti)

Mas'ul kotib:

Dehqonboyev Shohjahon Oybek o'g'li – Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasini o'qituvchisi

*Avezov Olmos Ravshanovich,
Osiyo xalqaro universiteti professori*

EKSTREMAL SHAROITLARDAGI OILANING PSIXOLOGIK YORDAM KO'RSATISHDAGI ROLI VA IJTIMOIIY OMILLAR

Annotatsiya: Ekstremal vaziyatlarda oila a'zolarining o'zaro psixologik qo'llab-quvvatlashi oilaning ruhiy va emotsional barqarorligini saqlashda muhim ahamiyatga ega. Maqolada ekstremal vaziyatlarda oila a'zolarining o'zaro psixologik yordamining ahamiyati, turlari va foydalari muhokama qilinadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oila a'zolari o'rtasidagi samimiy qo'llab-quvvatlash stress darajasini kamaytirish va muammolarni hal qilishda samarali rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: Ekstremal vaziyatlar, oila a'zolari, psixologik qo'llab-quvvatlash, emotsional yordam, informatsion yordam, amaliy yordam, ruhiy yordam, stressni kamaytirish, oilaviy birdamlik, psixologik barqarorlik, oilaviy qo'llab-quvvatlash, konfliktlarni hal etish.

Абстрактный: Взаимная психологическая поддержка членов семьи в экстремальных ситуациях важна для сохранения психической и эмоциональной устойчивости семьи. В статье рассматриваются значение, виды и преимущества взаимной психологической поддержки членов семьи в экстремальных ситуациях. Исследования показывают, что интимная поддержка между членами семьи играет эффективную роль в снижении уровня стресса и решении проблем.

Ключевые слова: экстремальные ситуации, члены семьи, психологическая поддержка, эмоциональная поддержка, информационная поддержка, практическая поддержка, психологическая поддержка, снижение стресса, единство семьи, психологическая устойчивость, поддержка семьи, возможности разрешения конфликтов.

Abstract: In extreme situations, mutual psychological support of family members is important for maintaining the mental and emotional stability of the family. The article discusses the importance, types and benefits of mutual psychological support of family members in extreme situations. Studies show that sincere support between family members plays an effective role in reducing stress levels and solving problems.

Key words: Extreme situations, family members, psychological support, emotional support, informational support, practical support, mental support, stress reduction, family unity, psychological stability, family support, conflict resolution.

Kirish. Ekstremal vaziyatlar insonlar uchun jiddiy ruhiy va jismoniy stresslarni keltirib chiqaradi. Bunday vaziyatlar oila a'zolariga katta ta'sir ko'rsatishi mumkin, chunki oila – inson hayotida asosiy qo'llab-quvvatlovchi tizimdir. Oila a'zolari bir-birini psixologik, emotsional va amaliy jihatdan qo'llab-quvvatlashi kerak. Ekstremal vaziyatlar, jumladan tabiiy ofatlar, texnogen falokatlar yoki ijtimoiy inqirozlar oilaning ichki aloqalariga katta ta'sir o'tkazadi. Oila ichidagi to'g'ri psixologik qo'llab-quvvatlash, stressni kamaytirish va oilaviy birdamlikni ta'minlash uchun juda muhimdir.

O'zaro psixologik qo'llab-quvvatlashning ahamiyati. O'zaro psixologik qo'llab-quvvatlashning ahamiyati oila a'zolari orasidagi ishonchni va birdamlikni mustahkamlashda katta rol o'ynaydi. Ekstremal vaziyatlarda oilaviy qo'llab-quvvatlash oilaning ruhiy barqarorligini saqlashga yordam beradi. Bunday yordam, oila a'zolarining his-tuyg'ularini tushunishga va bir-biriga yordam berishga qaratilgan bo'lib, stressni kamaytirish, xavfsizlikni ta'minlash va yengil holatga kelishga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oila a'zolari o'rtasida samimiy qo'llab-quvvatlash natijasida, individual stress darajasi sezilarli darajada kamayadi.

O'zaro psixologik qo'llab-quvvatlashning turlari. Ekstremal vaziyatlarda oila a'zolari bir-birini turli usullarda qo'llab-quvvatlashadi. Bu usullar emotsional, informatsion, amaliy va ruhiy

yordamni o'z ichiga oladi. Har bir yordam turi o'ziga xos ahamiyatga ega bo'lib, oila a'zolarining vaziyatga mos ravishda birgalikda ishlashini talab qiladi.

Adabiyotlar tahlili. O'zbekiston kontekstida ekstremal vaziyatlarda oilaviy qo'llab-quvvatlash mavzusi nisbatan kam tadqiq etilgan. Shunga qaramasdan, quyidagi ilmiy izlanishlar mavjud:

• Rahmatova M. (2018) – “O'zbek oilalarida ijtimoiy inqiroz va stress omillari” nomli tadqiqotida iqtisodiy qiyinchiliklar, mehnat migratsiyasi va sog'liq muammolari sababli yuzaga keladigan oilaviy nizolar hamda o'zaro emotsional yordam mexanizmlarini o'rgangan. Natijalar oilaviy qadriyatlar mustahkam bo'lsa, oila a'zolari bir-birini qo'llab-quvvatlashda faolroq bo'lishini ko'rsatgan.

• Shukurov A. (2019) – “Ekstremal vaziyatlarda o'zaro yordam va solidarlik” nomli maqolasida mahalla instituti, qarindosh-urug'larning roli, an'anaviy hamjamiyat yordamining ahamiyati ta'kidlanadi. Oiladagi ruhiy barqarorlik ko'pincha mahalla va keng doiradagi qarindoshlar ko'magiga ham bog'liq bo'ladi.

• Nasriddinova Sh. (2021) – “Oila psixologiyasida konfliktlarni bartaraf etish strategiyalari” nomli ishida turli toifadagi oilalarda stressga qarshi kurashish hamda ijtimoiy-psixologik yordam tamoyillarini tahlil qilgan. Ekstremal vaziyatlarda eng samarali usul “birgalikda muammoni ochiq tahlil qilish va majburiyatni bo'lib olish” ekanini ko'rsatgan.

• C. R. Figley (1983) – oilaviy stress, travma va salbiy oqibatlar mavzusini chuqur tadqiq qilgan. U oilada kechadigan ikkilamchi travmatik stress holatiga e'tibor qaratgan bo'lib, agar bir a'zo og'ir ruhiy zarba olsa, u butun oilaga ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ta'kidlaydi.

• Froma Walsh (2003) – oila rezilyentligini (barqarorligini) o'rganib, ekstremal vaziyatlarda oila a'zolarining bir-birini ruhiy qo'llab-quvvatlashi hamda ijobiy hissiy rishtalarni saqlab qolishi oilaning stressga chidamliligini oshirishi haqida yozgan. Walsh oilalarning “moslashuvchanlik”, “bir-biriga bo'lgan e'tibor” va “ma'noni birga qidirish” kabi xususiyatlar orqali og'ir sinovlardan muvaffaqiyatli o'tishlarini ko'rsatadi.

• John Bowlby (1969) – garchi asosan “qo'shish (attachment) nazariyasi” bilan mashhur bo'lsa-da, uning ilmiy ishlarida ekstremal vaziyatlardagi ajralish, yo'qotish va qayg'u jarayonlarida shaxsning yaqinlari bilan o'zaro bog'liqligi alohida ta'kidlanadi. Oila a'zolarining o'zaro hissiy yaqinligi, ayniqsa, og'ir stress sharoitida muhim omil ekanligi Bowlby nazariyalarida ham aks etgan.

1. Emotsional qo'llab-quvvatlash: Ekstremal vaziyatlarda emotsional qo'llab-quvvatlash juda muhimdir. Bu, bir-birining his-tuyg'ularini tinglash, tushunish va qo'llab-quvvatlashni anglatadi. Oila a'zolarining bir-birini tinchlantirishi, ruhiy holatini yaxshilash uchun muhim omildir. Stressli vaziyatlarda, oila a'zolarining bir-biriga mehr-muhabbat va tinchlantiruvchi so'zlari emotsional barqarorlikni ta'minlaydi.

2. Informatsion yordam: Ekstremal vaziyatlarda tezkor va to'g'ri ma'lumotlar olish juda muhimdir. Oila a'zolari o'rtasida zarur ma'lumotlarni bo'lishish, vaziyatni tushunish va qarorlar qabul qilish uchun informatsion yordam taqdim etilishi kerak. Ma'lumotlarning aniqligi va dolzarbligi oila a'zolarining xatti-harakatlariga ta'sir qiladi va to'g'ri yo'lni tanlashlariga yordam beradi.

3. Amaliy yordam: Amaliy yordam oila a'zolarining kundalik ehtiyojlarini qondirish, tashqi muhitda yuzaga kelgan muammolarni hal qilishda yordam berishni anglatadi. Oila a'zolari o'rtasida zarur harakatlarni bajarishda bir-biriga yordam berish, stressni kamaytiradi va oilaviy muammolarni yengillashtiradi. Misol uchun, bolalar yoki kasal oila a'zolarini parvarish qilish, oila a'zolarini ijtimoiy yordam bilan ta'minlash kabi amaliy yordamlar oilaning birligini mustahkamlashga xizmat qiladi.

4. Ruhiy yordam: Ruhiy yordam, oila a'zolarining bir-birini ma'naviy qo'llab-quvvatlashi va o'zaro hurmatni ta'minlashni o'z ichiga oladi. Ruhiy qo'llab-quvvatlash oilaning birdamligini saqlashga yordam beradi. Bu yordam nafaqat muammolarni hal qilishda, balki oila a'zolarining ijobiy hissiyotlarini mustahkamlashda ham ahamiyatli.

O'zaro psixologik qo'llab-quvvatlashning bir qator foydalari mavjud. Bular:

- Stressni kamaytirish: Oila a'zolarining o'zaro psixologik yordam berishi, stressni kamaytirishga va ruhiy barqarorlikni ta'minlashga yordam beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oila ichidagi qo'llab-quvvatlash, stressni kamaytirishda muhim rol o'ynaydi.

- Oilaviy birdamlikni mustahkamlash: Oila a'zolarining bir-biriga qo'llab-quvvatlashi, o'zaro hurmatni oshiradi va oilaviy birdamlikni kuchaytiradi. Bunday holatlarda, oila a'zolari bir-birini tushunib, ko'maklashadi, bu esa oilaning mustahkamligini ta'minlaydi.

- Qaror qabul qilishning samaradorligi: Oila a'zolari orasidagi psixologik qo'llab-quvvatlash, to'g'ri qarorlar qabul qilishda yordam beradi. A'zolar bir-birini qo'llab-quvvatlashi orqali, vaziyatni to'g'ri baholash va samarali qarorlar qabul qilish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Konfliktlarni oldini olish va ularni hal etish. Ekstremal vaziyatlarda oilada tushunmovchiliklar va konfliktlar yuzaga kelishi mumkin. Bu kabi vaziyatlar oilaning ruhiy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Konfliktlarni oldini olish va ularni hal etish uchun quyidagi usullarni qo'llash mumkin:

- Ochiq va samimiy muloqot: Oila a'zolarining bir-birini tinglashi va o'z fikrlarini ochiq bayon etishi, muammolarni hal qilishga yordam beradi. Samimiy muloqot oilada ishonchni oshiradi va tushunmovchiliklarni bartaraf etishga yordam beradi.

- Mas'uliyatni taqsimlash: Oila a'zolarining mas'uliyatlarini adolatli ravishda taqsimlash, stressni kamaytiradi va vaziyatni boshqarishda yordam beradi. Har bir oila a'zosi o'z vazifalarini bilishi va bajarishi kerak.

- Stressni boshqarish texnikalari: Naqsh-baho olish, meditatsiya, jismoniy mashqlar va boshqa stressni boshqarish usullari oilaviy ahvolni yengillashtiradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oila ichidagi psixologik qo'llab-quvvatlash, stressni kamaytiradi va oila a'zolarining umumiy ruhiy holatini yaxshilaydi. Misol uchun, bir necha tadqiqotlar o'tkazilgan oilalarda, oila a'zolarining bir-biriga bo'lgan qo'llab-quvvatlashi natijasida, stress darajasi sezilarli darajada kamayganligi tasdiqlangan. Quyidagi jadvalda biz o'zaro psixologik qo'llab-quvvatlashning asosiy shakllari va ularning foydalarini izohlaymiz.

Xulosa. Ekstremal vaziyatlar insonlar uchun katta ruhiy va jismoniy stress keltirishi mumkin, ayniqsa, bu holatlar oilaviy tizimda yuzaga kelganda. Oila – har bir insonning asosiy qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy guruhi bo'lib, ekstremal vaziyatlar o'rtasida oila a'zolarining o'zaro psixologik qo'llab-quvvatlashi hayotiy ahamiyatga ega. Oila ichidagi qo'llab-quvvatlashning turli shakllari, ya'ni emotsional, informatsion, amaliy va ruhiy yordam, oila a'zolarining bir-biriga bo'lgan ishonchini mustahkamlash va stressni kamaytirishda katta ahamiyat kasb etadi.

Emotsional qo'llab-quvvatlash oila a'zolarining ruhiy holatini yaxshilash, o'zaro tushunishni ta'minlash va xavfli vaziyatlarda bir-birini tinchlantirishga yordam beradi. Shu bilan birga, informatsion yordam zarur ma'lumotlarni olish va to'g'ri qarorlar qabul qilishda muhim rol o'ynaydi, ayniqsa, tezkor va aniq ma'lumot olish talab etiladigan vaziyatlarda. Amaliy yordam esa oila a'zolarining kundalik ehtiyojlarini qondirish, tashqi muhitda yuzaga kelgan muammolarni hal qilishda yordam beradi. Ruhiy qo'llab-quvvatlash esa oila ichidagi ma'naviy birdamlikni ta'minlash, bir-biriga bo'lgan hurmatni oshirish va o'zaro ma'naviy qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi.

Oilada to'g'ri psixologik qo'llab-quvvatlashning o'ri juda katta. Oila a'zolarining bir-birini qo'llab-quvvatlashi, stressni kamaytiradi, ruhiy barqarorlikni saqlaydi va oila birdamligini mustahkamlaydi. Oila a'zolari bir-biriga yordam bera olishi, qarorlarni birgalikda qabul qilishda samarali natijalarga olib keladi. Ekstremal vaziyatlar, oilaviy munosabatlarni sinovdan o'tkazish va yanada mustahkamlash imkoniyatini yaratadi.

Shuningdek, oila a'zolarining psixologik qo'llab-quvvatlashi, yirik inqirozlar yoki qiyinchiliklar davrida oilaviy birdamlikni ta'minlash, jismoniy va ruhiy sog'liqni tiklashda samarali usul bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oila ichidagi qo'llab-quvvatlash, nafaqat individual stressni kamaytiradi, balki oilaning umumiy holatini yaxshilaydi, ayniqsa, ekstremal vaziyatlarga qarshi kurashishda muhim rol o'ynaydi.

Shunday qilib, ekstremal vaziyatlarda oila a'zolarining o'zaro psixologik qo'llab-quvvatlashi muhim ijtimoiy va psixologik resurs hisoblanadi. Oila ichidagi yordam tizimi stressni

boshqarish, muammolarni hal qilish va ruhiy barqarorlikni ta'minlashda alohida ahamiyatga ega bo'lib, oilaning umumiy farovonligini va mustahkamligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Avezov O.R. Oila psixoterapiyasi nazariyalari. Darslik, "Kamolot" nashriyoti, 2024 yil. 316 bet.
2. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda psixologik xizmat Darslik,"KAMOLOT" nashriyoti, 2023 yil. 332 bet.
3. Avezov O.R., Z.J.Ahmedova. Ekstremal vaziyatlar psixologiyasi Darslik,"KAMOLOT" nashriyoti, 2022 yil. 256 bet.
4. Avezov O.R. Mutaxassislikka kirish. Darslik,"Durdona" nashriyoti, 2021 yil. 243 bet.
5. Avezov O.R. Deviant xulq-atvor psixologiyasi. Darslik, "Buxoro viloyati bosmaxonasi" nashriyoti, 2019 yil. 495 bet.
6. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda oilaga psixologik xizmat ko'rsatish amaliyoti. PEDAGOGIK MAHORAT Ilmiy-nazariy va metodik jurnal 5-son (2021-yil, oktabr). Buxoro, 2021 y. B. 145-150.
7. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda shaxsning stressli holati va xulq-atvor reaksiyalari. Psixologiya. № 4 son(2020) Buxoro. 2020. B. 94-98.
8. Avezov O.R. Psychologisal relations between family members. Ssientifis Journal Impact Fastor. VOLUME 2 | ISSUE 2. ISSN 2181-1784. SJIF 2022: 5.947 February 2022 www.oriens.uz. P-945-949
9. Avezov O.R. Mental Status and Behavioral Reactions in Emergensi. and Extreme Emergencies Amerisan journal of sosial and humanitarian researsh. ISSN: 2690-9626 Vol.3, No 1, 2022. <https://www.grnjournals.us/index.php/AJSHR/artisile/view/714>
10. Avezov O.R. Favqulotda va ekstremal vaziyatlarda aholiga psixologik xizmat ko'rsatish. "XXI asr psixologiyasi". //Xalqoro ilmiy-amaliy anjumani materiallari// Buxoro, 2021 y. B. 19 - 24.
11. Авезов О.Р. Психологическая служба в экстремальных ситуациях. Вестник интегративной психологии. № 79. Ярославл. 2019. С. 23-26.
12. Avezov O.R. Ekstremal vaziyatlarda stressbardoshlik tushunchasi. International Conference on Developments in Education. Hosted from Amsterdam, Netherlands <https://econferencezone.org> 22nd Feb. 2023. B. 63-67

Atakulova Nargizaxon Alijonovna

Andijon davlat universiteti doktoranti, p.f.f.d. (PhD), dotsent

TALABALARDA SOG'LOM DINIY DUNYOQARASHNI RIVOJLANTIRISH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH

Annotatsiya. mazkur maqolada talabalarda sog'lom diniy dunyoqarashni rivojlantirish tizimini takomillashtirish, Respublikadagi Oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim jarayonlarida Sharq allomalarining pedagogik merosidan foydalanish, mazkur merosning shaxs sog'lom diniy dunyoqarashini rivojlantirishdagi imkoniyatlari, yoshlarning diniy dunyoqarashini to'g'ri shakllantirish maqsadida diniy qonun qoidalarni hayotning barcha sohalariga asos qilib olish, birinchi va ikkinchi Renessans davrida shaxsda diniy dunyoqarashning shakllanishiga ta'sir kiritgan omillari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: sog'lom diniy dunyoqarash, tajriba-sinov ishlari, samaradorlik, matematik-statistik tahlil, mezonlar, pozitiv dunyoqarash, metodika, tavsiya, shaxsiy-kasbiy sifatlar, sog'lom e'tiqodiy qarash, ezgu amal.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы совершенствования системы формирования у студентов здорового религиозного мировоззрения, использования педагогического наследия восточных ученых в образовательном процессе высших учебных заведений Республики, возможности данного наследия в развитии здорового религиозного мировоззрения личности, в целях правильного формирования религиозного мировоззрения молодежи, принятия положений религиозного права за основу всех сфер жизни, формирования у человека религиозного мировоззрения в период первого и второго Ренессанса. о факторах, влияющих на формирование речь идет.

Ключевые слова: здоровое религиозное мировоззрение, экспериментальная работа, эффективность, математико-статистический анализ, критерии, позитивное мировоззрение, методология, рекомендация, личностно-профессиональные качества, здоровое религиозное мировоззрение, добродетельное действие.

Annotation. This article will talk about improving the system of developing a healthy religious worldview in students, the use of pedagogical heritage of Eastern allomas in educational processes in higher educational institutions in the Republic, the possibilities of this heritage in the development of a healthy religious worldview of the individual, the ability of religious law to correctly formulate the religious worldview of young people

Key words: healthy religious worldview, experimental work, efficiency, mathematical-statistical analysis, criteria, positive worldview, methodology, recommendation, personal-professional qualities, healthy faith vision, noble deed.

Kirish. Millatning ma'naviy-madaniy boyliklari uning davomchilari bo'lgan yosh avlodni kamol toptirish, ularda o'zlikni anglash hissini shakllantirishda muhim pedagogik vosita bo'lib xizmat qiladi. Talabalarda o'zlikni anglash hissini rivojlantirish orqali sog'lom diniy dunyoqarashni shakllantirish, ezgu amallarni bajarishga undash Sharq allomalari falsafiy pedagogik tafakkurida yetakchi o'rin egallagan. Talaba-yoshlarda sog'lom diniy dunyoqarashni shakllantirish orqali ularda jamiyat a'zolariga nisbatan hayrihoxlik, tolerantlik hamda ijobiy nuqtai nazarni shakllantirish va shu asosda shaxslararo munosabatlarni barqarorlashtirish, ijtimoiy osoyishtalikni ta'minlashda Sharq allomalari tomonidan yaratilgan pedagogik vositalar, usullar, metodlar va texnologiyalardan tizimli tarzda foydalanish zaruriyati kuchaymoqda.

Mavzuning dolzarbligi. Respublikadagi Oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim jarayonlarida Sharq allomalarining pedagogik merosidan foydalanish, mazkur merosning shaxs sog'lom diniy dunyoqarashini rivojlantirishdagi imkoniyatlari va pedagogik shart-sharoitlarini aniqlash, negbinlik falsafasi bilan aloqador jihatlarini nazariy jihatdan asoslash hamda allomalarning pedagogik merosidan tizimli tarzda foydalanish usullari, metodlari va texnologiyalarini ishlab chiqish taqozo qilinmoqda. Allomalar tomonidan yaratilgan negbinlik tarbiyasiga oid qarashlardan foydalangan

holda talabalar ma'naviyatini shakllantirish vositalari, shakllari hamda ushbu maqsadga yo'naltirgan jarayon modelini ishlab chiqish ta'lim jarayoni sifatini ta'minlashga xizmat qiladi.

Mavzu metodologiyasi. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 28.01.2022-yildagi PF-60-sonli "2022-2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5847-son Farmoni, 2018-yil 14-avgustdagi "Yoshlarni ma'naviy-axloqiy va jismoniy barkamol etib tarbiyalash, ularga ta'lim-tarbiya berish tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko'tarish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3907-son Qarori, 2018-yil 12-maydagi "Buyuk allomalar, adib va mutafakkirlarimiz ijodiy merosini keng o'rganish va targ'ib qilish maqsadida yoshlar o'rtasida kitobxonlik tanlovlarini tashkil etish to'g'risida"gi PQ-3721-son Qarori, 2018-yil 28-noyabrdagi "O'zbekiston Respublikasida milliy madaniyatni yanada rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PQ-4038-son Qarori, 2017-yil 27-martdagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida Imom Buxoriy xalqaro ilmiy-tadqiqot markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-2855-son Qarori, 2017-yil 24-maydagi «Qadimiy yozma manbalarni saqlash, tadqiq va targ'ib qilish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-2995-son Qarori, 2017-yil 23-iyundagi «O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzurida O'zbekistondagi Islom sivilizatsiyasi markazini tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-3080-son Qarori, hamda mazkur faoliyatga tegishli boshqa me'yoriy-huquqiy hujjatlarda belgilangan vazifalarni amalga oshirishga ushbu tadqiqot ishi muayyan darajada xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Respublikamizda Sharq allomalari pedagogik merosini o'rganish, tasavvuf ta'limotidagi pedagogik qarashlar, oid tadqiqotlar M.Xayrullaev, A.Zunnunov, H.Hamidov, S.Rajabov, G.Navro'zova, O.Musurmonova, R.Safarova, S.Nishonova, M.Quronov, N.Ortiqov, U.Aleuov, Z.Mirtursunov, K.Xashimov, K.Qilicheva, M.Salaeva, M.Inoyatova, G.Izbulloeva, M.Pazilova, N.Masharipova tomonidan amalga oshirilgan.

Asosiy qism. Bugungi kunda yoshlarning diniy dunyoqarashini to'g'ri shakllantirish maqsadida diniy qonun qoidalarni hayotning barcha sohalariga asos qilib olish mumkin emasligini singdirish lozim. Hatto diniy axloqiy talablar nuqtai nazaridan ham diniy qonun qoidalarni inson ongiga majburan singdirmaslik g'oyasiga amal qilinadi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, O'zbekiston Respublikasida din davlatdan ajratilgan. Biroq ijtimoiy jamiyatda insonlar milliy qadriyatlar bilan bog'liq bo'lgan axloqiy me'yorlarga amal qilib kelmoqdalar. Bunday qonun-qoidalar va axloqiy me'yorlarni talaba-yoshlar ongiga singdirish orqali ularda sog'lom diniy qarashni tarkib toptirish imkoniyatlarini kengaytirish mumkin. Barcha milliy qadriyatlar urf-odat va an'analar, madaniy yondashuvlar va modellar, diniy qonun-qoidalar negizida shakllangan. Ular o'z navbatida talaba-yoshlarda sog'lom diniy dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qilmoqda. Chunki milliy madaniy modellarda o'zbek xalqining qadriyatlari, xulq-atvor me'yorlari va mentaliteti o'z ifodasini topgan[1].

Turli ekstremistik xurujlar sababli bugungi kunda talabalarning sog'lom diniy dunyoqarashini rivojlantirish alohida dolzarblik kasb etmoqda. Chunki sog'lom diniy dunyoqarash egasigina diniy bag'rikenglik ko'nikmasiga ega bo'ladi. Din haqidagi aniq tushunchalar va tasavvurlardan maqsadga muvofiq holda foydalana oladi. Din haqidagi aniq tasavvurlar diniy bilimlar va tushunchalarni puxta o'zlashtirish negizida vujudga keladi. "Islom ensiklopediyasi"da din tushunchasi quyidagicha ta'riflangan: Din (arab. – mulk, hukm, hisob, jazo, tadbir, bo'ysunish, itoat qilish, ibodat, parhez, yo'l tutish, odat qilish, e'tiqod qilish va b.) Arab tilida din so'zi keng ma'noda ishlatiladi. Qur'onda din so'zi turli ma'nolarda 100 dan ortiq marotaba ishlatilgan bo'lib, o'sha ma'nolarning hammasi ayni vaqtdagi din atamasida ham o'z aksini topgan.[1].

Insonning dinga bo'lgan munosabati uning diniy dunyoqarashida o'z ifodasini topadi. Dunyoqarash – dunyoga va insonning undagi o'rniga, kishilarning o'z atrofidagi voqelikka va o'z-o'ziga munosabatiga bo'lgan qarashlar tizimi. Shuningdek bu qarashlarga asoslangan odamlarning e'tiqodlari, ideallari, bilish va faoliyat tamoyillari. Dunyoqarash kishining yoshi, hayotiy tajribasi,

bilimi, mafkurasi bilan bog'liq. Dunyoqarashda jamiyatda shakllangan falsafiy, ilmiy, diniy, siyosiy, axloqiy, huquqiy, estetik bilimlar, qarashlar o'z aksini topadi. Shaxsning dunyoqarashi ijtimoiy munosabatlar bilan chambarchas bog'langan[2].

Diniy dunyoqarash shaxsning o'zi va atrofdagilarning ichki olami, kechinmalari, e'tiqodlarining mazmun mohiyatini anglashga ko'maklashadi. shunga ko'ra diniy dunyoqarash did bilan bog'liq xodisalar va voqealarning shaxs ongida aks etirishini anglatadi. Har bir shaxsning dinga bo'lgan individual munosabati diniy dunyoqarashni asosini tashkil etadi.

Birinchi va ikkinchi Renessans davrida shaxsda diniy dunyoqarashning shakllanishiga quyidagi omillar alohida ta'sir ko'rsatgan (1-jadvalga qarang).

Birinchi va ikkinchi Renessans davrida shaxsda diniy dunyoqarashning shakllanishiga ta'sir korsatgan omillar 1-jadval

Birinchi Renessans davrida	Ikkinchi Renessans davrida
Dunyoviy fanlar va islom aqidashunosligiga oid bilimlar. Boshqa xalqlarning diniy qarashlari va madaniy boyliklari ta'siri, chunonchi yunon, rum, fors, hind va boshqalar.	Nasr va nazm, ritorika hamda fiqh ilmi hamda fiqhshunoslikning rivojlanishi.
Dunyoviy ilmlarning taraqqiyoti.	Qomusiy olimlarning yetishib chiqqanligi
Aqliy, amaliy hamda ratsional bilish imkoniyatlarinig kengayishi	Nafs va qalb tarbiyasiga ustuvor e'tibor qaratilganligi.
Insonga xos bo'lgan axloqiy g'oyalar va madaniy konsepsiyalarning shaxs ongiga ta'siri.	Xorazm, Buxoro, Termiz kabi yirik shaharlarda ilmiy markazlarni tashkil topganligi.
Falsafiy g'oyalarning rivojlanishi.	Natijada yoshlar ezgulik va yovuzlikning o'ziga xos jihatlarini osongina farqlashga

1-jadvaldan ko'rinib turibdiki, diniy dunyoqarash tufayli ma'naviy-ma'rifiy tarbiyaning bitmas-tuganmas asoslarini yaratganlar. Bugungi kunda butun insoniyat mazkur ma'rifatdan bahramand bo'lib, o'z tafakkurini boyitishga erishmoqda.

Din va diniy dunyoqarash ijtimoiy, siyosiy, pedagogik, psixologik hodisa hisoblanadi. Din va dunyoqarash masalasi ham psixologlar tmonidan bir qadar chuqur o'rganilgan. Psixologlar dinning vujudga kelishini insonning o'zi bilan bog'lab, uning ichki borlig'i va hissiy irodaviy jihatlarini, kechinmalari bilan aloqador ruhiy hodisa sifatida talqin etadilar[4].

Din psixologiyasi Z.Freyd (1856-1939) tomonidan bir qadar chuqur o'rganilgan. U din inson faoliyatining mahsuli ekanligini psixologik jihatdan asoslashga harakat qilgan. Freyd dinning insonlar tabiatga qaramligi tufayli vujudga kelganligini ta'kidlab, bunda bilishning irrotsional mexanizmlari yetakchi ahamiyat kasb etishini ko'rsatgan. Uning ta'biricha inson ruhiyati ongsizlik, ong oldi va onglilik darajalarining o'zaro aloqadorligi natijasida hosil bo'ladi. O'z navbatida ongsizlik darajasi inson psixikasida muhim ahamiyat kasb etadi. Psixikaning ushbu darajasida tabiiy instinktlar va asosiy mayillar ustuvor o'rin egallaydi. Muallif ongsizlik bilan bog'liq mayillar jamiyat hayoti uchun xavfliligini ko'rsatgan. O'z navbatida Islom dini insonni toqatlilikka undab ongsizlik tufayli vujudga keladigan mayillarni tiyishda o'ziga xos mexanizm vazifasini o'tagan.

Dinning negizi uchta tarkibiy qismdan iborat. Ular:

1. Dinniy ijtimoiy asoslari kundalik ijtimoiy munosabatlar jarayonida moddiy va ma'naviy faoliyat ko'rsatishdan iborat. Bu jarayonda moddiy shart sharoitlar ustuvorlik qiladi. Siyosiy ustqurma esa diniy dunyoqarashga ikkilamchi ta'sir ko'rsatish imkoniyatiga ega. Ijtimoiy munosabatlarning o'z o'zidan (stixiyali) rivojlanishi ham diniy dunyoqarashning negizlaridan birini tashkil etadi. Bu boshqarib bo'lmaydigan jarayonlarning vujudga kelishiga asos bo'lib

ijtimoiy munosabatlarni izdan chiqaradi hamda turli ziddiyatlar va urushlarning vujudga kelishiga sabab bo'ladi.

2. dinning gnoseologik negizi insonlarda e'tiqodiy tasavvurlarning shakllanishiga xizmat qiladi. Tabiat va jamiyat hodisalarini bilish dialektik jarayonda amalga oshadi. Insonlarning tajribasizligi, o'zi va atrofdagilarga nisbatan sub'yektiv munosabati, narsa, buyum va voqea hodisalarni absolyutlashtirish, ilohiylashtirish, real voqelikning insonlar tomonidan noto'g'ri idrok etilishiga olib keladi. Chunki inson dunyoqarashida diniy g'oyalarning vujudga kelishi borliqni idrok etishdan boshlanadi. Ratsional bilish bosqichida esa o'zining ahamiyatini yo'qotmaydi. Dinning gnoseologik asoslarini tashkil etiladigan xususiyatlar sirasiga quyidagilarni kiritish mumkin: bilishning sub'yektiv jihatlarini bo'rtirib ko'rsatish, ya'ni absolyutlashtirish; absraklashtirish, ya'ni o'z diqqatini boshqa tomonga qaratish; tafakkurning umumlashtirish layoqatiga egaligi.

3. Dinning ruhiy asoslari. Dinning vujudga kelishida insonlarning bilish jarayonlari bilan bir qatorda hissiyotlari, kechinmalari, kayfiyati ham o'ziga xos o'rin egallaydi. Diniy tasavvur insonlarning his tuyg'ulari orqali vujudga keladi va boyidi. Dinning ruhiy asoslari individual hamda ijtimoiy harakterga ega. Individual xarakterdagi ruhiy asoslar g'am tashvish, qo'rquv hissiga ega bo'lish, shaxsiy ham tashvish, yolg'izlikdan cho'chish, muhabbat, mehr shafqat, minnadorlik, qoniqish hissiga ega bo'lish kabi salbiy hamda ijobiy kechinmalarga ega bo'lishni anglatadi. Ijtimoiy xarakterdagi ruhiy asoslarga turli guruhlariga mansub shaxslarning ijtimoiy fikri, ommaviy qo'rquv hissi, tahdidlarni kiritish mumkin. Dinning ruhiy asoslari sirasiga diniy g'oyalarning o'zlashtirilishi, rivojlantirilishi, takomillashtirilishiga qulay sharoit yaratadigan guruhlar, shaxslar, jamoalarning ruhiy holati, jarayonlar va mexanizmlarni kiritish mumkin[5].

Diniy dunyoqarash bilan dunyoviy qarashlar muayyan darajada uyg'unlashadi, ayniqsa, u shaxsning ma'naviyati va madaniyatini yuksaltirishda xizmat qilganda bir birini to'ldiradi, biroq fan-texnika taraqqiy etgan global axborotlar oqimi tezlayotgan bugungi kunda ijtimoiy hayotning, aksariyat, sohalarini diniy qonun-qoidalar asosida tashkil etish imkonsiz. Dunyoviy davlatlarda amal qiladigan qonunchilik har bir shaxsning diniy e'tiqodlarini hurmat qilgan holda hayotning dunyoviy sohalarini rivojlantirishni kafolatlaydi.

Xulosa. Bugungi kunda yoshlarning diniy dunyoqarashini to'g'ri shakllantirish maqsadida diniy qonun qoidalarni hayotning barcha sohalariga asos qilib olish mumkin emasligini singdirish lozim. Hatto diniy axloqiy talablar nuqtai nazaridan ham diniy qonun qoidalarni inson ongiga majburan singdirmaslik g'oyasiga amal qilinadi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, O'zbekiston Respublikasida din davlatdan ajratilgan. Biroq ijtimoiy jamiyatda insonlar milliy qadriyatlar bilan bog'liq bo'lgan axloqiy me'yorlarga amal qilib kelmoqdalar. Bunday qonun-qoidalar va axloqiy me'yorlarni talaba-yoshlar ongiga singdirish orqali ularda sog'lom diniy qarashni tarkib toptirish imkoniyatlarini kengaytirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Ислom. Энциклопедия: А-Х / Шайх Абдулазиз Мансур тахрири остида – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2017. – Б 135.
2. Фалсафа: энциклопедик луғат. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2010. – Б. 100.
3. Atakulova N.A. Talabalarda diniy dunyoqarashni shakllantirish kasbiy ijtimoiy yetuklikka undash omili sifatida // Science and innovation.International Scientific journal volume 1 issue 8.
4. Atakulova N.A. Tools for enriching students' religious outlook// Science and innovation// International Scientific journal volume 2 issue 7 julu 2023. UIF-2022: 8.2 | issn: 2181-3337.
5. Atakulova N.A. O'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni samarali rivojlantirish vositalari//“Xalq ta'limi” O'zbekiston Respublikasi xalq ta'limi vazirligini ilmiy metodik jurnali 2020 yil №1-son (yanvar-fevral)

Tilavov Muxtor Hasan o'g'li,
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi,
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

TA'LIM MUASSASALARIDA PSIXOLOGIK XIZMATLAR SAMARDORLIGINI OSHIRISH UCHUN O'QITUVCHI VA OTA-ONALAR HAMKORLIGINING INNOVATSION YONDASHUVLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirish uchun o'qituvchi va ota-onalar hamkorligining innovatsion yondashuvlari o'rganilgan. Yangi raqamli texnologiyalar, interaktiv platformalar va oilaviy maslahatlar orqali samarali hamkorlikni shakllantirish psixologik xizmatlarni takomillashtirishga va o'quvchilarning ijtimoiy hamda hissiy rivojlanishiga yordam beradi. Maqolada ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi aloqani mustahkamlash orqali o'quvchilarning psixologik salomatligini yaxshilash va ularning o'z-o'ziga bo'lgan ishonchini oshirish bo'yicha tavsiyalar keltirilgan. Innovatsion yondashuvlar psixologik xizmat ko'rsatishni zamonaviylashtirish va o'quvchilar uchun barqaror muhit yaratishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: psixologik xizmatlar, ta'lim muassasalari, ijtimoiy-psixologik xususiyatlar, psixologik yordam, ota-onalar va o'qituvchilar munosabatlari, psixologik xizmatlarni takomillashtirish.

Аннотация: В данной статье рассматриваются инновационные подходы к повышению эффективности психологических услуг в образовательных учреждениях через сотрудничество учителей и родителей. Сформирование эффективного взаимодействия с использованием новых цифровых технологий, интерактивных платформ и семейных консультаций способствует совершенствованию психологических услуг и развитию социальных и эмоциональных навыков учащихся. В статье представлены рекомендации по укреплению связи между учителями и родителями для улучшения психологического здоровья учащихся и повышения их уверенности в себе. Инновационные подходы способствуют модернизации психологических услуг и созданию стабильной среды для учащихся.

Ключевые слова: психологические услуги, образовательные учреждения, социально-психологические особенности, психологическая помощь, отношения родителей и учителей, совершенствование психологических услуг.

Annotation: This article examines innovative approaches to enhancing the effectiveness of psychological services in educational institutions through collaboration between teachers and parents. Establishing effective cooperation using new digital technologies, interactive platforms, and family consultations helps improve psychological services and supports students' social and emotional development. The article provides recommendations for strengthening the relationship between teachers and parents to improve students' psychological well-being and boost their self-confidence. Innovative approaches contribute to modernizing psychological services and creating a stable environment for students.

Key words: psychological services, educational institutions, social-psychological characteristics, psychological support, parent and teacher attitudes, improving psychological services.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirish uchun yangi yondashuvlar va innovatsion metodlardan foydalanish muhim ahamiyat kasb etmoqda. Psixologik yordamning sifatini oshirish va o'quvchilarning salomatligini ta'minlashda o'qituvchi va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlik alohida o'rin tutadi. Yangi raqamli texnologiyalar, interaktiv kommunikatsiya platformalari, va oilaviy maslahatlar orqali samarali hamkorlikni shakllantirish ta'lim jarayonidagi psixologik xizmatlarning yanada kuchayishiga yordam beradi.

Ota-onalar va o'qituvchilar orasida mustahkam aloqani shakllantirish, ularning o'quvchilarning hissiy va ijtimoiy rivojlanishiga birgalikda e'tibor qaratishi, innovatsion yondashuvlar orqali amalga oshirilishi mumkin. Masalan, raqamli maslahatlar, onlayn treninglar

va bolalar psixologiyasiga oid o'quv materiallari yordamida o'qituvchilar va ota-onalar o'rtasidagi muloqotni kuchaytirish imkoniyati kengaymoqda. Shu kabi yondashuvlar nafaqat o'quvchilarning psixologik salomatligini yaxshilash, balki ularning o'z-o'zini anglash, motivatsiya va ijtimoiy moslashuv jarayonlarini ham mustahkamlashga xizmat qiladi.

O'qituvchi va ota-onalar o'rtasidagi hamkorlikning innovatsion usullari ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarni yanada samarali qilish uchun muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy texnologiyalar va raqamli yondashuvlar orqali psixologik xizmat ko'rsatishni takomillashtirish, o'quvchilar uchun yanada barqaror va qo'llab-quvvatlovchi muhit yaratish imkonini beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. I.G.Kolesnikovaga ko'ra, ta'lim muhitida psixologik konsultatsiya ishlarini olib borishda psixolog mutaxassis quyidagi ishlarni olib boradi:

1. Bolalar, o'qituvchilar, talabalar ta'lim va tarbiyasi bilan shug'ullanuvchi barcha shaxslarga, jumladan ma'muriyat, direktor, rektor, mudir, o'qituvchilar, murabbiylar, ota-onalar, ijtimoiy va jamoatchilik tashkilotlari, xodimlariga aniq, ilmiy asoslangan maslahatlar berish;

2. Ta'lim, taraqqiyot, tarbiya, kasb tanlash va turmush qurish, o'zaro munosabat, muomala va muloqot sirlari, tengdoshlar va voyaga yetmaganlar munosabati, masalan, dunyoqarash, qobiliyat, iqtidor muammolari yuzasidan individual, guruh, jamoaviy tarzda maslahatlar uyushtirish;

3. Ma'muriyatga, bolalar, o'quvchilar, talabalarga (yotoqxonada, klublarda, kutubxonalarda) qiziqtiruvchi masalalar bo'yicha bolalar, o'quvchilar, talabalarning psixik o'sishi xususiyatlariga oid ma'lumot berishi, o'g'il va qizlarni asrab olish, onalik va otalikdan mahrum qilish, tashkilotlarni g'amxo'rlik va vasiylik to'g'risidagi qabul qilgan qarorga munosabati, shaxs taqdirini hal qilishda qatnashishi va maslahatli fikr berishi lozim;

4. Ota onalarga bolaning psixik rivojlanishi xususiyatlarini shaxs sifatida shakllanishi, o'zaro munosabat maqomlari, bunda farzandlarning yoshi, jinsi, individual-tipologik xususiyatlari muammosi bo'yicha ilmiy-amaliy maslahatlar beradi;

5. Yangi tipdagi maktablarga o'rta-maxsus va kasb-hunar texnikumi o'quvchilari, akademik litsey talabalariga ularning imkoniyati, istiqboli to'g'risida ilmiy – amaliy xususiyatga molik konsultativ ishlar olib borish yoshlarni saralash, tanlash, kasbga yaroqlilik darajasini aniqlash, tanlov komissiyasida maslahatchi sifatida ishtirok etish. Mazkur ishlar ta'lim sub'ektlarini maktabda, litseylarda, universitetlarda o'qitish davomida psixologik pedagogik jihatdan chuqurroq o'rganishga yo'naltirilgan bo'lib, ularning individual xususiyatlarini, ta'lim tarbiyadagi nuqsonlarning sabablarini aniqlashga mo'ljallangandir. Diagnostik ishlar guruh yoki individual tarzda o'tkaziladi. Bu asnoda amaliy psixolog quyidagi vazifalarni bajaradi.

Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarning bir nechta asosiy turlari mavjud:

1. **Konsultativ xizmatlar.** Konsultativ xizmatlar o'quvchilarga, o'qituvchilarga va ota-onalarga muammolarini hal qilishda yordam berishni o'z ichiga oladi. Psixologik konsultatsiya orqali o'quvchilar o'z muammolarini aniqlash, maqsadlarini belgilash va yechimlarni topish bo'yicha qo'llab-quvvatlanadi.

2. **Diagnostik xizmatlar.** Diagnostik xizmatlar o'quvchilarning ruhiy holatini, kognitiv qobiliyatlarini va ta'limdagi muvaffaqiyatini baholashni o'z ichiga oladi. Psixologik testlar, intervyular va kuzatuvlar yordamida o'quvchilarning ehtiyojlari aniqlanadi va mos ravishda yordam ko'rsatiladi.

3. **Psixoterapevtik yordam.** Psixoterapevtik yordam maxsus terapevtik metodlar yordamida o'quvchilarning ruhiy salomatligini yaxshilashga qaratilgan. Bu xizmatlar stress, depressiya va boshqa ruhiy muammolarni bartaraf etishga yordam beradi.

4. **Preventiv tadbirlar.** Preventiv tadbirlar psixologik muammolarni oldini olish uchun o'tkaziladi. Bu tadbirlar o'quvchilarga stressni boshqarish, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish va sog'lom turmush tarzini shakllantirishda yordam beradi.

Psixologik xizmatlarning ta'lim jarayonidagi ta'siri.

1. **Akademik muvaffaqiyat.** Psixologik xizmatlar o'quvchilarning akademik muvaffaqiyatini oshirishda muhim rol o'ynaydi. O'quvchilarning ruhiy holati to'g'ri boshqarilganda, ular o'quv

materiallariga yaxshiroq e'tibor qaratishadi, motivatsiyasi oshadi va ta'lim jarayonida ko'proq muvaffaqiyat qozonadilar.

2. **Emotsional qo'llab-quvvatlash.** Psixologik xizmatlar o'quvchilarning emotsional holatini qo'llab-quvvatlaydi. Stress va depressiya kabi muammolarni hal qilishda yordam berish orqali o'quvchilarning umumiy ruhiy farovonligini yaxshilaydi.

3. **Sotsial rivojlanish.** Psixologik xizmatlar o'quvchilarning sotsial ko'nikmalarini rivojlantiradi. Sotsial interaktsiyalarni yaxshilash, ijtimoiy muammolarni hal qilish va guruhdagi moslashuvchanlikni oshirishda yordam beradi.

4. **Ota-onalar va o'qituvchilar bilan hamkorlik.** Psixologik xizmatlar ota-onalar va o'qituvchilar bilan hamkorlikni kuchaytiradi. Psixologlar o'qituvchilar va ota-onalarga o'quvchilarning ehtiyojlari va muammolari haqida ma'lumot berib, ularning ta'lim jarayonida muvaffaqiyatini oshirish uchun strategiyalar ishlab chiqadilar.

Psixologik xizmatlarning ta'lim muassasalarida yuzaga keladigan muammolar.

1. **Resurslarning cheklanganligi.** Ko'plab ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarga ajratilgan resurslar cheklangan. Bu psixologik xizmatlarni taqdim etish sifatiga va ularning samaradorligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin.

2. **Professional malakali mutaxassislarning yetishmasligi.** Malakali psixologlarning yetishmasligi psixologik xizmatlarning samaradorligini pasaytirishi mumkin. Mutaxassislarning yetishmasligi, ayniqsa, kichik va qishloq maktablarida jiddiy muammo bo'lishi mumkin.

3. **Ota-onalar va o'qituvchilarning psixologik xizmatlarga nisbatan qarashlari.** Ba'zi ota-onalar va o'qituvchilar psixologik xizmatlarga nisbatan salbiy yoki shubhali munosabatda bo'lishlari mumkin. Bu, o'z navbatida, psixologik xizmatlardan foydalanishni cheklaydi va ularning samaradorligini kamaytiradi.

Xulosa va tavsiyalar. Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligini oshirishda o'qituvchi va ota-onalar hamkorligining innovatsion yondashuvlari juda muhim o'rin tutadi. Raqamli texnologiyalar va interaktiv platformalar orqali ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasida mustahkam hamkorlikni shakllantirish, o'quvchilarning psixologik salomatligini yaxshilashga katta yordam beradi. Ushbu hamkorlik orqali o'quvchilarning ijtimoiy va hissiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlash, ularda o'z-o'ziga bo'lgan ishonch va motivatsiyani oshirish imkonini beradi.

Quyidagi tavsiyalar ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlarni yanada samarali qilishga yordam beradi:

1. Raqamli yondashuvlardan foydalanishni kengaytirish: Psixologik maslahat va qo'llab-quvvatlash xizmatlarini raqamli platformalar va mobil ilovalar orqali taqdim etish, ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasidagi aloqani yanada mustahkamlash imkonini beradi.

2. Onlayn treninglar va interaktiv platformalarni rivojlantirish: O'qituvchi va ota-onalar uchun onlayn treninglar va interaktiv platformalarni rivojlantirish orqali ularning psixologik bilimlarini oshirish, o'quvchilarning hissiy barqarorligini ta'minlashga yordam beradi.

3. Mentorlik dasturlarini joriy etish: Tajribali o'qituvchilar va ota-onalarni yoshlar bilan ishlashda mentorlik dasturlariga jalb qilish orqali bolalarga qo'shimcha psixologik yordam ko'rsatish va ularda ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin.

Oilaviy maslahatlar va hamkorlikni mustahkamlash: Ota-onalar va o'quvchilarni birgalikda jalb qilgan holda o'tkaziladigan oilaviy maslahatlar orqali ularning o'rtasidagi munosabatlarni yaxshilash va qo'llab-quvvatlashni kuchaytirish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Komilova, A., & Adilova, M. (2023). "Agressiya-osmirlarda yuzaga keladigan tajovuzkorlik rivojlanishiga tasir etuvchi fenomen sifatida". Журнал Педагогики и психологии в современном образовании.

2. Muratovich, M. E., Kurbon, O., & Shamsiyevna, A. M. (2022). Some features of the formation of mathematical representations in preschoolers in the process of familiarizing them with the size and shape of objects.

3. Y.Xujayev, “Ta’lim muassasalarida psixologik xizmatlarning samaradorligi,” Psixologiya va Ta’lim, 2022.
4. A. Tashkent, “O‘quvchilarning ruhiy salomatligini yaxshilash,” Ta’lim va Psixologiya, 2023.
5. M.Abduaziz, “Psixologik xizmatlarning ta’lim jarayonidagi roli,” Journal of Educational Psychology, 2021.

Dehqonboyeva Zulayho Dilshod qizi,
Alfraganus universiteti, "Pedagogika va psixologiya" kafedrası o'qituvchisi
zulaykhodekhkonboyeva@gmail.com

PSYCHOLOGICAL CONCEPTS OF ATTITUDE OF PERSONALITY TO ITSELF

Annotation: In this article, we identify the main psychological needs for physical exercise in people involved in fitness. We discuss exercises aimed at developing the physical structure of the body within a specific system and building an ideal body image. Achieving and maintaining a desired weight, managing chronic diseases, enhancing the quality of life, and socializing are all positive aspects of exercise. Exercise performed with the goal of increasing social interactions is particularly beneficial. Exercise, when performed with a certain frequency and regularity, is universally considered a healthy and beneficial habit. However, if exercise becomes obsessive, it can potentially be harmful. It is believed that this attitude could develop into a habitual behavior.

Key words: fitness practices, engagement, motivational factors, physicality, satisfaction with one's own appearance.

Аннотация: В данной статье мы выявляем основные психологические потребности в физических упражнениях у людей, занимающихся фитнесом. Рассматриваются упражнения, направленные на развитие физической структуры тела в рамках определенной системы и создание идеального образа тела. Достижение желаемого веса, его поддержание, управление хроническими заболеваниями, улучшение качества жизни и общение являются позитивными аспектами физических упражнений. Упражнения, направленные на расширение круга общения и увеличение числа социальных взаимодействий, особенно положительны. Выполнение упражнений с определенной частотой и регулярностью универсально считается здоровой и полезной привычкой. Однако, если физическая активность становится одержимостью, это может быть вредно. Считается, что такое отношение может развиться в привычное поведение.

Ключевые слова: фитнес-практики, вовлеченность, мотивационные факторы, физическая активность, удовлетворенность собственной внешностью.

Annotatsiya: Ushbu maqolada biz fitnes bilan shug'ullanadigan odamlarda jismoniy mashqlar uchun asosiy psixologik ehtiyojlarni aniqlashga harakat qildik. Muayyan tizim doirasida tananing jismoniy tuzilishini rivojlantirish va ideal tana qiyofasini yaratishga qaratilgan mashqlar ko'rib chiqildi. Kerakli vaznga erishish va uni saqlash, surunkali kasalliklarni boshqarish, odamlar o'rtasida yoqimli va sifatli dam olish va muloqot qilish kabi maqsadlar juda ijobiydir. Odamlar sonini ko'paytirish va ijtimoiy doirani kengaytirish kabi maqsadlar bilan bajariladigan mashqlar juda ijobiydir. Muayyan chastota va muntazamlilik bilan bajariladigan mashqlar universal ma'noda sog'lom va foydali odatdir. Biroq, ma'lum bir vaqt ichida ma'lum bir chastota va muntazamlilik bilan bajariladigan mashqlar jismoniy mashqlar obsesyoniga aylanishi mumkin. Bunday munosabat odamlar uchun zararli bo'lishi ehtimoli katta.

Kalit so'zlar: fitnes-amaliyotlar, jalb qilish, motivatsion omillar, jismoniy faollik, o'zining tashqi ko'rinishidan qanaatdorlik.

Introduction. In modern society, factors such as the intensity of working life and urbanization have led people to seek an escape from the monotony of everyday life. Technological advancements have made our lives easier by moving us away from routine and the negative effects of a sedentary lifestyle. As a result, people have turned to various forms of exercise, including swimming, cycling, running, walking, climbing, rowing, cardio, and muscle-building activities. Exercise is defined as a positive behavior that produces both psychological and physical benefits.

According to the definition, exercise is a previously planned, random, continuous activity involving improvement in physical fitness characteristics. On the one hand, addiction occurs as a state of resistance to maintaining our desires, although it can cause a number of negative consequences for the individual that are immediate or permanent. On the other hand, exercise ad-

diction manifests as a state of excessive attraction to physical activity. The primary motivation for a planned workout routine is to make a person feel good and stay in shape. But when it comes to developing an addiction, it has been observed that exercise goes beyond the stated goals and becomes a tool to avoid negative emotions and prevent a possible situation by devoting time to exercise.

Research suggests that due to self-objectification, women experience increased appearance anxiety, body image dissatisfaction, shame, lower body image self-efficacy and overall self-esteem, increased symptoms of eating disorders, and increased depression.

The purpose of this article is to advance research understanding of the psychological mechanisms of engagement in fitness practices by discussing research findings on the motivational and personal determinants of engagement in fitness practices and reviewing data from an empirical measurement of body attitudes and self-efficacy of body image of the self.

Literature review. In psychological science, the issues of physical activity are revealed through the concepts of attitudes towards sport, physical culture, and involvement in fitness culture. When discussing fitness culture, positive (constructive physical activity) and negative (race for new standards of beauty, eating disorders) features of its influence on the mental health of the personality are emphasised.

Visitors to fitness centres turn to exercise for a variety of Reasons. Inclusion in the 'fitness world', in regular exercise and in new relationships can gradually lead to a change in the previous system of personal relationships and changes in self-image. Therefore, the concepts of attitudes' and "self-attitudes" seem to be the initial concepts for our study.

In the structure of self-attitudes of people who regularly engage in fitness, the leading place is occupied by the attitude to body image. The phenomenon of body image has been studied in different fields of knowledge (medicine, philosophy, religion, culturology and psychology) over the past few centuries, resulting in the creation of numerous concepts and approaches to the essence, components and dynamics of this concept.

In psychology, the methodological basis of research devoted to the issue of corporeality is the cultural-historical theory of L.S. Vygotsky, which contributed to a qualitative change in the general ideas about human bodily development in both normal and abnormal courses. The implementation of the principles of the cultural-historical approach implies the study of psychological phenomena in a culturological context. It is probable that deviation from the cultural path of development is one of the main sources of psychological disorders of the image of the corporeal self, as well as psychosomatic disorders.

A special place in psychological researches of the self-body is occupied by the theme of 'psychology of corporeality'. The problems of this direction of psychological knowledge can be referred to the 'eternal' problems that have always interested mankind. The knowledge and experience accumulated in this field are of great scientific and practical interest. The central question in comprehending the category of 'corporeality' is the interaction between 'soul and body', the interrelation of the corporeal and spiritual. Initially in social and humanitarian knowledge there is a separation, opposition of the concepts of 'soul' and 'body'. In order to overcome it, the category of 'corporeality' was proposed as a special phenomenon, occupying, according to V.P. Zinchenko, the space 'between' the soul and the body, '...in which there would be something relating equally to the soul and the body, but would be neither of them. Or, more precisely, would be the flesh of both soul and body. The living movement is at least a mediator between soul and body'. Corporeality is the spiritualized body, i.e. the visible and experienced part of the soul.

In psychological science, involvement in fitness practices is studied within the framework of social health psychology as a component of a healthy lifestyle and in connection with self-efficacy, locus of control of health (e.g., M.H. Karamyan, 2007, 2010) [5, p. 89]. From the perspective of health psychology, it is interesting to note the idea of J. Thomson and colleagues that dissatisfaction with and concern about body image at low to medium levels of the continuum can be beneficial as it leads to 'healthy' patterns of eating and exercise.

A.B.Kholmogorova, investigating the issue of accentuation of attention to one's own corporeality, notes that excessive concern about one's figure and weight is recognized as a risk factor for the development and spread of not only eating disorders, but also affective spectrum disorders: anxiety, depression, depression [9, p. 42].

The issues of self-relationship are considered within the framework of psychological concepts of personality's attitude to oneself (V.V. Stolin, S.R. Pantileev, N.I. Sarjveladze). There is a consideration of the issue of changes in self-relationship as a result of the inclusion of personality in the 'World of Fitness Culture' (V.N. Myasishchev's concept of personality as a system of relations).

In psychological science we can find many approaches to the study of what different authors may denote differently: body image, corporeality, self-physical, body concept, body schema, appearance, etc. The most commonly used terms in foreign psychology are: body image, corporeality, self physical, body concept, body schema, appearance, etc. In foreign psychology, the concept of 'body image' is currently the most used one. It can be noted that there is no single definition and there are many theoretical concepts and approaches to the interpretation of the concept of 'body image' (in Russian psychology the concept of 'I-physical' is often used, etc.).

The concept of body image describes a person's perception of his or her appearance, including its subjective evaluation, perception of one's own body, attitudes and beliefs related to the body, the idea of an ideal body, affective and behavioral reactions. Most studies focus on the assessment component of body image, namely body dissatisfaction (negative body image), since satisfaction with one's own appearance is associated with the psychological well-being of an individual.

The formation of body image is influenced by social factors and individual characteristics of a person (psychological and biological). Research confirms the significant role of social factors in the formation of negative body image. In modern Western culture, there are certain standards (benchmarks) regarding appearance: for women it is a slim and ageless body and attractiveness. Since the beauty standards broadcast in Western society are unattainable for the majority, and the social pressure to achieve the ideal is high, a situation of high risk for the development of negative body image is created. The acceptance of the cultural standard of beauty as an internal standard to be met (internalization) is a risk factor for the development of body dissatisfaction.

Visitors of fitness centers turn to training for various reasons. The most common motives for exercise are to maintain physical shape, improve health, reduce excess weight, get rid of 'negative energy', spend free time and make new acquaintances. But in the first place are motives related to standards and expectations of human appearance and physical appearance. These standards and expectations, as well as a variety of methods that contribute to their achievement (diets, fitness, cosmetic products, etc.), are peculiar cultural ideals that modern society transmits through the mass media.

Conclusions and perspectives of the study. Summarizing the consideration of the theoretical model of personality's attitude to oneself, it should be noted that a person is first of all a subject of action. Therefore, the attitude to oneself is dependent on the realized activity. The psychological structure of self-relationship includes two main forms: self-knowledge and self-activity. Only harmonious interaction between them provides the individual with deepening understanding of himself, personal growth and development. The development of self-relationship is stimulated both by the uniqueness of the personality striving for realization and by the reality of its complex interaction with the outside world. Self-relationship is an integrative psychological phenomenon. It is based on the realization of oneself as a living being with an individual body.

List of references.

1. Borilkevich, V.E. On the Concept of 'Fitness' / V.E. Borilkevich // Theory and Practice of Physical Culture. 2003. № 2. P. 45-47.

2. Bykhovskaya, I.M. Axiology of corporality and health: conjugacy in the cultural dimension / I.M. Bykhovskaya; ed.-comp. V.P. Zinchenko, T.S. Levy // Psychology of corporality between soul and body. - M.: ACT; ACT MOSCOW. - 2007. - C. 53-66
3. Durneva, M.Yu.; Meshkova, T.A. Influence of sociocultural standards of attractiveness on the formation of the attitude to the body and eating behaviour in adolescent and young girls // Psychological science and education. 2013. Vol. 18. No. 2. C. 25-34.
4. Zinchenko V.P. Psychology on the swing between soul and body / V.P. Zinchenko; ed.-comp. V.P. Zinchenko, T.S. Levy // Psychology of corporality between soul and body. - M.: ACT ; ACT MOSCOW. - 2007. - C. 5-52.
5. Karamyan M.H. Healthy behaviour: definition and socio-psychological factors// Vestnik NUUZ, 2007. № 1. C. 86-94; Karamyan M.H. Psychology of health. Textbook. Tashkent: Mumtöz sōz, 2010.
6. Labunskaya V.A. 'Visible person' as a socio-psychological phenomenon // Social psychology and society. 2010. № 1. C. 26-37.
7. Nikolaeva V.V., Arina G.A. From traditional psychosomatics to the psychology of corporeality // Vestnik. Mosk. un-ta. Ser. 14. Psychology. 1996. №2. C.8-18.
8. Tarkhanova, P.M. Social and psychological factors of physical perfectionism and dissatisfaction with their body / P.M. Tarkhanova, A.B. Kholmogorova // Psychological science and education. - 2011. - № 5. - C. 52- 60.
9. Kholmogorova, A.B. Physical perfectionism as a factor of affective spectrum disorders in modern culture [Electronic resource] / A.B. Kholmogorova, A.A. Dadeko // Medical psychology in Russia. 2010. № 3. Stice E., Gau J.M., Rohde P. et al. Risk factors that predict future onset of each DSM-5 eating disorder: Predictive specificity in high-risk adolescent females // Journal of Abnormal Psychology. 2017. Vol. 126. № 1. P. 38-51.

Ismatova Dilafruz Tuymuratovna,
Buxoro davlat universiteti "Psixologiya va sotsiologiya" kafedrası dotsenti,
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

ZAMONAVIY OILADA OTA-ONA SHAXSIY PSIXOLOGIK RIVOJLANISHIGA TA'SIR QILUVCHI IJTIMOY-PSIXOLOGIK OMILLAR

Annotatsiya. Ushbu maqolada oila hamda oiladagi farzand tarbiyasi shu bilan birga farzandga bo'lgan munosabat xususiyatlari ochib berilgan. Shuningdek xorij olimlarning olib borilgan tadqiqotlaridan olingan ma'lumotlar bilan ham boyitilgandir. Bundan tashqari oiladagi ota va ona psixologiyasining rivojlanishi ham pedagogik ham psixologik jihatdan yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: normativ hodisa, hayotiy pozitsiya, subyektiv-shaxsiy, supra-individual, professional, reproduktiv ustanovka, komponent.

Аннотация: В данной статье описаны особенности семьи и воспитания детей в семье, а также отношение к ребенку. Он также обогащен информацией, полученной в результате исследований зарубежных ученых. Кроме того, как педагогически, так и психологически объясняется развитие психологии отца и матери в семье.

Ключевые слова: нормативный феномен, жизненная позиция, субъективно-личностный, надиндивидуальный, профессиональный, репродуктивный институт, компонент.

Annotation. This article describes the characteristics of the family and the upbringing of children in the family, as well as the attitude towards the child. It is also enriched with information obtained from the researches of foreign scientists. In addition, the development of the father's and mother's psychology in the family is explained both pedagogically and psychologically.

Key words: normative phenomenon, life position, subjective-personal, supra-individual, professional, reproductive institution, component.

Kirish. Oila - bu turmush o'rtoqlar, shuningdek, ota-onalar va bolalar o'rtasidagi munosabatlarning tarixiy o'ziga xos tizimi. Shu nuqtai nazardan kelib chiqqan holda, ota-onalikni oila tizimidagi quyi tizim sifatida, nisbatan mustaqil sub'ekt sifatida kiritish mumkin.

Oila madaniy-tarixiy va ijtimoiy-psixologik hodisadir. Oilaning turli xil ta'riflari mavjud. Biz oilaning ijtimoiy tizim sifatidagi dastlabki ta'rif sifatida A. Ya.Varga tomonidan berilgan: "Oila tizimi- bu umumiy yashash joyi, qo'shma uy xo'jaligi va eng muhimi, munosabatlar bilan bog'langan odamlar guruhidir.

Ota-onalik inson hayotining eng muhim sohalaridan biri bo'lib, u nafaqat maxsus malakaga ega bo'lish, balki uning shaxsiyatini o'zgartirish shartiga aylanadi. Biroq, vaqt o'tishi bilan, ota-onalik bir xil emas. Ushbu mavzuda asosiy e'tibor inson hayotidagi eng muhim voqea - bolaning tug'ilishi bilan ochiladigan ota-onalik davriga qaratilgan. Normativ hodisalardan biri bo'lib, u nafaqat hayot tarzida, balki hayotiy pozitsiyada ham o'zgarishlar sodir bo'ladigan davrning boshlang'ich nuqtasiga aylanishi mumkin.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ota-ona tarbiyasi - bu individual tarbiyadir. Biroq, onalik va otalikning yig'indisi sifarida tahlil qilinarkan, Ota-onalik shakllanishi va rivojlanishida bir necha darajalarni o'z ichiga oladi.

1. Subyektiv-shaxsiy. Ichki muhiti bilan jarayonlarini ifodalaydi, yani ota-ona oilasida va jamiyatda to'plangan tajribasi orqali bola tug'ilishidan oldin oilaviy hayotning boshlanishiga tayyorligini his qiladi.

2. Supra-individual. Chaqaloq tug'ilgan paytdan boshlab tashqi olam bilan ota va onaning sub'ektiv-shaxsiy darajalarini birlashtirish jarayonidir. Ushbu darajaning shakllanishi beqarorlik

bilan tavsiflanadi chunki, turmush o'rtoqlarning o'ziga xos jihatlari, ota-onalikning tarkibiy qismlarini tashkil qilishida olib keladi.

Ota-onalikning rivojlangan shakli barcha narsadan xabardorligi va tajriba ortib borishi bilan tavsiflanadi. Bu esa albatta ota onalik hissining namoyon bo'lishida ko'rish mumkin.

Turmush o'rtoqlarning ota-onalik haqidagi g'oyalari muvofiqligi hamda ota-onalikning dinamik ko'rinishlarining bir-birini to'ldirishi oila deb atalmish koshonani rivojlantirishga olib keladi.

E. Bernning fikricha, ota-ona munosabatlari orqali, ularning jinsi bilan bog'liq professional va hayotiy senariylar va nikoh, shuningdek, sherik tanlash masalalari paydo bo'ladi. Bu esa ota-onalikning rivojlanishiga individual qarashlar va moslashishlarga olib keladi.

E. Erikson ta'kidlaydiki, ota-ona munosabat esa, bolani cheklashi va uning rivojlanishiga to'sqinlik qilishi mumkin. Ko'pgina stsenariylar bola ota-ona oilasi asosida o'zlashtiradi va shu bilan meros oladi. Ota-onalarning ko'rsatmalari va munosabatlarini idrok etish tufayli xulq-atvor shakllari namoyon bo'ladi.[5].

R.V.Ovcharovning so'zlariga ko'ra ota-onalarning ustanovka va kutilmalari uchta darajaga ajratadi:

1. Biz - ota-onalar - turmush o'rtoqlarning reproduktiv ustanovkasi ularning munosabatlarida bilinishi kerak.
2. Biz - farzandimizning ota-onasi - ota-bolada o'rnatamiz ustanovkani munosabatlarda bo'lishi kerak.
3. Bu bizning farzandimiz - bolaga bo'lgan umid va ustanovkani munosabatlarda paydo qilamiz.

Ota-onalarning ta'lim manbai oilaviy hayot tarzining tarkibiy qismlaridan biri sifatida ota-onalarning psixologik va pedagogik madaniyatini shakllantirish darajasiga bevosita bog'liq. Ota-onalarning bolaning rivojlanish jarayonini noto'g'ri tushinishlari, uning xarakterini tan olmasliklari, uning xatti-harakatlariga etarli darajada munosabatda bo'lmasliklari oilaviy tarbiya va shaxsni shakllantirishda jiddiy xato va muvaffaqiyatsizlikka olib keladi. O'qituvchilar va psixologlar tomonidan ota-onalar o'rtasida o'tkazilgan so'rov natijalari shuni ko'rsatdiki, respondentlarning uchdan ikki qismi o'zlarining pedagogik va psixologik bilimlari yetarli emasligini va buning natijasida bolalar bilan muloqot qilishda qiyinchiliklarni tan olishadi

N.N. Obozov "psixologik-pedagogik madaniyat" tushunchasida uchta komponentni o'z ichiga oladi deb:

- o'zini va boshqa odamlarni tushunish va bilish;
- o'zini-o'zi hurmat qilish va boshqa odamlarni baholash;
- shaxsiy holatlar va xususiyatlarni o'z-o'zini tartibga solish, faoliyatni o'z-o'zini tartibga solish, boshqa odamlar bilan munosabatlarni tartibga solishni keltirib o'tadi.

Psixologik va pedagogik madaniyati aslida yuqori bo'lgan ota-onalar quyidagilarga moyildirlar:

- bolani o'zlaridek qabul qiling, ota-onalar esa har doimo ham qabul qilmaydi
- uning individualligini hurmat qilish;
- bola bilan imkon qadar ko'proq vaqt o'tkazishga harakat qilish;
- uning rejalari va ishlari bilan qiziqish;
- bolani ijodiy va intellektual qobiliyatlarni yuqori baholash;
- bolani, uning harakatlarini ijobiy baholash, maqtash;
- bolaga qo'yiladigan talablarda izchil bo'lish.

Bugungi kunda oila tarbiyasi, pedagogik tarbiya masalalari falsafiy, sotsiologik va psixologik-pedagogik asarlarda ancha yorqin yoritilgan. Shu bilan birga, oila muammolarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, ota-onalarning individual psixologik-pedagogik madaniyatini shakllantirishning mazmuni va usullari, ularning darajasini baholash mezonlari va parametrlari bo'yicha hali ham yagona nuqtai nazar mavjud emas.

Xulosa o'rnida shuni takidlash mumkinki, oilada ota-ona eng ulug' zotlar hisoblanadi. Chunki ular o'z farzandlari uchun hayotini, mehrini bag'ishlaydi.

Farzandi katta bo'lib, oila qurib ketgandan keyin ham u haqda qayg'urishdan to'xtamaydi. Ota-ona farzandi dunyoga kelishi bilan uni parvarish qilib, katta qiladi, kasal bo'lsa, davolaydi, yediradi, kiydiradi, uni oq yuvib, oq taraydi. Umuman, farzandini hayotda kerakli barcha narsalar bilan ta'minlashga harakat qiladi.

Har qanday ota-ona o'z farzandining sog'lom, yetuk, iymon va e'tiqodli qilib tarbiyalanishini orzu qiladi. Ota-onalar barkamol o'g'il-qizlarni tarbiyalashlari uchun jamiyat oldida ham, millat oldida ham, ajdodlari va Ollohning oldida ham asosiy javobgardir.

Ota-ona tuyg'ulari - bu inson hayotida boshqa hissiy aloqalar orasida muhim o'rin tutadigan tuyg'ularning alohida guruhi. Muhim his-tuyg'ulardan biri bu ota-ona sevgisi bo'lib, u insonning hissiy farovonligi, jismoniy va ruhiy salomatligini saqlashning manbai va kafolati hisoblanadi. Ota-onalarning his-tuyg'ularining mazmuni ikki tomonlama va qarama-qarshi bo'lishi mumkin.

Ota-ona tuyg'ularining tarkibiy qismini shakllantirish oila a'zolarining, birinchi navbatda, bolaning his-tuyg'ularini tushunish va ularning his-tuyg'ularini etarli darajada ifoda etish qobiliyatini rivojlantirishga, shuningdek, ota-ona rolini bajarishda aks ettirish ko'nikmalarini rivojlantirishga asoslanishi kerak. Ota-ona his-tuyg'ularining salbiy tomonlarini tuzatish uchun ota-onaning biron bir maqsadiga erishish vositasi sifatida emas, balki bolaning o'zini o'zi qadrlashini tushunish nuqtai nazaridan komponentning kognitiv tarkibiy qismiga tayanish mumkin.

Ota-onalikni shakllantirish pedagogik maqsadlarning manbai va oilani pedagogik tizim sifatida ko'rib chiqish nuqtai nazaridan bir vaqtning o'zida ularga erishish vositasidir. O'rganilayotgan tizimda ota-onalikning psixologik va pedagogik shakllanishi oilaning pedagogik salohiyatiga asoslangan bo'lishi kerak.

Ota-onalikning psixologik va pedagogik shakllanishi ikki jihatni o'z ichiga oladi:

1) ota-onani bolani tarbiyalash vositasi sifatida shakllantirish;	2) ota-onalikni oilaviy rollar, ota-ona va oilaviy funktsiyalar haqidagi g'oyalarni yetkazish nuqtai nazaridan bolani ijtimoiylashtirishning alohida holati sifatida shakllantirish.
---	--

Ota-onalarning bolaga ta'siri ongli ravishda yoki o'z-o'zidan paydo bo'lishiga qaramay, doimiy ravishda amalga oshiriladi. Ta'lim maqsadlarining ongsiz ta'siri, yo'qolishi yoki shakllanmaganligi kutilmagan natijalarga olib keladi. Shu munosabat bilan, ota-onalikning psixologik va pedagogik shakllanishini ota-onaning o'zini anglashiga, bolaga pedagogik ta'sirini anglashga asoslash kerak.

Shu bilan bir qatorda, ota-ona tomonidan oilada shaxsni axloqiy shakllantirish bolaning tug'ilishidan boshlanadi. U ko'pgina omillar ta'sirida tarkib topadi. Bu omillar oilaviy munosabatlar xarakteri, ota-onalarning namunasi, ulardagi umumta'lim darajasi, umummadaniy saviyasi hamda ularning pedagogik madaniyati va nihoyat oilaviy hayotning tashkil etilishidan iborat. Bu omillar oilada bolani axloqiy tarbiyalashning mazmunini tashkil etadi va ular bir qator pedagogik xususiyatlarni o'z ichiga oladi. Bular quyidagilardan iborat:

Xulosa. Demak, xulosa o'rinda aytish mumkinki, oilaviy taibiyanning o'ziga xos jihatlari va ta'sir qilish omillari mavjud ekan, ota-onalarning o'zlari tarbiyalangan bo'lishlari lozim. Ota-onalarning butun hayoti, ularning fuqarolik qiyofasi, ma'naviy dunyosi bola tarbiyasining negizini tashkil etadi. Zotan, ota-ona bolalari uchun aziz va muqaddas kishilardir. Ota onalar nafaqat psixologik jihatdan oilaga tayyorligi balki pedagogik bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishsa, farzand tarbiyasi va ta'lim olishiga juda katta hissa qo'shishgan bo'lishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений.- М.: Апрель Пресс, ЭКС- МО - Пресс, 2000.
2. Гарбузов В. И., Захаров А. И., Исаев Д. Н. Неврозы и их лечение.- Л., 1977.

3. Адлер А. О нервическом характере /А.Адлер; Пер. с немц. И.В.Стефанович / Под ред. Э.В. Соколова. – СПб.: Университетская книга, 2007. – 388 с.
4. Анциферова Л.И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысливание, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л.И.Анциферова // Психологический журнал. – 2014. – №1.
5. Бойко В.В. Энергия эмоции в общении: взгляд на себя и на других. – М.: Информационно-издательский дом «Филинъ», 2016. – 472 с.
6. Воловик В.М. Психологическая защита как механизм компенсации и ее значение в психотерапии больных шизофренией / В.М.Воловик, В.Д.Вид // Психологические проблемы психогигиены, психопрофилактики и медицинской деонтологии / Под ред. М.М.Кабанова. – Д., 2020. – С. 26-28.

To'rayev Ozod Uyg'un o'g'li,
 Turon universiteti Pedagogika va Psixologiya kafedrası o'qituvchisi
Nurboboyeva Dilshoda Nodirovna,
 Turon universiteti Psixologiya 2-kurs talabasi

SHAXS FIZIOLOGIK TARAQQIYOTIDA STRESSGA BARDOSHLILIKNING AHAMIYATI

Annotatsiya: Ushbu maqolada shaxsning fiziologik taraqqiyotida stressga bardoshlilikning ahamiyatini ko'rib chiqiladi. Stress organizm uchun nafaqat ijobiy, balki salbiy ta'sirlar ham keltirishi mumkin, va stressli vaziyatlarga moslashish qobiliyati insonning salomatligi va farovonligiga katta ta'sir ko'rsatadi. Maqolada stressga moslashish mexanizmlari, stressning jismoniy salomatlikka ta'siri va stressga bardoshlilikning psixo-fiziologik balansni saqlashdagi roli tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Stress, Stressga bardoshlilik, Fiziologik rivojlanish, Uchish yoki jang qilish mexanizmi, Moslashish mexanizmi, Ruhiy salomatlik, Jismoniy salomatlik, Stress boshqaruvi, Kortizol, Autonom nerv tizimi, Gormonal balans, Immunitet tizimi, Psixologik barqarorlik, Fiziologik moslashish, Emotsional barqarorlik, Stress oqibatlari,

Аннотация: В данной статье рассматривается важность стрессоустойчивости в физиологическом развитии человека. Стресс может оказывать как положительное, так и отрицательное воздействие на организм, и способность адаптироваться к стрессовым ситуациям имеет значительное влияние на здоровье и благополучие человека. В статье анализируются механизмы адаптации к стрессу, влияние стресса на физическое здоровье и роль стрессоустойчивости в поддержании психофизиологического баланса.

Ключевые слова: Стресс, Стрессоустойчивость, Физиологическое развитие, Механизм «бей или беги», Механизм адаптации, Психическое здоровье, Физическое здоровье, Управление стрессом, Кортизол, Автономная нервная система, Гормональный баланс, Иммунная система, Психологическая стабильность, Физиологическая адаптация, Эмоциональная стабильность, Последствия стресса.

Annotation This article discusses the importance of stress resilience in the physiological development of an individual. Stress can have both positive and negative effects on the body, and the ability to adapt to stressful situations significantly impacts a person's health and well-being. The article analyzes stress adaptation mechanisms, the impact of stress on physical health, and the role of stress resilience in maintaining psycho-physiological balance.

Keywords: Stress, Stress resilience, Physiological development, Fight or flight mechanism, Adaptation mechanism, Mental health, Physical health, Stress management, Cortisol, Autonomic nervous system, Hormonal balance, Immune system, Psychological stability, Physiological adaptation, Emotional stability, Stress consequences.

Kirish. Ushbu maqola stressga bardoshlilikning fiziologik rivojlanishdagi muhimligini ko'rsatadi va stressga moslashish jarayonini tushuntiradi. Fiziologik va psixologik holatni saqlashda stressga bardoshlilikning roli beqiyosdir Stress, shubhasiz, inson hayotining ajralmas qismidir, lekin uning salbiy ta'siri uzoq muddatli bo'lishi mumkin. Fiziologik nuqtai nazardan, stressning organizmga ta'siri ikki asosiy mexanizmga bog'liq: uchish yoki jang qilish va moslashish. Birinchi mexanizm, qisqa muddatli stress holatlarida organizmni xavfga qarshi himoya qilishga yordam beradi, lekin uzoq muddatli stress holatlarida bu mexanizm organizmni zaiflashtirishi mumkin. Ikkinchi mexanizm - moslashish, stressga bardoshlilikni ta'minlaydi va organizmni zararlardan himoya qiladi. Stressga bardoshlilikni rivojlantirish, ya'ni organizmni stressga to'g'ri javob berishga o'rgatish, shaxsning jismoniy va ruhiy salomatligida sezilarli farq yaratishi mumkin. Stressga bardoshlilikning oshishi, organizmni tashqi va ichki xavf-xatarlardan himoya qilishni kuchaytiradi, natijada kasalliklarning oldini olish va umrni uzaytirish imkonini yaratadi.

Stress holatlari odatda emotsional disbalansga olib keladi, bu esa tashvish, depressiya yoki qoniqarsizlik hissini kuchaytirishi mumkin. Ijtimoiy-psixologik yordamning asosiy maqsadlaridan biri – shaxsning emotsional holatini yaxshilash va uni barqarorlashtirishdir. Shaxsga o'z hissiyotlarini ifodalash imkonini beradigan psixoterapiya yoki guruhviy maslahatlashuvlar tashkil etiladi. Stressni boshqarishga yordam beruvchi nafas olish texnikalari, meditatsiya va relaksatsiya mashqlari qo'llaniladi. Natijada, shaxs stressli vaziyatlarni samarali boshqarish va ruhiy holatini muvozanatga keltirishga qodir bo'ladi.

Shaxsning stressga bardoshlilik qobiliyati turli omillarga bog'liq bo'lib, ular orasida genetik meros, ijtimoiy va madaniy sharoitlar, shaxsiy tajriba va umumiy ruhiy holat muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, stressga bardoshlilikning yuqori darajasi, insonning umumiy salomatligini yaxshilaydi va turli kasalliklarning oldini olishga yordam beradi.

Misol uchun, stressga yuqori darajada bardosh bera olish qobiliyati organizmning immun tizimini mustahkamlaydi, qonda gormonlar va neyrotransmitterlar balansini yaxshilaydi, bu esa nafaqat psixologik, balki jismoniy holatni ham barqarorlashtiradi. Aksincha, stressga chidamsiz bo'lish organizmni zaiflashtiradi va surunkali kasalliklar, shu jumladan yurak-qon tomir kasalliklari, diabet va boshqa muammolarni keltirib chiqarishi mumkin.

Stressga bardoshlilikni rivojlantirish uchun quyidagi tavsiyalarni keltirish mumkin:

Fizik mashqlar: Doimiy jismoniy faollik, stressni kamaytirishda va organizmning bardoshlilik darajasini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Meditatsiya va nafas olish texnikalari: Stressni kamaytirish va stressga bardoshlilikni oshirish uchun ruhiy tinchlanishni ta'minlovchi usullar. Sog'lom ovqatlanish: Stressning salbiy ta'sirlarini kamaytirish uchun to'g'ri ovqatlanish muhim ahamiyatga ega. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash: Oila va do'stlar bilan ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash, shaxsning stressga bardoshlilikini oshiradi. Psixologik yordam: Psixologik maslahatlar va terapiya stressga bardoshlilikni yaxshilashda samarali bo'lishi mumkin. Stressga bardoshlilik va ijtimoiy sharoitlar: Stressga bardoshlilik darajasi faqatgina shaxsning ichki imkoniyatlari bilan cheklanmaydi, balki uning ijtimoiy muhiti ham katta rol o'ynaydi. Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimi, ya'ni do'stlar, oila a'zolari yoki psixologik yordam, stressli holatlar bilan kurashishda yordam beradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, doimiy va samarali ijtimoiy qo'llab-quvvatlash stressni kamaytiradi va shaxsning stressga bardoshlilik darajasini oshiradi. Shuningdek, madaniy va ijtimoiy normativlar ham stressga bardoshlilikka ta'sir ko'rsatadi. Ayrim madaniyatlarda stressni boshqarish uchun yanada qat'iyroq strategiyalar qo'llanilsa, boshqalarida stressni ko'proq ijtimoiy muammolar sifatida ko'rishadi. Shu sababli, stressga bardoshlilik individual va jamoaviy omillarning uyg'unligiga bog'liqdir. Stressga bardoshlilik, shaxsning fiziologik taraqqiyotida katta ahamiyatga ega bo'lib, organizmning salomatligini saqlashda va stressli holatlarda moslashish qobiliyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi.

Stressga bardoshlilikni shakllantirish jarayonida quyidagi natijalarga olib keladi:

1. Shaxsning emotsional va psixologik barqarorligi tiklanadi. Asab tizimini tinchlantiradi, kayfiyatni ko'taradi, uyqu sifati yaxshilanadi.

2. Stressli vaziyatlarda konstruktiv yondashuv va moslashuvchanlik qobiliyati rivojlanadi. Shaxs stressga samarali tarzda javob berishga o'rganadi.

3. Jamiyatda shaxsning ijtimoiy aloqalari mustahkamlanadi va jamoaviy faoliyatga qo'shilish osonlashadi. Stressni boshqarish orqali shaxslar o'zaro muloqotda osonroq va samaraliroq bo'lishadi.

4. Diqqatni jamlashga yordam beradi, natijada ish va o'qish samaradorligi oshadi. Shaxslar stressni boshqarish orqali o'z faoliyatini yaxshilaydilar va diqqatni jamlashda muvaffaqiyatga erishadilar.

5. Odamlar stressni boshqarishni o'rganib, hayotga ijobiy va pozitiv, sabr-toqat bilan yondasha boshlaydilar. Bu stressni boshqarishdagi yondashuvlar shaxslarning hayotidagi psixologik va emotsional barqarorlikni ta'minlaydi.

Shunday ekan, bugungi kunda turli murakkablikdagi stressli vaziyatlar ko'payib borayotganligi sababli, stressga bardoshlilikni rivojlantirish uchun ijtimoiy-psixologik xizmatlar

tizimini kengaytirish zaruriyati mavjud bo'lib, psixologlar va mutaxassislar tomonidan samarali xizmatlarning joriy etilishi, ushbu yordamni har bir kishiga qulay va foydali qilish imkonini beradi.

Stressga bardoshlilikni shakllantirishda bu yondashuvlar nafaqat individual darajada, balki jamiyat miqyosida ham stressni boshqarishda samarali hisoblanadi. Shusababli, ushbu usullarni qo'llash zamonaviy psixologiya va ijtimoiy yordam tizimining muhim qismiga aylanib bormoqda.

1. Stressga bardoshlilikni rivojlantirish orqali nafaqat psixologik, balki jismoniy salomatlikni ham yaxshilash mumkin. Stressning salbiy ta'sirlarini kamaytirish va stressga bardoshlilikni oshirish uchun jismoniy faollik, sog'lom ovqatlanish, meditatif usullar va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlaridan samarali foydalanish zarur. Kelajakdagi tadqiqotlar stressga bardoshlilikning biologik, psixologik va ijtimoiy aspektlarini chuqurroq o'rganishga qaratilishi lozim, bu esa insonning umumiy farovonligini oshirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Lazarus, R.S., & Folkman, S. (1984). "Stress, Appraisal, and Coping". Springer Publishing Company.
2. Goleman, D. (1995). "Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ". Bantam Books.
3. Bandura, A. (1977). "Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change". Psychological Review.
4. Selye, H. (1974). "Stress Without Distress". Lippincott Williams & Wilkins.
5. Corey, G. (2016). "Theory and Practice of Counseling and Psychotherapy". Cengage Learning.
6. Kolb, D.A. (1984). "Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development". Prentice Hall.
7. Baumeister, R.F., & Leary, M.R. (1995). "The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation". Psychological Bulletin.
8. Prochaska, J.O., & DiClemente, C.C. (1983). "Stages and Processes of Self-Change of Smoking: Toward An Integrative Model of Change". Journal of Consulting and Clinical Psychology.
9. Taylor, S.E. (2006). "Health Psychology". McGraw-Hill Education.
10. WHO (World Health Organization). (2020). "Stress Management Techniques." Retrieved from www.who.int.

Axmadova Gulbashakar Azizbekovna,
Buxoro davlat universiteti 4-bosqich talabasi

O'SMIRLARNI MILLIY QADRIYATLAR ASOSIDA TARBIYALASHNING IJTIMOIY-PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Maqolada shaxsning kamolotga yetishi, sog'lom shakllanishi, unga to'g'ri ta'lim-tarbiya berish, shuningdek, shaxsning sog'lom xulq-atvor fazilatlariga ega bo'lib, ezgu va sog'lom g'oya hamda mafkura asosida o'z yo'lidan adashmay o'z hayotini qurishi lozimligi haqida so'z boradi. Yoshlarimizni milliy va umuminsoniy qadriyatlarimizga sadoqat ruhida tarbiyalashga oid ba'zi dalillar va ularning nazariy asoslarini keltiradi. Yoshlarni erkin fikrlashga o'rgatish, hayot mazmunini tushunib olishiga ko'maklashish, o'z-o'zini idora va nazorat qila bilishini, shakllantirish uchun zarur bo'lgan omillar ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: shaxsning kamoloti, sog'lom shakllanish, sog'lom g'oya, mafkura milliy qadriyatlar.

Аннотация: В статье о взрослении человека, здоровом формировании, дающем ему правильное образование и воспитание, а также о человеке со здоровыми качествами поведения, благородной и здоровой идеей и мировоззрением говорится, что он должен строить свою жизнь без сбиваться с пути. Приводятся некоторые аргументы и их теоретическое обоснование для воспитания нашей молодежи в духе верности нашим национальным и общечеловеческим ценностям. Указаны факторы, необходимые для обучения молодых людей свободному мышлению, для помощи им в понимании смысла жизни, для развития самоконтроля и самоконтроля.

Ключевые слова: развитие личности, здоровое формирование, здоровая идея, мировоззрение.

Annotation: In the article, the maturation of a person, healthy formation, giving him the right education and upbringing, as well as a person with healthy behavioral qualities, a noble and healthy idea and ideology it is said that he should build his life without going astray. It gives some arguments and their theoretical basis for educating our youth in the spirit of loyalty to our national and universal values. The factors necessary to teach young people to think freely, to help them understand the meaning of life, to develop self-control and self-control, are indicated. The importance of studying our national and religious values, their essence, their preservation, the invaluable heritage of our ancestors who made a great contribution to the development of world science and culture, and on the basis of it, educating young people as perfect human beings, ensuring a stable socio-spiritual environment in society. it is mentioned that it is one of the important conditions.

Key words: personality development, healthy formation, healthy idea, ideology.

Kirish. Mamlakatimizda milliy qadriyatlarni tiklash bo'yicha jiddiy tadbirlarning amalga oshirilayotganligi ma'naviyatimizning tiklanishida juda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Milliy qadriyatlarimizning tiklanayotganligini bugungi kunda jahon tan olmoqda. Ayniqsa, Sohibqiron Amir Temur, Mirzo Ulug'bek, Bahouddin Naqshband kabi ulug' siymolarga, Buxoro, Xiva shaharlari yubileylariga bag'ishlangan tadbirlar, simpoziumlarda dunyoning 50 dan ortiq davlatlaridan vakillarning qatnashganligi buning yorqin misolidir. Ma'lumki, an'analar xalqning tarixiy shakllanishi va rivojlanishi jarayonida yaratilgan va ajdodlardan avlodlarga muqaddas meros sifatida o'tib kelayotgan bebaho ma'naviy boylik hisoblanadi. Millatning asosiy belgilaridan biriga aylangan odatlarni asrash va kamol toptirish har bir avlodning muqaddas burchi bo'lib qolyapti. An'analar barhayot bo'lishi uchun, eng avvalo, uni kelajagimiz bunyodkorlari yoshlar egallashi lozim. Ana'anaviy xalq bayramlarining tiklanishi o'zbek madaniyati tarixida o'ta muhim voqea bo'lib qolmoqda. Chunki bayramlar hayotning eng yaxshi tomonlarini o'zida mujassamlashtirgan madaniyatning yirik va muhim shakli hisoblanadi.

Shu yo'l bilan azaliy bayramlarning tiklanishi bilan xalq madaniyatining eng qimmatli tomonlarini jonlantirishga zamin yaratildi. Xalq an'analarining tiklanishi borasida so'z borganda, yoshlar kamolotida muhim o'rin tutadigan xalq o'yinlariga alohida to'xtalish lozim. Ajdodlarimizning eng qadimiy an'anaviy, ko'pgina madaniyat shakllari raqs, teatr va sportga xos marosimlar shu o'yinlar zaminidan kelib chiqqan va tarixiy jarayonda avlod ajdodlarimizning sog'lomlashtiruvchi vositasi bo'lib kelgan. Ravshanki, ko'ngilda vatanga muhabbat jo'sh urib turmasa, unga oshuftalik qalbni qaynatmasa, vujudingda Vatanga farzandlik burchi mas'ullik torlarini harakatga keltirmasa, harchand "Vatanim sajdagohim, iqbol maskanim" deyilgani bilan bizdagi mehru sadoqat qandaydir mavhumiylikka moyil hisga o'xshab ketadi. Bugungi kunda bizning qilayotgan barcha ishlarimiz yoshlarimizning baxtu-saodati ularning yorug' kelajagi uchun amalga oshirilmoqda. Odobli, bilimdon va aqlli, mehnatsevar, iymon-e'tiqodli farzand nafaqat ota-onaning, balki butun jamiyatning eng katta boyligidir Sharq allomalarining ilmiy merosida shaxsning kamolotga yetishi, sog'lom shakllanishi, unga to'g'ri ta'lim-tarbiya berish, shuningdek, shaxsning sog'lom xulqatvor fazilatlariga ega bo'lib, ezgu va sog'lom g'oya hamda mafkura asosida o'z yo'lidan adashmay o'z hayotini qurishi lozimligi haqida juda qimmatli fikr-mulohazalarni uchratish mumkin.

Jumladan, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Unsurulmaoliy Kaykovus, Yusuf Xos Hojib, Alisher Navoiy va Husayn Voiz Koshifiykabi allomalarimizning asarlarida hamda "Avesto" va "Qur'on" kabi muqaddas kitoblarimizda, shaxs kamoloti, go'zal xulqli insonning chiroyli fazilatlarini, ezgulikka va bunyodkorlikka yo'g'rilgan g'oya va mafkuralar asosida yomondan, yomon ishlardan hazar qilish, yomon ishlar qilguvchilarni to'g'ri yo'lga solish; sog'lom bo'lmagan xulq egalari zamon, jamiyat hamda Olloh kechirmasligi bois, shaxsni kelajakda har xil yomon, yovuz yo'llar, buzg'unchi fikr va g'oyalarga chalinmasligi uchun barkamol qilib tarbiyalash yuzasidan qimmatli fikrlarni ilgari surganlar. Kishilik jamiyatining ko'p ming yillik tarixi barcha davrlarda ezgulik va bunyodkorlikka yetaklovchi qarashlar, g'oya va mafkuralar bilan bir qatorda, ularga qarama-qarshi bo'lgan, inson hayotini izdan chiqarish, jamiyat va ijtimoiy tizimlarning yemirilishiga, tanazzulga yuz tutishiga zamin yaratgan buzg'unchi va vayronkor qarashlar, g'oya va mafkuralar ham mavjud bo'lganidan dalolat beradi. O'tmishda yot g'oyalarning turli xil ko'rinishlari, tarixiy shakllari bo'lgan.

Jumladan, xalqimizning o'lmas madaniy merosi, dunyo tan olgan bebaho ma'naviyat durdonasi "Avesto" yovuz g'oyalarini qoralash, inson va jamiyatni ezgulikka chorlashning mumtoz namunasidir. Ushbu falsafiy yodgorlikning e'tiborga sazovor jihatlaridan biri shundaki, bu asar 2700 yil avval yaratilganini inobatga olsak, unga zamin, asos sifatida, avval ham kamida ikki ming yillik hayotiy tajriba, ilmiy bilimlar va psixologik mushohada bo'lganini ta'kidlash mumkin. Shubhasiz, bu kitobning yaratilishi ob'yektiv zaruriyatga aylangan. Avestodagi quyidagi fikrlar Zardushtiylik mafkurasining tub mohiyatini ifoda etadi: "Ezgu fikr, ezgu so'z va ezgu ishlar bilan ezgu fikr, ezgu so'z va ezgu ishni alqayman. O'zimni bori ezgu fikrga, ezgu so'zlar (aytish)ga, ezgu ishlar amaliga baxshida qilaman, barcha yomon fikrlardan, yomon so'zu yomon ishlardan yuz o'g'iraman". Avestoning eng qadimiy qismi bo'lgan "Yasht"larda kishilarga dahshat urug'ini sohib, yuraklariga g'ulg'ula soladigan qahri qattiq Anxra Manyu (Axriman) boshliq xudolar bir taraf bo'lsa, ezgulik tarqatuvchi, yaxshilik tilovchi, yordam beruvchi Axura Mazda boshchiligidagi xudolar boshqa guruhga ajratilgan. Keyinchalik Zardusht ta'limotida politeizmdan monoteizm sari borilib, faqat Axura Mazda tangri sifatida e'tirof etilgan, qolganlari ma'bud va farishtalar, deb tushuntirilgan. Yovuzlik, qanday shakl va mazmunga ega bo'lmasin, avvalo, g'oya sifatida paydo bo'lishi e'tiborga olinsa, Avestoda Axriman aynan buzg'unchi va yovuz g'oyalar muallifi, sababchisi va tarqatuvchisi, deb talqin etilgan. Bu ham hududimizda qadim davrlardayoq vayronkor g'oyalarning ijtimoiy mohiyati teran anglab yetilgani va unga qarshi mafkuraviy imunitet tizimi ustida bosh qotirilganligidan dalolat beradi. Zardushtiylik ta'limotining mantiqiy davomi bo'lgan Moniychilikda ham ezgulik bilan yovuzlik kuchlari o'rtasidagi o'zaro munosabat masalasi markaziy o'rin egallaydi.

Metodlar va Natijalar. Tadqiqot usullari: sotsiologik, psixologik va pedagogik adabiyotlarni nazariy va retrospektiv tahlil qilish; diagnostika usullari: so'roq, kuzatish, so'rov;

tajribani o'rganish va umumlashtirish, tajriba va boshqalar. Tadqiqotning nazariy va uslubiy asoslari quyidagilardir: fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyalari (M.G.Aliyev, A.Sh.Axmedov, T.I. Zaslavskaya, V.K. Levashov), gumanistik va shaxsiy nazariya yo'naltirilgan ta'lim (E.V. Bondarevskaya, V.V. Abramenkova, V.A. Karakovskiy, A.N. Nyudyurmagedov, V.A. Suxomlinskiy, E.N. Shiyanov), insonning ijtimoiy mohiyati nazariyasi (V.V. Abramenkova, G.M. Andreyeva, D.M. Mallayev, (Z. T. Gasanov, K. O. Omarov), vatanparvarlik tarbiyasi nazariyasi (A. G. Agayev, G. V. Agapova, Z. T. Gasanov, B. R. Pavlov, G. N. Filonov), fuqarolik tarbiyasi va huquqiy himoya nazariyasi (N. I. Zinchenko, Ya. V. E. Sokolov, Ya. V. E. Vyazemskiy, E. V. Tatarintseva, A. N. Tubelskiy, I. Medvedeva).

Maqola yozish jarayonida biz quyidagi olimlarning ishlarga tayandik: V.I. Belova, A.K. Bondarenko, N.F. Vinogradova, A.D. Jarikova, V.A. Karakovskiy, N.S. Karpinskiy, S.A. Kozlova, V.K. Kotirilo, N.K. Krupskaya, T.A. Kulikova, A.I. Matusik, V.S. Muxina, R.S. Nemov, V.G. Nechaeva, A.V. Petrovskiy, L.N. Prokolienko, E.I. Rogov, R.V. Tonkovoy-Yampolskaya, M.G. Yaroshevskiy va boshqalar.

Maqola uchun quyidagi asosiy qoidalar ilgari suriladi:

1. Farzandlar tomonidan milliy va umuminsoniy qadriyatlarni qabul qilish, shaxsiy va jamoat hayotida ularga amal qilish o'qituvchidan kichik yoshdagi o'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashga e'tiborni kuchaytirishni talab qiladi.

2. Kichik yoshdagi o'quvchilarni vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning keng qamrovli dasturi, o'quv va maktabdan tashqari ishlar sharoitida amalga oshiriladi, bolalarda vatanparvarlikni tarbiyalashga eng yaxshi yordam beradi.

3. Kichik yoshdagi maktab o'quvchilarining umumiy ta'lim tizimida vatanparvarlik tarbiyasi jamoadagi munosabatlarga, ta'lim muassasasidagi ta'lim jarayoniga, Vatanga munosabatga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Eksperimental ishning maqsadi - boshlang'ich sinf o'quvchilarida vatanparvarlik tuyg'ularini rivojlantirishga hissa qo'shadigan sinflar to'plamining aprobatsiyasini tuzish.

Yuqoridagi maqsadga erishish uchun siz quyidagi vazifalarni hal qilishingiz kerak:

- maktab o'quvchilarining mamlakat, shahar tarixiy merosiga, oila va milliy urf-odatlariga qiziqish salohiyatini ochib berish;

- kichik yoshdagi o'quvchilar tomonidan "vatanparvarlik" tushunchasini tushunish darajasini aniqlash;

- o'quvchilarning shaxs – vatanparvar fazilatlari haqidagi tasavvurlarini ochib berish.

Amaldagi usullar va usullar:

1. So'rov. 2. "Siz fuqaro bo'lishga majbursiz" (Fridman L.M.).

Bolalar 9-10 yoshda. Tajribada qatnashgan bolalar soni 3 "S" sinfda 27 kishi va 3 "B" sinfda 25 kishi. Bolalarning mamlakat, shahar, oilaning tarixiy o'tmishi, milliy madaniyat an'analarga bo'lgan qiziqishlarini shakllantirishni aniqlash maqsadida o'quvchilar o'rtasida so'rovnoma o'tkazildi. Tadqiqot bo'yicha ishning tayyorgarlik bosqichida so'rovnoma tuzildi. Bolalardan so'rovnoma javob berish so'ralgan.

Bolaning o'z oilasining o'tmishi haqidagi bilimni aniqlashtirish maqsadida "Ulug' Vatan urushi yillarida qatnashgan yoki orqada mehnat qilgan oila a'zolari haqida gapirib berasizmi?" degan savol berildi.

3-"B" sinf bolalarining o'z oilasining o'tmishi haqidagi bilimlarini o'rganish natijalari tahlili shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning 55 foizi (15 kishi) ijobiy javob bergan; Talabalarning 26 foizi (7 kishi) salbiy javob berdi; Respondentlarning umumiy sonidan 19% talabalar (5 kishi) savolga javob berishga qiynalgan. 3 "B" sinfida o'quvchilarning 52 foizi (13 kishi) "ha", 28 foizi (7 kishi) salbiy javob bergan, 20 foizi (5 kishi) javob berishga qiynalgan.

Bolalarning esda qolarli joylarga qiziqishini aniqlash maqsadida "Bugulma shahrining unutilmas joylari bo'ylab ota-onalar bilan sayr qilinadimi?" degan savol berildi.

3 "B" sinf bolalarining esda qolarli joylarga bo'lgan qiziqishini o'rganish natijalari tahlili shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning 63 foizi (17 kishi) ijobiy javob bergan; Talabalarning 7 foizi (2 kishi) salbiy javob berdi; Talabalarning 30 foizi (8 kishi) savolga javob berishga qiynalgan. 3 "B"

sinfida o'quvchilarning 60 foizi (15 kishi) ijobiy, 32 foizi (8 kishi) salbiy javob bergan, 8 foizi (2 kishi) javob berishga qiynalgan.

Adabiyotni o'rganishga oydinlik kiritish maqsadida "Siz xalqining tarixiy o'tmishi haqidagi kitoblarni o'qiyasmi?" degan savol berildi.

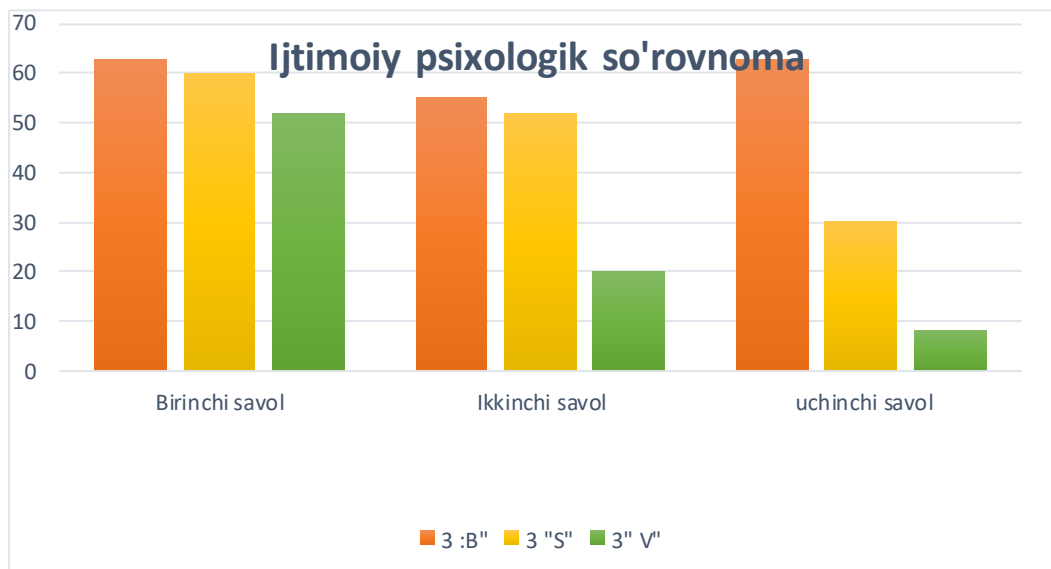
Adabiyot o'rganishning 3-"B" sinfidagi o'rganish natijalari tahlili shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning 27 foizi (7 kishi) ijobiy javob bergan; Respondentlarning umumiy sonidan 66% talabalar (18 kishi) salbiy javob berdi; Talabalarning 7 foizi (2 kishi) savolga javob berishga qiynalgan. 3 "B" sinfida o'quvchilarning 36 foizi (9 kishi) ijobiy, 40 foizi (10 kishi) salbiy javob bergan, 28 foizi (7 kishi) javob berishga qiynalgan.

Teleko'rsatuvlarni ota-onalari bilan tomosha qilish yoki ko'rish natijalari tahlili shuni ko'rsatdiki, 3 "B" sinfda o'quvchilarning 26 foizi (7 kishi) ijobiy javob bergan; Sinfda so'ralgan umumiy o'quvchilarning 63% (17 kishi) salbiy javob berdi; Talabalarning 11 foizi (3 kishi) savolga javob berishga qiynalgan. 3 "B" sinfida o'quvchilarning 68 foizi (17 kishi) ijobiy, 24 foizi (6 kishi) salbiy javob bergan, 8 foizi (2 kishi) savolga javob berishga qiynalgan.

Biz bolalarning ijobiy javoblari bilan qiziqdik va aniqroq bo'lishi uchun so'rov natijalari diagrammada taqdim etildi.

Diagramma 1.

Shaharning tarixiy o'tmishida bolalarning qiziqishlarini shakllantirishni o'rganish natijalari.

Maktab o'quvchilarining shaxsning uning g'oyaviy va siyosiy sohasini tavsiflovchi fazilatlarini to'g'risida bilim darajasi to'g'risida tasavvurga ega bo'lish uchun "Sen fuqaro bo'lishing kerak" uslubidan foydalanildi. Buning uchun talabalarga ma'lum bir so'z ro'yxatini tahlil qilish taklif qilindi: mehnatsevarlik, vatanparvarlik, talabchanlik, chidamlilik, adolat, matonat, vijdon, or-nomus, jasorat, g'urur, quvnoqlik, samimiylik, qat'iyatlilik, sezgirlik, sabr-toqat, g'ayrat.

Qabul qilingan ma'lumotlarni qayta ishlash: Birinchi ustundan har bir sifat 5 ball, ikkinchi ustundan - 4 ball, uchinchidan - 3 ball bilan baholanadi. Erkin jadvalda har bir sifatning ballari va darajasi hisoblanadi. Olingan ma'lumotlarning tahlili ma'lum bir o'quvchi yoki umuman sinf tomonidan sifatlarining u yoki bu joylashuvining sabablarini aniqlash va tahlil qilish, turli sinf o'quvchilari, o'g'il bolalar va qizlar o'rtasidagi farqni aniqlash imkonini beradi. g'oyaviy-siyosiy yetuklikka xos bo'lgan va xarakterli bo'lmagan sifatlarini baholashni solishtirish. Agar talabalarda shaxsning mafkuraviy va siyosiy sohasini tavsiflovchi fazilatlarini haqida yetarli tasavvurga ega bo'lmasa, bu g'oyani o'zgartirish bo'yicha chora-tadbirlar tizimini belgilab olish kerak. Tadqiqot natijalari jadvalda keltirilgan.

2. jadval

Talabalarning vatanparvarlik fazilatlari haqidagi g'oyalarini o'rganish natijalari

Sifat	Ball	Daraja
mehnatsevarlik	88	2
Vatanparvarlik	66	3
adolat	88	2
qat'iyatlilik	110	1
Vijdon	66	3
Hurmat	66	3
Jasorat	88	2
Mag'rurlik	88	2
Quvonchlilik	110	1
Samimiylik	66	3
Javobgarlik	88	2
Sabr	88	2
Ehtiros	110	1

O'quvchilarning vatanparvarlik fazilatlari haqidagi g'oyalarini o'rganish natijalari tahlili shuni ko'rsatdiki, bolalarda quvnoqlik, jo'shqinlik, sezgirlik, sabr-toqat kabi tushunchalar birinchi o'ringa qo'yiladi. Kamroq ajralib turadigan fazilatlar esa vatanparvarlik, vijdon, or-nomus, samimiylikdir. Demak, vatanparvar shaxsning fazilatlari bolalarda yetarlicha shakllanmagan, degan xulosaga kelish mumkin.

Xulosa: Abu Nasr Forobiyning "Fozil odamlar shahri" asarini umumlashtirsak, undagi fikriga ko'ra, "Har bir inson boshidan komil emas, ammo tug'ma ravishda o'ziga xos bo'lgan ichki shuurila bosqichma-bosqich komillikka jiddu-jahd bilan intiladi. Hamma narsani idrok qilish insonni komillik va lazzat tomon boshlaydi. Insonning asl ruhiy kamoloti birinchi haqni tanish orqali hosil bo'ladi. Ma'rifat- baxt-saodat va kamolot sari qo'yilgan birinchi qadamdir", demak, har bir inson komillikka o'z-o'zidan erishmaydi, unga qat'iyatli iroda hamda mehnat asosida o'z xulq-atvorida go'zal fazilatlarni orttirish bilan erishishi ta'kidlanadi. Asar mazmunida, inson o'z xulq-atvorida o'n ikkita eng go'zal va mukammal fazilatlarni shakllantira olsagina, u kamolotga yetadi va ruhan hamda tabiatan xayrli amallarni bajarishga hamda sharr (yomon), buzg'unchi ishlardan saqlanishga o'zida kuch topa oladi. Shu sababli har bir insonda fazilatli xatti-harakatlar yoki razolatli fe'l-atvor tug'diradigan iste'dod mavjud bo'lib, u har ikkisidan birini bajarishga qodirdir, degan fikrlar ilgani suriladi. Abu Nasr Forobiy o'zining asarlarida insonlardagi sog'lom xulq-atvor va uning fazilatlari kabi xislatlarni ma'naviy kamolotning asosiy mezoni sifatida ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O.R.Avezov. Psychological relations between family members. Innovative, educational, natural and social sciences, 2022
2. O.R.Avezov. Mutaxassislikka kirish. Darslik. B.2021 y. 243 bet
3. O.R.Avezov. IQ test. Metodik qo'llanma. B.2021 y. 180 bet

4. O.R.Avezov. Sog'lom ona va bola jamiyat kelajagi. Pedagogik mahorat 4 (No.142-143
 5. O.R.Avezov. Влияние межличностных отношений на мотивацию юных спортсменов. Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов, 60-62
 6. A.A. Faybulloev. Проблемы воспитания подростков в условиях глобализации общества. Science and Education. 2022 1120-1125
 7. A.A. Faybulloev. Психологические факторы, вызывающие агрессию у студентов. Вестник интегративной психологии. 2021г. 70-73
 8. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Ўсмирларда психологик ҳимоя механизмларининг намоён бўлишининг ўзига хослиги. Psixologiya ilmiy jurnali. 2021 yil, 4 son 103-112 b. "Science and Education" Scientific Journal / ISSN 2181-0842 April 2022 / Volume 3 Issue 4 www.openscience.uz 1224
 9. Олимов Л.Я., Махмудова З.М. Экстремал вазиятларда копинг ҳуқ-атвор ва стратегиялар намоён бўлишининг ижтимоий психологик хусусиятлари. Psixologiya ilmiy jurnali. 2021 yil, 3 son 98-106 b.
 10. Olimov L.Ya., M.B.Rasulova. O'smir shaxsi shakllanishida ahloqiy normalarning ijtimoiy psixologik ahamiyati. Science and education. Scientific journal. Volume 3, issue 3. March 2022 675-683 p.
- Internet saytlari
1. [www/http/arxiv.uz](http://arxiv.uz)
 2. [www/http/ ziyonet.uz](http://ziyonet.uz)

Ziyoyeva Mehriniso Fazliddin qizi,
Buxoro davlat universiteti 4-bosqich talabasi

JINOYAT SODIR ETISHGA MOYIL BO'LGAN O'SMIRLARNI O'RGANISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada voyaga yetmagan shaxslarni xulq-atvorning buzilishi yoki ijtimoiy moslashuvning muammolari. o'smirlik davridagi xulq og'ishlari va jinoyat sodir etishga moyil bo'lgan o'smirlarni o'rganishning psixologik xususiyatlari yoritilgan.

Kalit so'zlar: xulq-atvor, o'smir, zo'ravonlik, hayotiy pozitsiya, iqtisodiy inqirozlar, agressiya, buzg'unchi harakatlar, kuzatish, suhbat, tabiiy eksperiment, biografik tahlil, psixologik ekspertiza, bo'ysunmaslik, psixokorreksiya, psixoprofilaktika, obyektivlik, subyektivlik, ehtiyojlar, qiziqishlar, his-tuyg'ular, ijtimoiylashuv, jinoyatchilik.

Аннотация: В данной статье рассматриваются нарушения поведения и проблемы социальной адаптации несовершеннолетних. Освещаются психологические особенности исследования отклонений в поведении подростков и их склонности к совершению противоправных действий. Особое внимание уделяется причинам агрессии, деструктивным действиям и социальной дезадаптации в подростковом возрасте, а также методам психологического наблюдения и коррекции.

Ключевые слова: поведение, подросток, насилие, жизненная позиция, экономические кризисы, агрессия, деструктивные действия, наблюдение, беседа, естественный эксперимент, биографический анализ, психологическая экспертиза, непослушание, психокоррекция, психопрофилактика, объективность, субъективность, потребности, интересы, чувства, социализация, преступность.

Annotation: This article explores behavioral disorders and problems of social adaptation among minors. It highlights the psychological characteristics of studying deviant behavior in adolescents and their tendency toward committing offenses. The focus is placed on causes of aggression, destructive actions, and social maladjustment during adolescence, as well as psychological observation and correction techniques.

Keywords: behavior, adolescent, violence, life position, economic crises, aggression, destructive actions, observation, interview, natural experiment, biographical analysis, psychological assessment, disobedience, psychocorrection, psychoprophylaxis, objectivity, subjectivity, needs, interests, emotions, socialization, delinquency.

Kirish. Insoniyat paydo bo'lganidan e'tiboran farzandlarining barkamol voyaga etishi jamiyatda muhim muammo sifatida qarab kelingan. Chunki, jamiyat mavjud ekan, insonga xos barcha sifatlar, mafkuraviy qarashlar uning xarakteriga, ongiga, tafakkuriga singdirib boriladi. Tarbiyaning maqsadi, mazmuni va unga qo'yiladigan talablar jamiyat o'zgarishi, davr o'tishi va zamon rivojlanishi bilan ham o'zgarib boraveradi.

Bugungi kunda O'zbekistonda barqarorlashib borayotgan ijtimoiy-siyosiy vaziyatni idrok qilishning natijasi har bir shaxsda paydo bo'layotgan psixologik holatlar, psixologik jarayonlar u yoki bu tarzda shaxsdan kuchli bilim va tajribalarni talab etmoqda.

Har qanday xalqning, davlatning, yoki millatning ma'naviy taraqqiyoti darajasi o'sha davlatda, yurtda mavjud ma'naviy boyliklar ko'lami butun bir xalq yoki har bir insonning ma'naviy-ma'rifiy barkamolligi bilan o'lchanadi. Insoniyat tafakkuri necha ming yillik tarixga ega bo'lsa, uning har bir bosqichida o'ziga xos bilim va g'oyalar vujudga kelgan.

Adabiyotlar tahlili: Ma'lumki, psixologiya fanida aynan o'smirlik davri va o'smirlik davridagi xulq og'ishlari muammosiga bag'ishlangan va uning barcha yo'nalishlarini batafsil bayon etishga qodir ilmiy adabiyotlar yetarli bo'lmasa-da, bugungi kunda fan olamida va jamiyat taraqqiyotida o'smirlarning o'zaro munosabati va ularning ziddiyatli vaziyatlardagi xulq-atvori muammosining zarurligini ko'rsata oluvchi va uning "metodologik ildizlarini" asoslab bera oluvchi ilmiy tadqiqotlarni alohida qayd etish mumkin.

Mazkur adabiyotlarni tahlil qilar ekanmiz, o'smirlik davridagi xulq og'ishlariga taalluqli ayrim umumiy jihatlarni ijtimoiy psixologiya fani nuqtai nazaridan tadqiq qilishimizga to'g'ri keladi. Chunonchi, barcha tadqiqotchilar ham psixologiyaning metodologik tamoyillariga amal qilgan holda o'smirlik davridagi xulq og'ishlari uchun muxim bo'lgan u yoki bu jihatni nazariy-ilmiy tarzda asoslab berganlar. Bular ichida o'smirlarning xulq-atvori uchun muxim nazariy-ilmiy ahamiyat kasb etuvchi ijtimoiy psixologik vazifalarni aniqlashga qaratilgan tadqiqotlarni Andreeva G.M., Zabrodin YU.M., Karnegi D., Karimova V.M., Parigin B.D., Snigireva T.V., Filippov A.V., YAdov V.A., G'oziev E.G.; Grimak L.P., Lomov B.F., Leytes N.S., Golubeva E.A., Petrovskiy V.A., Rubinshteyn S.L.; ijtimoiy ustanovka bilan bog'liq tadqiqotlarni Asmolov A.G., Nadirashvili SH.A., Uznadze D.N., SHixirev P.N., Allpokt G.W., shaxsga munosabat tizimi asosida yondashuv istiqbollari bag'ishlangan tadqiqotlarni Zdravomislav A.G., Kuzmin E.S., Lazurskiy A.F., Muksinov R.I., Stolin V.V., Bogoslavskiy V.V.; ta'lim muassasalarida psixologik xizmat modelini tadqiq qilishga bag'ishlangan tadqiqotlarni Breynshteyn M.S., Dubrovina I.V., Kala U.V., Rudik V.V., Leymets X.O., Mattes G.O., Pratuivich YU.M., Sierd YU.L. alohida qayd etish mumkin. Bu esa o'smirlarning ziddiyatli vaziyatlardagi xulq-atvori jarayonining bugungi kundagi ayrim dolzarb jihatlari, muammolari va uning yechimlari haqida o'ylashga, fikr mulohaza yuritishga va o'z tadqiqotimiz vazifalarini belgilab olishga nazariy-ilmiy va metodologik manba sifatida yordam beradi, deb o'ylaymiz. Ayniqsa, olimlar tomonidan bugungi kunda ijtimoiy-psixologik hodisalarga inson taraqqiyoti va qadriyatlariga asosida yondashuv muammosining (M.G.Andreeva, YU.M.Zabrodin, D. Karnegi, E.G'oziev, V.M.Karimova, I.S.Kon, C.I. Koralev, B.D.Parigin, E.V.SHoroxova) va shaxs va faoliyat uyg'unligini ta'minlashga xizmat qiluvchi psixologik yondashuvni ta'minlash muammosining L.S.Vigotskiy, M.G. Davletshin, U.Djeyms, A.G.Kovalev, A.N.Leontev, A.V.Petrovskiy, S.L. Rubinshteyn, V.A.Tokareva, E.Fromm, Kodirov B.R.) o'rta tashlanishi o'smirlarning ziddiyatli vaziyatlardagi xulq-atvori metodologiyasi haqida jiddiyroq o'ylashni va mulohaza yuritishni taqozo etmoqda.

O'smirlik davri eng murakkab va shu bilan birga muhim taraqqiyot bosqichidir. Ilk o'smirlik 11-13 yoshni, katta o'smirlik - 14 - 15 yoshlarni o'z ichiga oladi. O'smirlik - organizm taraqqiyotidagi shiddat va notekislik bilan xarakterlanib, bu davrda tananing intensiv tarzda rivojlanishi va suyaklarning qotishi ro'y beradi. Yurak va qon tomirlar faoliyatida ham notekislik bo'lib, bu ham bola fe'lining o'zgaruvchan, dinamik va ba'zan noma'qulliklar va noqulayliklarni keltirib chiqaradi. Bular albatta asab tizimiga ham o'z ta'sirini ko'rsatib, bola tezga achchiqlanadigan yoki tormozlanish yuz berganda anchagacha depressiya xolatidan chiqolmaydigan tushkunlikda qolishi ham mumkin.

O'smir jismoniy taraqqiyotini belgilovchi asosiy omil jinsiy balog'at bo'lib, u nafaqat psixik, balki ichki organlar faoliyatini ham belgilaydi. Shu bilan bog'liq holda ongli (ko'pincha ongliz) jinsiy mayllar, shu bilan bog'lik noxush xis - kechinmalar, fikrlar paydo bo'ladiki, bola ularning asl sababini ham tushunib etolmaydi. Psixik taraqqiyotning o'ziga xosligi shundaki, u muttasil rivojlanib boradi, lekin bu rivojlanish ko'plab qarama - qarshiliklarni o'z ichiga oladi. Bu taraqqiyot o'quv jarayonida kechgani uchun ham to'g'ri tashkil etilgan o'quv faoliyati bola psixikaning muozanati va uning turli fikr - o'ylardan chalg'ishiga zamin yaratadi. Ayniqsa, diqqat, xotira, tafakkur jarayonlari rivojlanadi. Ayni shu davrda bola mustaqil ravishda fikrlashga intila boradi. Chunki bu davrda u ko'proq o'z fikr - o'ylari dunyosida mushohada qilish, olam va uning sirlarini bilishga, nazariy bilimlarni ko'paytirishga intiladi. Buning sababi - yana o'sha kattalikka o'tish bo'lib, bolada o'ziga xos "kattalik" xissi paydo bo'lib, bu narsa uning gapirishi va fikrlashlarida ham ifodalanadi. Shuning uchun ham maktabda berilgan mustaqillik va to'g'ri tashkil etilgan o'qish sharoitlari, samimiylilik muhiti unda mustaqil fikrlashga katta imkoniyatlar ochishi va undagi ijodiy tafakkurni rivojlantirishi mumkin. Shunga bog'liq tarzda o'smirning o'z falsafasi, o'z siyosati, baxt va muhabbat formulasi yaratiladi. Mantiqan fikrlashga o'rganishi esa unga o'zicha aqliy operatsiyalarni amalga oshirish, tushunchalar va formulalar dunyosida harakat qilishga majbur qiladi. Bu o'ziga xos o'smirlik egotsentrizmining shakllanishiga - butun olam va uning qonuniyatlari unga bo'ysunishi kerakday fikrning paydo bo'lishiga olib keladi. Shuning

uchun ham aynan o'smirlik paytida bolalar o'z ota - onalari bilan hadeb tortishaveradilar. Aniq bir to'xtamga kelolmasa ham tortishish biror fikrni izhor qilish ehtiyojining o'zi unga juda yoqadi.

Yuqorida aytib o'tganimizdek, shaxslararo munosabatlarda har doim nizoli vaziyatlar vujudga kelib turadi. Nizo tushunchasi "lotincha" so'zdan olingan bo'lib, "nizous" – "to'qnashuv" degan manoni anglatadi va ijtimoiy psixologiyada o'zaro harakat qiluvchi sub'ektlarning qarama-qarshi maqsadlarining, qiziqishlarining fikr va pozitsiyalarining to'qnashuvi sifatida qaraladi. Nizo ishtirokchilari sifatida alohida shaxslar, ijtimoiy guruhlar, tashkilotlar davlatlar namoyon bo'lishi mumkin. O'smirlar orasidagi nizo turlari quyidagicha bo'ladi: shaxs aspekti (belgi, xususiyatlar majmuasi) - shaxs aspekti, shaxs - shaxs, shaxs - guruh, guruh-guruh. Ushbu nizolar, o'zaro harakat turlarining barchasi hayot mobaynida uchraydi. Bizning mavzuumizga taalluqli bo'lgan nizo turi bu shaxs - guruh ya'ni o'smirlar guruhdagi shaxslararo munosabatlarida kelib chiqadigan nizolarni aniqlash va ularni bartaraf etishdir.

Nizoning kelib chiqishi sabablarini aniqlash uchun birinchi navbatda: Nizoning namoyon bo'lish sharoitlarini aniqlash kerak. Ziddiyatlarning xarakteri va ularni amalga oshishi bevosita nizo namoyon bo'layotgan muammoli shart-sharoitlarga bo'g'liq bo'ladi.

Nizoning kechishi (namoyon bo'lish) sharoitlarini umumlashgan holda quyidagicha bo'lishi mumkin. Birinchidan:

1. Makon va zamondagi vaqt (ziddiyat amalga oshiriladigan joy va vaqt, u yechilishi, barham etilishi lozim bo'lgan vaqt).

2. Ijtimoiy - psixologik (nizolashuvchi guruhdagi iqlim, o'zaro harakat, muloqot darajasi va tipi, tomonlarning holati).

3. Ijtimoiy ziddiyatga turli ijtimoiy guruh qiziqishlarining jalb etilishi (oilaviy, jinsiy, kasbiy, etnik, milliy)

Ikkinchidan: Nizoli vaziyat obrazi qanday ekanligini bilish zarur. Nizo qatnashchilarning xarakteristikasi va uning namoyon bo'lish jarayoni bilan nizoli hatti-harakat oralig'ida nizoli vaziyat obrazlari (tasavvurlari) o'rin egallaydi va u quyidagicha elementlarni o'z ichiga oladi.

1. Ziddiyatdagi tomonlarning o'zi haqidagi tasavvurlari (o'zining ehtiyoji, maqsadi, motivi, imkoniyatlari, qadriyatlari haqida).

2. Ularning qarama-qarshi tomon haqidagi fikrlari (ularning ehtiyojlari, qadriyatlari, motivlari, maqsadlari haqida).

3. Nizo yuzaga kelgan shart-sharoit haqidagi tasavvurlar.

Ushbu nizoli vaziyat obrazlarini tahlil qilish juda muhim chunki, ko'p hollarda:

birinchidan nizoli hatti-harakatni bevosita ziddiyatli reallik emas, balki obrazlar belgilab beradi.

ikkinchidan bu obrazlarni o'zgartirish evaziga bartaraf etishning real imkoni mavjudligidir. Bu nizo qatnashchilariga tashqi tasir tufayli amalga oshiriladi.

uchinchidan esa bu nizo qatnashchilarining harakat turlarini ham aniqlashimiz kerak.

1. Himoya, hujum, neytral.

2. Ularni amalga oshirishdagi faollik darajasi (faol-passiv, qo'zg'ovchi-javob).

3. Bu hatti-harakatlarning yo'naltirilganligi

a) Buzuvchi nizolar - psixologik tanglik yanada chuqurlashtirish va bu vazifalarda ijtimoiy maqullanmaydigan usullardan vositalardan muxolif shonini pastga urish, haqoratlash va h.k. foydalanish. Bu holat psixologik noqulaylik hissida guruh azolarining o'zaro harakatining samaradorligi pasayishida namoyon bo'lishi mumkin. Maxsulli (konstruktiv) nizo ijtimoiy psixologik jarayonlarning tuzilishiga, dinamikasiga va mahsuldorligiga ijobiy tasir etuvchi va shaxsning o'z-o'zini takomillashtirishga manba bo'lib xizmat qiluvchi nizo hisoblanadi.

Xulosa. Maktab va litsey o'quvchilari o'rtasida nizo va nizoli vaziyatlarni bartaraf qilish jinoyatchilikni oldini olish va guruhda sog'lom psixologik iqlimni yaratish uchun har bir pedagog yoki amaliy psixolog psixoprofilaktik va psixokorreksion ishlar olib borishi kerak. Psixoprofilaktik ishlarning maqsadi o'smirlar orasidagi nizoli vaziyatlar oldini olish va uni paydo bo'lishiga to'sqinlik qilishdan iborat. O'smirlarni "katta"lashish jarayonida muloqotni rivojlantirish qobiliyatini o'stirish tarbiyaviy harakatlarni ko'zlangan maqsadda nafaqat hozirgi

muammolarga, balki bo'lajak hayotdagi duch keladigan vazifalarni yechishga o'rgatish. Nizolar paydo bo'lganda va o'smirlar orasida jinoyat sodir bo'lganda shuni etiborga olish kerakki, o'quvchilar bilan o'qituvchilar o'rtasidagi nizolar nafaqat bir tomonni xatosining natijasi, muloqotda qatnashuvchilarni ikki tomonlama aybdorligidir. Shuning uchun o'quvchilar bilan o'quvchilar o'rtasidagi munosabatni korreksiya qilish lozim. Psixokorreksion tadbirlar o'tkazilganda ish mualliflari keyingi tavsiyalarni berishadi: guruhda bir-biriga etibor berishni tadbiq etish, suhbatlashish yaxshi psixologik muhitni saqlash. O'quvchilar o'rtasida xushmuomalalik, xushfe'llik qoidalarini o'rnatish. O'quvchilar o'rtasida bir-biriga komplimentlar aytishini tashkil qilinsa, nizolarga ham o'rin qolmaydi. Nizolarni bartaraf etish uchun guruhda har xil o'yinlar tashkil qilish har bir o'qituvchi yoki amaliy psixologning ishlarini rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Baratov Sh. O'quvchi shaxsini o'rganish usullari.-T.:O'qituvchi,1995.
 2. Abu Rayxon Beruniy, Ruhiyat va ta'lim-tarbiya haqida.-T.: 1992. 116 bet.
 3. Базылевич Т.Ф. Развитие концепции целостной индивидуальности. В сб.: В.Д. Небилитин. Жизнь и научное творчество». М., Наука, 2003.
 4. Gamezo A. «Atlas po psixologii» Moskva 2011y.
 5. Davletshin M. G. «Umumiy psixologiya» T-2010y.
 6. Nemov R. S. «Psixologiya» T. 1.M. 2006y.
 7. Karimova V. M. «Psixologiya» T.SHarq 2002y.
 8. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya asoslari. - T.: O'qituvchi. 1994.
 9. Karimova V.M. Psixologiya. O'quv qo'llanma. - T.: A.Qodiriy nomli xalq merosi nashriyoti. 2022.
 10. Karimova V., Akramova F. Psixologiya / Ma'ruzalar matni. T., 2002.
 11. Karimova V.M. Targ'ibotning psixologik uslublari. - T.: Ma'naviyat. 2000.
- Internet manbalari:
1. <http://www.lib.psichology.msu.ru>
 2. <http://www.lib.psichology.ru>
 3. <http://www.lib.psichology.rin.ru>
 4. <http://www.lib.psichology.narod.ru>

Qodirova Iroda Erkinovna,
Xorazm viloyati Yangiariq tumani 13-maktab amaliyotchi psixologi
Qalandarova Tursunoy Razzaqberganovna,
Xorazm viloyati Yangiariq tumani 24-maktab amaliyotchi psixologi

ILK O‘SPIRINLIK DAVRIDA XARAKTER TIPLARIGA KO‘RA AGRESSIV HOLATLARNING NAMOYON BO‘LISHI

Annotatsiya: Ushbu maqolada kimgadir zarar yetkazishga yo‘naltirilgan jismoniy yoki verbal (nutqli) xulq, muloqotda yengil, yuqori darajadagi agressivlikka ega, yetakchilikka moyil, diqqat markazda bo‘lishni yoqtiruvchi, muloqotga yengil kirishuvchi, oshkora, odamlarni tashqi ko‘rinishga qarab baho beradigan, ichki dunyosiga qaramaydigan, o‘z kechinmalari dunyosiga qaratilgan, kamsuqum, indamas, yangi tanishlar bilan qiyinchiliklar bilan topishadi, tavakkal qilishni yoqtirmaydigan inson tiplari to‘g‘risida ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Agressiya, Ekstrovertlar, introvertlar, ambivertsiz, stress.

Аннотация: В данной статье рассматриваются физическое или вербальное (речевое) поведение, направленное на причинение вреда другому человеку, а также типы людей с высоким уровнем агрессии, стремлением к лидерству, желанием быть в центре внимания, открытостью, легкостью в коммуникации, склонностью оценивать окружающих по внешнему виду, игнорируя внутренний мир. Также описываются интровертные личности, сосредоточенные на своем внутреннем мире, молчаливые, замкнутые, испытывающие трудности в установлении новых знакомств и избегающие риска.

Ключевые слова: Агрессия, экстраверты, интроверты, амбиверты, стресс.

Annotation: This article discusses physical or verbal (spoken) behavior aimed at causing harm to others, as well as personality types characterized by high levels of aggression, a tendency toward leadership, a desire to be the center of attention, openness, ease of communication, and a tendency to judge others by appearance rather than inner qualities. It also covers introverted individuals who are focused on their inner experiences, quiet, reserved, have difficulty making new acquaintances, and tend to avoid risk.

Key words: Aggression, extroverts, introverts, ambiverts, stress.

Kirish. Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan tub islohotlar eng avvalo sog‘lom ruhiyat tarbiyasi uchun qulay shart-sharoitlarni yaratadi. Prezidentimiz tashabbusi bilan oxirgi yillarga berilayotgan maqomlar ham mohiyatan barkamol avlod tarbiyasini kafolatlash, unga zarur shart-sharoitlarni yaratishga qaratilgan. Milliy mafkura konsepsiyasi g‘oyalarini xalq ongiga singdirishning zarur mexanizmlaridan biri ham shuki, biz farzandlarimizning ma‘naviy barkamolligi uchun maxsus tadbirlarni o‘z vaqtida ko‘ra olishimiz, yangicha tarbiya texnologiyalarni yarata olishimiz, muhimi - pedagoglarni yangicha mafkura ruhida farzandlarimizni tarbiyalashga yo‘naltira olishimizdir.

Yoshlarning kamoloti uchun xalaqit berayotgan ijtimoiy-psixologik muammolarni ilmiy asosda o‘rganish va hal etish, ularning orzu-intilishlari, didi, dunyoqarashi, hissiy kechinmalarini tushunish hamda yaqindan yordam berish mamlakatimizning istiqboli uchun katta ahamiyatga ega.

Insonning ruhiy holatida uning yetarlicha yetuklikka, ongli munosabatga va emosional barqarorlikka ega bo‘lishi muhim hisoblanadi. Ayrim yoshlar o‘z xatti-harakatlari, xulqi, kiyinishi, tashqi ko‘rinishi, maqsadlariga nisbatan atrofdagilardan salbiy munosabat kutib, o‘zini odamlar orasida noqulay sezib doimiy hijolatpazlik sharoitida yashaydi. Bu nuqsonlar shaxsga o‘z imkoniyatlarini to‘la namoyon qilishga halaqit beradi, ba‘zan noto‘g‘ri xulq shakllanishiga va doimiy kuchli hayajonlanish, depressiya, og‘ir somatik hamda ruhiy siljishlarga ham olib kelishi mumkin. Umuman olganda har bir shaxsda ichki psixik energiya doimiy ravishda to‘planib turadi. Bu energiyalardan biri agressivlik ko‘rinishida bo‘lib, kimgadir zarar yetkazishga yo‘naltirilgan jismoniy yoki verbal xulq tarzida namoyon bo‘ladi.

XXI asr axborot manbalarining ko'payishi va axborot oqimining kuchayishi, vaqt tig'izligi, o'zaro munosabatlarda jonli muloqotning kamayishi bilan xarakterlanmoqda. Bularning oqibati sifatida kundalik turmushda stress holatlarga, odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda agressiv hulq shaklining turli ko'rinishlariga ko'proq duch kelayapmiz. Ba'zan biz bunday holatni muomala madaniyatining pastligi, tarbiyasizlik natijasi deb xulosa chiqarishga o'rganib qolamiz

Ikkala metodika tahlillarini solishtirganimizda introvertlar nizoli vaziyatlarda tinchliksevar ekanliklarini, iloji boricha nizodan o'zini olib qochishga harakat qilishlarini ko'rsatdilar, ambivertlar vaziyatga qarab nizolashuvchanliklarini ko'rsatdilar, ekstrovertlarning aksariyati esa yuqori nizolashuvchanligi aniqlandi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ilk o'spirinlik davridagi agressiv xulq rivojlanishini oldini olish uchun ilk bolalikdanoq hamkorlik va rahmdillikni rag'batlantirishimiz va shakllantirishimiz zarur; bunga hech bo'lmaganda ota-onalarni bolalardan intizomni kuch ishlatmasdan talab qilishga o'rgatish yo'li bilan erishishimiz mumkin. Atrof-muhitda ro'y beradigan salbiy voqealarga guvoh bo'lmashini oldini olish hamda bosqichma-boskich ulardagi hayot to'g'risidagi tassavvurlarini ijobiy shakllanishini to'g'ri yo'lga qo'yish lozim. Shuningdek, ota-ona, pedagog va boshqalar muloqot jarayonini o'spirinlarning xarakter tiplarini hisobga olgan holda nazorat qilib borishlari maqsadga muvofiq bo'lar edi. O'spirinlarda o'z his-tuyg'u va kechinmalarini boshqara olish mahoratini shakllantirishga ko'mak berishimiz zarur.

Ikkala metodika tahlillarini solishtirganimizda introvertlar nizoli vaziyatlarda tinchliksevar ekanliklarini, iloji boricha nizodan o'zini olib qochishga harakat qilishlarini ko'rsatdilar, ambivertlar vaziyatga qarab nizolashuvchanliklarini ko'rsatdilar, ekstrovertlarning aksariyati esa yuqori nizolashuvchanligi aniqlandi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, ilk o'spirinlik davridagi agressiv xulq rivojlanishini oldini olish uchun ilk bolalikdanoq hamkorlik va rahmdillikni rag'batlantirishimiz va shakllantirishimiz zarur; bunga hech bo'lmaganda ota-onalarni bolalardan intizomni kuch ishlatmasdan talab qilishga o'rgatish yo'li bilan erishishimiz mumkin. Atrof-muhitda ro'y beradigan salbiy voqealarga guvoh bo'lmashini oldini olish hamda bosqichma-boskich ulardagi hayot to'g'risidagi tassavvurlarini ijobiy shakllanishini to'g'ri yo'lga qo'yish lozim. Shuningdek, ota-ona, pedagog va boshqalar muloqot jarayonini o'spirinlarning xarakter tiplarini hisobga olgan holda nazorat qilib borishlari maqsadga muvofiq bo'lar edi. O'spirinlarda o'z his-tuyg'u va kechinmalarini boshqara olish mahoratini shakllantirishga ko'mak berishimiz zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. «Umumiy psixologiya» darslik. T. "O'qituvchi" 1992 y.
2. Jumayev R.Z. "Konfliktologiya asoslari". T.: 2000 y.
3. M.Najmeddinova, Z.Nazarova. Ziddiyatli muommalarni oldini olishda Ijtimoiy ish. "O'quv uslubiy ko'rsatma". Farg'ona-2012
4. M.Zokirova. Umr davrlari va Differensialpsixologiya. "Maruzalar matni".F-2012
1. «Umumiy psixologiya» darslik. T. "O'qituvchi" 1992 y.
2. Jumayev R.Z. "Konfliktologiya asoslari". T.: 2000 y.
3. M.Najmeddinova, Z.Nazarova. Ziddiyatli muommalarni oldini olishda Ijtimoiy ish. "O'quv uslubiy ko'rsatma". Farg'ona-2012
4. M.Zokirova. Umr davrlari va Differensialpsixologiya. "Maruzalar matni".F-2012

Toshpo'latova Ma'rifat Baxrom qizi,
Buxoro davlat universiteti Psixologiya mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

TALABA QIZLARING OILAVIY HAYOTDAGI O'ZGARISHLARGA MOSLASHISHDAGI IJTIMOIIY VA PSIXOLOGIK MUAMMOLAR

Annotatsiya: Ushbu maqolada, talaba qizlarning oilaviy hayotdagi o'zgarishlarga moslashishdagi ijtimoiy va psixologik muammolar ilmiy jihatdan o'rganilgan. Bundan tashqari maqolada, talaba qizlarining oilaviy hayotga moslashishida ta'sir qiluvchi ijtimoiy va psixologik omillari nazariy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Adaptatsiya, oilaviy hayot, ijtimoiy muammo, psixologik omillar, talaba qizlar.

Аннотация: В данной статье с научной точки зрения изучены социальные и психологические проблемы адаптации студенток к изменениям в семейной жизни. Кроме того, в статье теоретически проанализированы социальные и психологические факторы, влияющие на адаптацию студенток к семейной жизни.

Ключевые слова: Адаптация, семейная жизнь, социальная проблема, психологические факторы, студентки.

Abstract: In this article, the social and psychological problems of female students' adaptation to changes in family life are scientifically studied. In addition, the article provides a theoretical analysis of the social and psychological factors influencing the adaptation of female students to family life.

Keywords: Adaptation, family life, social problems, psychological factors, female students.

Kirish. Talaba qizlar o'zlarining o'zgaruvchan hayotida, o'qish va oila o'rtasidagi muvozanatni saqlashda ko'plab qiyinchiliklarga duch keladi. O'ziga xos ijtimoiy va psixologik omillar bu jarayonni murakkablashtiradi. O'qish va oila hayoti o'rtasida tenglikni topish, yuksak mas'uliyat, o'zgaruvchan vazifalar, o'zini anglash jarayonlari talaba qizlarning hayotida katta o'rin egallaydi.

Talaba qizlar oilaviy hayotga moslashishda o'zlarini bir nechta rolda ko'rishadi. O'qish va ilmiy faoliyatni davom ettirish, oilaviy mas'uliyatlarni bajarish, shaxsiy va ijtimoiy hayotlarini muvozanatlash kerakligi ular uchun katta psixologik va ijtimoiy yukumlarni keltirib chiqaradi. Bu jarayonning murakkabligi, ayniqsa, oilaviy a'zolar tomonidan qo'llab-quvvatlanmaslik, ijtimoiy stereotiplar, gender tengsizlik va boshqa ijtimoiy omillarga bog'liq bo'lishi mumkin.

Ijtimoiy omillar talaba qizlarining oilaviy hayotga moslashishida muhim rol o'ynaydi. Masalan, jamiyatlardagi qadriyatlar, oila an'analari va oilaviy yondashuvlar talaba qizlarining oilaviy roldagi kutishlarini shakllantiradi. Buning natijasida, ular ko'pincha o'z oilaviy hayotlarini o'qish va ilmiy faoliyat bilan uyg'unlashtirishda murakkab vaziyatlarga duch kelishadi.

Psixologik omillar ham talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashish jarayonida katta ahamiyatga ega. Ular o'zining shaxsiy rivojlanishi, o'z-o'zini anglash, o'zgarishlarga moslashish va stressni boshqarish kabi psixologik masalalarga duch keladilar. Bu jarayonda o'zini kamsitish, o'ziga nisbatan yuqori talablar qo'yish va stress bilan kurashish muammolari keng tarqalgan.

O'zgarishlarga moslashish jarayonida talaba qizlarining o'ziga xos ehtiyojlarini va muammolarini tahlil qilish, o'zgarishlarga qanday moslashayotganini tushunish muhimdir. Ularning ijtimoiy va psixologik yordamlarga ehtiyoji, ularning muvaffaqiyatli va samarali hayotga erishishlarini ta'minlashda muhim o'rin tutadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Talaba qizlarning oilaviy hayotdagi o'zgarishlarga moslashishdagi ijtimoiy va psixologik muammolarni o'rganish sohasida turli olimlar ilmiy izlanishlar olib borgan. Ushbu mavzu ko'plab psixologik, ijtimoiy va pedagogik nuqtai nazarlardan tahlil qilinadi, chunki bu jarayon talaba qizlarning shaxsiy rivojlanishi, ijtimoiy roli, o'zaro munosabatlari va oilaviy vazifalarini bajarishdagi qiyinchiliklarni o'z ichiga oladi.

Erik Erikson o'zining shaxsiy rivojlanish bosqichlari nazariyasida yoshlar va o'smirlar davrida shaxsiy o'zgarishlarga moslashish masalalariga alohida e'tibor bergan. U talaba qizlarning o'zini anglash va ijtimoiy roldagi moslashish jarayonlarida yuzaga keladigan "identifikatsiya" va "rol izlanishi" kabi psixologik jarayonlarni ko'rib chiqdi. Eriksonning nazariyasi shuni ko'rsatadiki, talaba qizlar oilaviy hayotga moslashishda o'z shaxsiy va ijtimoiy identifikatsiyasini aniqlash uchun ijtimoiy muhit bilan muntazam aloqada bo'lishlari kerak.

Jon Boulbi va Meri Eynsvorthning birinchi aloqalar nazariyasi talaba qizlarning oilaviy moslashuviga ta'sir etuvchi muhim psixologik omillardan biridir. Ularning tadqiqotlari, ota-ona bilan mustahkam aloqalar o'rnatishning, ayniqsa, oilaviy rollarni bajarishdagi o'zgarishlarga moslashishda, talaba qizlarining emotsional rivojlanishida va stressga chidamliligida qanday muhim o'rin tutishini ko'rsatadi. Oila a'zolari bilan o'zaro ishonchli aloqalar talaba qizlarning stressni boshqarish va yangi oilaviy vazifalarga moslashishda ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Barbara Fredriksonning "pozitiv emotsiyalar" nazariyasi talaba qizlarning o'zgarishlarga moslashish jarayonida ijtimoiy va psixologik muammolarni qanday yengishlarini tushuntirishga yordam beradi. Fredrikson o'zining tadqiqotlarida, pozitiv emotsiyalarning hayotdagi qiyinchiliklarga qarshi kurashishda qanday muhim rol o'ynashini va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimining talaba qizlarining o'zgarishlarga qanday moslashishiga ta'sirini ko'rsatadi. Ularning emotsional salomatligi va ijtimoiy aloqalar, oilaviy hayotdagi yangi vazifalarga moslashishda katta yordam beradi.

Uri Bronfenbrennning ekologik tizimlar nazariyasi talaba qizlarining ijtimoiy va psixologik rivojlanishini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega. Uning nazariyasiga ko'ra, talaba qizlarining hayoti bir nechta turli darajadagi tizimlar (oilaviy, ijtimoiy, ta'lim tizimi, do'stlar va jamiyat) ta'sirida rivojlanadi. Shuning uchun, talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashish jarayonida, o'zgarishlarni qabul qilish va unga moslashish ijtimoiy tizimning turli qatlamlaridan kelib chiqadi. Bu nazariya, talaba qizlarning o'zgarishlarga qanday moslashishini tushunishda kengroq doirada qarash imkonini beradi.

Alfred Adlarning ijtimoiy qiziqish va moslashuv haqidagi nazariyalari talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashish jarayonida yuzaga keladigan ijtimoiy muammolarni tahlil qilishda ham muhim ahamiyatga ega. Adlerga ko'ra, talaba qizlarning oilaviy rollarini bajarishda ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va jamiyat bilan o'zaro munosabatlar ularning ichki motivatsiyasini va moslashuvchanligini belgilaydi. O'zini jamiyatda kashf qilish, oilaviy vazifalarni bajarish va ijtimoiy rollarni o'ziga moslashtirish jarayonida talaba qizlarining ijtimoiy qiziqishlari katta rol o'ynaydi.

Kerol Gilligan o'zining "different voice" (farqli ovozlari) nomli asarida ayollar va qizlarning psixologik rivojlanishini tahlil qilgan. U, ayniqsa, talaba qizlarining o'zgaruvchan oilaviy roldagi shaxsiy va ijtimoiy masalalarini, jamiyatdagi gender normativlari va etik qarorlar orqali qanday yechishga harakat qilishlarini o'rgangan. Gilligan, talaba qizlarning oilaviy roldagi mas'uliyatlarini bajarishda muhim bo'lgan shaxsiy hissiy va etik qarorlar qanday ijtimoiy muammolarni keltirib chiqarishini o'rganib, bu masalalarni ko'rib chiqdi.

Bu olimlarning ilmiy izlanishlari talaba qizlarning oilaviy hayotdagi o'zgarishlarga moslashish jarayonini tahlil qilishda muhim nazariy va amaliy yondashuvlarni taqdim etadi. Ularning tadqiqotlari talaba qizlarning o'ziga xos psixologik va ijtimoiy ehtiyojlarini tushunishga yordam beradi, shuningdek, ular uchun samarali qo'llab-quvvatlash va yordam tizimlarini yaratishda asos bo'lib xizmat qiladi.

Muhokama. Talaba qizlarning oilaviy hayotdagi o'zgarishlarga moslashishdagi ijtimoiy va psixologik muammolar haqida muhokama qilishda bir nechta muhim nuqtalarni ko'rib chiqish mumkin. Talaba qizlar o'qish va oilaviy hayot o'rtasida muvozanatni topishda qiyinchiliklarga duch keladi. Ularning bu jarayondagi o'zgarishlarga moslashishdagi ijtimoiy va psixologik muammolarni tahlil qilish, bu muammolarni qanday hal qilish mumkinligini tushunishga yordam beradi.

1. Ijtimoiy muammolar: Talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashishdagi ijtimoiy muammolar asosan jamiyatdagi qadriyatlar, an'analar va gender tengsizliklari bilan bog'liq.

Ko'plab ijtimoiy muhitlarda, ayniqsa, talaba qizlar oilaviy vazifalar bilan birga o'qishga vaqt ajratishda qiyinchiliklarga duch keladi. O'zgarishlar, yangi oilaviy vazifalarni bajarish yoki oilaviy rollarni o'zgartirishda, o'ziga xos ijtimoiy talablar va stereotiplar mavjud bo'lishi mumkin.

Gender tengsizliklari ham talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashishini murakkablashtiradi. Ba'zi jamiyatlarda, ayollarga oilaviy vazifalarni bajarishda ko'proq mas'uliyat yuklanadi, bu esa talaba qizlarning ta'limga yoki kasbiy rivojlanishga bo'lgan e'tiborini kamaytirishi mumkin. Shuningdek, o'zgarishlarga moslashishda qo'llab-quvvatlovchi tizimlarning etishmasligi ijtimoiy izolyatsiyaga olib kelishi mumkin.

Jamiyatdagi stereotiplar ham bu jarayonda katta rol o'ynaydi. Masalan, ba'zi jamiyatlarda, talaba qizlar oilaviy hayotga qanchalik moslasha olishsa ham, ular hali ham ijtimoiy nuqtai nazardan "qizlar" yoki "ayollar" deb ko'rilgan holda ayrim cheklovlariga duch kelishadi. Bu muammo ularning o'zini his qilishiga va qarorlar qabul qilishdagi mustaqilligiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

2. Psixologik muammolar: Talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashishdagi psixologik muammolari bir necha turdagi psixologik jarayonlar va ehtiyojlar bilan bog'liq. Eng muhimi, stress va emotsional yuk bo'lishi mumkin. Talaba qizlar o'zlarining oilaviy vazifalarini bajarish bilan birga o'qish, ilmiy ishlanmalar va boshqa mas'uliyatlarni ham bajarishlari kerak. Bu, ayniqsa, oilaviy muammolarni hal qilishda, oilaning qo'llab-quvvatlash tizimi yo'qligida yoki ota-onaning ehtiyojlarga moslashmagan yondashuvi bilan bog'liq bo'lsa, kuchli stressni keltirib chiqarishi mumkin.

O'zini kamsitish va o'ziga nisbatan yuqori talablar qo'yish ham talaba qizlarning psixologik jihatdan qiyinchiliklarga duch kelishiga olib keladi. Ular ko'pincha oilaviy hayotdagi mas'uliyatlarni bajarishda o'zlariga qarshi xushnudlikni his qilishadi, o'zlarining shaxsiy ehtiyojlarini kamaytirishadi yoki o'z-o'zini ta'minlashga yordam berish uchun ko'p vaqt ajratishmaydi. Bu holatda, talaba qizlar o'zlariga va boshqalarga nisbatan yuqori talablarga ega bo'lishi mumkin, bu esa ularning psixologik salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Bundan tashqari, o'zgarishlarga qarshi kurashish va yangi oilaviy roldagi mas'uliyatlarni qabul qilishda ko'plab psixologik qiyinchiliklar mavjud. Ko'plab talaba qizlar o'zlarining yangi oila rovida nisbatan yangi shaxsiyatni qabul qilishda qiynalishadi. Shu bilan birga, ular o'z-o'zini anglash va rivojlanishda cheklovlariga duch kelishlari mumkin.

3. O'qish va oilaviy hayot o'rtasidagi muvozanat: Talaba qizlarining o'qish va oilaviy hayot o'rtasidagi muvozanatni topishdagi qiyinchiliklar ham ijtimoiy va psixologik jihatdan muhim muammo hisoblanadi. Talaba qizlar ko'pincha o'qishga ajratadigan vaqti va e'tiborini oilaviy vazifalarni bajarish bilan tenglashtirishga harakat qiladilar. Bu jarayon ko'pincha vazifalar orasidagi ustuvorliklarni aniqlashda qiyinchiliklarga olib keladi. Ba'zida oilaviy mas'uliyatlar ilmiy ishlarni yoki o'qishdagi muvaffaqiyatlarni orqaga surishi mumkin, yoki aksincha, o'qishdagi muvaffaqiyatlar oiladagi vazifalarni e'tiborsiz qoldirishga olib kelishi mumkin.

Shuningdek, oilaviy qo'llab-quvvatlash ham muhim omildir. Agar talaba qizlar o'z oilasidan to'liq yordam olmasalar, ular o'zgarishlarga moslashishda ijtimoiy va psixologik jihatdan qiyinchiliklarga duch kelishadi. Ijtimoiy muhit va jamiyatda mavjud qo'llab-quvvatlash tizimlari talaba qizlarning stressni kamaytirish va yangi mas'uliyatlarni yengillashtirishga yordam beradi.

4. Yechimlar va takliflar: Psixologik yordam va treninglar: Talaba qizlar uchun psixologik yordam, stressni boshqarish va vaqtni samarali rejalashtirish bo'yicha treninglar tashkil etilishi mumkin. Bu ularga o'zgarishlarga moslashishda ko'mak beradi.

Ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarini mustahkamlash: Talaba qizlar uchun oilaviy qo'llab-quvvatlashni yaxshilash va ijtimoiy tarmoqni kengaytirish muhimdir. O'quv muassasalarida o'qish va oilaviy hayotni muvozanatlashda yordam beradigan resurslar yaratish kerak.

Oilaviy tenglikni ta'minlash: Jamiyatda oilaviy vazifalarni teng taqsimlash va gender tengligini ta'minlash, talaba qizlarga oilaviy hayotga moslashishda yordam beradi.

Talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashishi murakkab ijtimoiy va psixologik jarayon bo'lib, bu jarayonni yengillashtirish uchun kompleks yondashuvlar va qo'llab-quvvatlash tizimlari zarur.

Xulosa. Talaba qizlarining oilaviy hayotga moslashishi jarayoni ko'plab ijtimoiy va psixologik omillar bilan chambarchas bog'liq. O'qish va oilaviy mas'uliyatlarni birlashtirish, ularning shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishiga, shuningdek, o'zlarini oilaviy va akademik rollarida qanday his qilishlariga ta'sir qiladi. Bu jarayonning murakkabligi ijtimoiy va psixologik qiyinchiliklar, shuningdek, oilaviy va jamiyatdagi stereotiplar bilan bog'liq bo'lishi mumkin.

Talaba qizlarning oilaviy hayotga moslashishdagi muammolarni hal qilish uchun, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarini mustahkamlash va psixologik yordam tizimlarini rivojlantirish zarur. O'quv muassasalarida oilaviy va akademik rollarni muvozanatlashga yordam beradigan resurslar, treninglar va maslahat xizmatlari tashkil etilishi kerak. Shuningdek, gender tenglikni ta'minlash va oilaviy vazifalarni teng taqsimlash orqali, talaba qizlarning oilaviy va akademik hayotini yengillashtirish mumkin.

Talaba qizlarining oilaviy hayotga moslashish jarayoni murakkab va ko'plab psixologik va ijtimoiy omillar bilan chambarchas bog'liq. Bu muammolarni hal qilish uchun, talaba qizlarga ijtimoiy va psixologik yordam ko'rsatish, o'zgarishlarga moslashishda qo'llab-quvvatlash tizimlarini rivojlantirish, shuningdek, jamiyatda gender tengligini ta'minlash kerak. Bu, o'z navbatida, talaba qizlarning muvaffaqiyatli moslashishiga va ularning salomatligi va farovonligini yaxshilashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Асеев Е.Г. Адаптация учащихся и молодёжи в трудовой и учебной деятельности. М., 2000 С. 48 - 53.
2. Qosimova S.B. "Talabalarni manipulyatsion ta'sirlardan himoya qilishning o'ziga xos ijtimoiy-psixologik xususiyatlari" mavzusidagi dissertatsiya ishi. - Buxoro., 2023. – 90 b.
3. Ostanov Sh.Sh. "Art-terapiya vositalari orqali talaba-yoshlar kreativligini rivojlantirishning psixologik xususiyatlari" mavzusidagi dissertatsiya ishi. - Buxoro., 2022. – 80 b.
4. Ismatova D.T. Oilaviy munosabatlarda emotsional zo'riqishlarni korrektsiyalashning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari (o'smirlar misolida) mavzusidagi dissertatsiya ishi. - Buxoro., 2022. – 55 b.

Xayrullayeva Marjona Hayot qizi

Buxoro davlat universiteti Psixologiya mutaxassisligi 1-bosqich magistranti

O'SMIRLARDA ISLOHOTLARGA DAHLDORLIK FENOMENINI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada, o'smirlarda islohotlarga dahldorlik fenomenini shakllantirishning psixologik asoslari ilmiy jihatdan o'rganilgan. Shuningdek maqolada, o'smir yoshlarning psixologik jihatlari o'zgaruvchan va o'zini anglash jarayonida yangi fikrlar va qarashlarning shakllanish jarayoni nazariy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: O'smirlar, islohotlar, fenomen, ijtimoiy muhit, psixologik xususiyatlar.

Аннотация: В данной статье с научной точки зрения изучены психологические основы формирования феномена причастности к реформам у подростков. Также в статье теоретически анализируется процесс формирования новых мыслей и взглядов в процессе изменения психологических аспектов подростков и самосознания.

Ключевые слова: Подростки, реформы, феномен, социальная среда, психологические особенности.

Abstract: In this article, the psychological foundations of the formation of the phenomenon of involvement in reforms in adolescents are scientifically studied. The article also theoretically analyzes the process of formation of new thoughts and views in the process of changing psychological aspects of adolescent youth and self-awareness.

Keywords: Adolescents, reforms, phenomenon, social environment, psychological characteristics.

Kirish. O'smirlik davri - shaxsiyatning shakllanishi va dunyoqarashning rivojlanishining muhim bosqichi bo'lib, aynan shu davrda yoshlar ko'plab ichki va tashqi o'zgarishlarga duch keladilar. O'smirlikda, shuningdek, o'zgarishlarga qarshi turish, yangi g'oyalar va me'yorlarni qabul qilish jarayonlari keng tarqalgan bo'lib, bu psixologik va ijtimoiy jihatdan yuqori ahamiyatga ega. O'smirlar hayotining mazmunini, qadriyatlarini va istiqbolini aniqlashda islohotlarga bo'lgan munosabatlari muhim o'rin tutadi.

Kognitiv rivojlanish: O'smirlar o'zlarining fikrlash tarzlarini o'zgartira boshlaydilar, bu esa ularning dunyoqarashi, qadriyatlari va ijtimoiy islohotlarga nisbatan fikrlarining shakllanishiga ta'sir ko'rsatadi. O'smirlar abstrakt fikrlashni o'rganib, jamiyatdagi o'zgarishlar, islohotlar va ularning muhimligi haqida ko'proq o'ylashga boshlaydilar.

Identifikatsiya va o'zligini anglash: O'smirlar o'z o'rnini jamiyatda topish, o'zligini anglash va mustahkamlash jarayonida islohotlarga qarshi yoki ularni qo'llab-quvvatlashga intilishadi. Ular o'z identifikatsiyalarini shakllantirayotganda, islohotlarning natijalariga bo'lgan munosabatlarini aniqlashadi.

Emotsional rivojlanish: O'smirlik davrida hissiy holatlar kuchli va tez-tez o'zgaruvchan bo'ladi, bu esa yoshlarni islohotlarga bo'lgan munosabatlarida sezilarli darajada aks etishi mumkin. O'smirlar ba'zan islohotlarni ijtimoiy adolatni ta'minlash uchun zarur deb bilishsa, ba'zida esa o'zgarishlarni qo'llab-quvvatlashni rad etadilar.

Shu tarzda, o'smirlarning islohotlarga bo'lgan munosabati ularning psixologik rivojlanish bosqichlariga, ijtimoiy muhiti va hissiy holatlariga bevosita bog'liqdir. Bu davrda yoshlarning psixologik jihatlari o'zgaruvchan va o'zini anglash jarayonida yangi fikrlar va qarashlar shakllanadi, shuningdek, ular ijtimoiy o'zgarishlarga qanday munosabatda bo'lishlarini aniqlashadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. O'smirlar psixologiyasiga oid ilmiy izlanishlar keng doirada olib borilgan bo'lib, o'smirlarning islohotlarga bo'lgan munosabati va ularning shaxsiyatini shakllantirishdagi psixologik asoslar haqida ko'plab tadqiqotlar mavjud. O'smirlar psixologiyasini o'rganishda, islohotlarga bo'lgan munosabatni shakllantirishda kognitiv, psixosotsial, axloqiy va ijtimoiy jihatlar muhim ahamiyatga ega. Jan Piajet, Erik Erikson, Lev Vigotskiy, Lourens Kolberg va Jeyms Marsiya kabi olimlarning ilmiy ishlari bu sohada katta

yutuqlarga erishishga yordam berdi. Ularning nazariyalari o'smirlarning o'zini anglash, identifikatsiya shakllanishi va ijtimoiy islohotlarga bo'lgan munosabatlarni tushunishda muhim asos bo'lib xizmat qiladi. Quyida o'smirlar psixologiyasi va islohotlarga bo'lgan munosabatni shakllantirishda yirik ilmiy ishlarni amalga oshirgan olimlar va ularning ilmiy yondashuvlari haqida ma'lumot beraman.

Jan Piajet – shaxsiyat va kognitiv rivojlanish sohasida kashshof olimlardan biri bo'lib, uning ilmiy ishlari o'smirlar psixologiyasiga oid ko'plab yangi tushunchalarni taqdim etdi. Piajet, kognitiv rivojlanish nazariyasida, insonning tafakkurining 4 bosqichda rivojlanishini ta'kidlaydi. O'smirlik davrida (formal operatsiyalar bosqichi) yoshlar o'zlarining fikrlash tarzini rivojlantirib, mantiqiy fikrlashga asoslangan yondashuvni shakllantiradilar. Bu, o'z navbatida, o'smirlarning ijtimoiy va siyosiy islohotlarga bo'lgan munosabatlarini shakllantiradi. O'smirlar bu davrda jamiyatdagi o'zgarishlarni ko'rish, ularni tahlil qilish va islohotlarga qarshi yoki ular uchun qandaydir nuqtai nazarlarni ishlab chiqish qobiliyatiga ega bo'ladilar.

Erik Erikson shaxsiyat va identifikatsiya rivojlanishining psixosotsial nazariyasini ishlab chiqdi. Uning ta'kidlashicha, o'smirlik davri «identifikatsiya va rolni izlash» bosqichi sifatida tasvirlanadi. Bu davrda o'smirlar o'z kimligini aniqlash va jamiyatda o'z o'rnini topish uchun kurashadilar. Islohotlarga bo'lgan munosabat ham shu bosqichda shakllanadi, chunki o'smirlar o'zlarining jamiyatdagi pozitsiyalarini yangilash yoki ijtimoiy tizimdagi o'zgarishlarga qarshi turish maqsadida turli fikrlarni sinab ko'radilar.

Lev Vigotskiy, o'zining “Sotsiokul'tural” nazariyasi bilan tanilgan. U o'smirlik davrida kognitiv rivojlanishning ijtimoiy va madaniy kontekstga bog'liqligini ta'kidlagan. Vigotskiy, o'smirlarning islohotlarga bo'lgan munosabatlarini, ularning atrof-muhitidagi odamlar bilan muloqoti va madaniy omillar orqali tushuntiradi. O'smirlar yangi g'oyalarni va islohotlarni qanday qabul qilishini, aynan jamiyatdagi ijtimoiy o'zgarishlar va guruhlar bilan o'zaro munosabati orqali tushuntiradi.

Lourense Kolberg o'zining axloqiy rivojlanish nazariyasini ishlab chiqdi va o'smirlar islohotlarga bo'lgan munosabatini aynan axloqiy qarorlar asosida tahlil qildi. Kolbergning axloqiy rivojlanish nazariyasiga ko'ra, o'smirlar moral qarorlarni qabul qilishda ijtimoiy me'yorlar va islohotlar jarayonida adolatni ta'minlashga intilishadi. O'smirlar axloqiy rivojlanishning «universal etik prinsiplari» bosqichiga o'tganlarida, ular adolat va inson huquqlari kabi prinsiplarni jamiyatdagi islohotlarga nisbatan qo'llay boshlaydilar.

Jeyms Marsiya Eriksonning identifikatsiya rivojlanishi nazariyasiga tayanib, o'smirlikda identifikatsiyaning to'rt turini ajratdi: “Identifikatsiya bilan tanishish”, “Identifikatsiya bilan o'zgartirish”, “Identifikatsiya bilan o'zini anglash” va “Identifikatsiya yo'qligi”. Marsiya, islohotlarga bo'lgan munosabatning o'smirlar o'zlikni anglash jarayoniga ta'sir qilishini ko'rsatdi. Ular islohotlar jarayonida o'zlarining identifikatsiya bosqichiga qarab, o'z pozitsiyalarini va qarashlarini shakllantiradilar.

Muhokama. O'smirlik davri – bu kishining shaxsiy rivojlanishi, dunyoqarashi va ijtimoiy pozitsiyalarini shakllantirishning eng muhim bosqichlaridan biridir. Aynan shu davrda, o'smirlar ko'plab ichki va tashqi o'zgarishlarga duch kelib, jamiyatdagi o'zgarishlarga qanday munosabatda bo'lishlarini aniqlashga harakat qiladilar. O'smirlar, o'zligini anglash, identifikatsiyani shakllantirish, hamda islohotlarga bo'lgan munosabatlarini o'rganish jarayonida turli psixologik omillar va ijtimoiy kontekstlarga tayanadilar.

1. Kognitiv rivojlanish va formal operatsiyalar: O'smirlarning islohotlarga bo'lgan munosabatini tushunish uchun, avvalo ularning fikrlash tarzini va kognitiv rivojlanishining darajasini tushunish zarur. Jean Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, o'smirlik davri «formal operatsiyalar» bosqichiga to'g'ri keladi. Bu bosqichda o'smirlar konkret faktlar va obyektlar bilan cheklanmagan holda, mantiqiy va abstrakt fikrlashni rivojlantiradilar. Shu sababli, o'smirlar jamiyatdagi islohotlarni baholashda mantiqiy yondashuvni qo'llay boshlaydilar va ularning qarashlari ko'proq adolat, tenglik va ijtimoiy muvozanatni ta'minlashga qaratiladi.

Kognitiv rivojlanishning bu bosqichi, o'smirlar uchun islohotlarga bo'lgan fikrlash tarzini shakllantiradi. Agar islohotlar adolatni ta'minlash va jamiyatdagi tenglikni oshirishga qaratilgan

bo'lsa, o'smirlar ularga ijobiy munosabatda bo'lishi mumkin. Aksincha, ular o'zgarishlarning adolatli emasligini sezishsa, qarshilik ko'rsatishlari mumkin. Bu o'smirlarning islohotlarga nisbatan ba'zi holatlarda radikal yoki inqilobiy qarashlar shakllantirishi mumkin.

2. Identifikatsiya va o'zlikni anglash: Erik Eriksonning psixosotsial rivojlanish nazariyasiga ko'ra, o'smirlar identifikatsiya va o'zlikni anglash bosqichidan o'tadilar. Bu davrda, o'smirlar o'zlarining kimligini aniqlash va jamiyatda o'z o'rnini topish uchun kurashadilar. Ular turli ijtimoiy guruhlariga, g'oyalar va qadriyatlarga bo'lgan munosabatlarini shakllantirishga harakat qiladilar. Shu sababli, islohotlarga bo'lgan munosabat ham o'smirning o'zligini anglash va ijtimoiy identifikatsiyasiga bog'liq bo'ladi.

O'smirlar o'zlarini jamiyatdagi o'zgarishlarga moslashtirishda ba'zan o'zlarini qabul qilgan guruhning fikrlariga qarab harakat qiladilar. Masalan, o'smirning islohotlarga bo'lgan munosabati uning ota-onasi yoki tengdoshlaridan qanday ta'sirlanishiga bog'liq bo'lishi mumkin. Shuningdek, o'smirlar o'zlarining siyosiy qarashlari va jamiyatdagi o'zgarishlarga bo'lgan munosabatlarini shakllantirishda o'zlarining ijtimoiy guruhlariga va ular orqali tasavvur qilingan "ideal shaxs" obraziga moslashishga harakat qiladilar.

3. Ijtimoiy va madaniy ta'sir: Lev Vigotskiyning ijtimoiy va madaniy rivojlanish nazariyasiga ko'ra, o'smirlarning fikrlash va munosabatlarini shakllantirishda ijtimoiy muhit va madaniy omillar katta rol o'ynaydi. O'smirlar, atrofdagi kattalar, tengdoshlar va ijtimoiy guruhlar bilan o'zaro ta'sir qilish orqali o'zlarining qarashlarini shakllantiradilar. Ularning islohotlarga bo'lgan munosabati ko'pincha ijtimoiy guruhlardagi fikrlar va madaniy me'yorlarga mos keladi.

O'smirlarning islohotlarga nisbatan turlicha munosabatda bo'lishi, ularning yashash muhitiga, oilaviy an'analarga, milliy va madaniy qadriyatlariga bog'liq. Masalan, jamiyatda radikal yoki inqilobiy o'zgarishlarni qo'llab-quvvatlash o'smirlarning ijtimoiy guruhiga bog'liq bo'lishi mumkin. Ijtimoiy muhitda, ayniqsa, yoshlarni islohotlarga qarshi yoki qo'llab-quvvatlashga undovchi kuchli liderlar bo'lsa, ularning munosabatlari shu ta'sirdan shakllanadi.

4. Emotsional va hissiy rivojlanish: O'smirlik davrida hissiy va emotsional o'zgarishlar kuchli bo'ladi, bu esa islohotlarga bo'lgan munosabatni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. O'smirlar o'z hissiyotlarini va ichki kurashlarini qanday boshqarishni o'rganadilar. Agar o'smirlar o'zlarini ijtimoiy adolatni ta'minlaydigan islohotlarni amalga oshirishda ishtirokchi deb hisoblasa, ular bu o'zgarishlarga ijobiy munosabatda bo'lishi mumkin. Aksincha, ular o'zlarini bu o'zgarishlarga qarshi turadigan shaxslar sifatida ko'rishlari mumkin.

Emotsional jihatlar o'smirlarning islohotlarga nisbatan pozitsiyasini aniq belgilaydi. Agar o'smirlar, masalan, islohotlar ularning hissiy ehtiyojlarini qondirsa (masalan, ijtimoiy tenglik yoki ta'lim sohasidagi islohotlar), ular ularga qo'llab-quvvatlovchi munosabatda bo'lishlari mumkin. Shu bilan birga, o'smirlarning emotsional holati o'zgarishlarga qarshi chiqishlarini ham shakllantirishi mumkin, agar ular o'zlarini xavf ostida his qilsalar yoki islohotlar o'z ehtiyojlariga mos kelmasa.

O'smirlar psixologiyasida islohotlarga bo'lgan munosabatning shakllanishi juda murakkab va ko'plab omillarga, jumladan, kognitiv rivojlanish, identifikatsiya, ijtimoiy va madaniy ta'sir, shuningdek, emotsional holatga bog'liqdir. O'smirlar islohotlarni qanday baholashini tushunish uchun, ularning fikrlash tarzini, shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishlarini, shuningdek, ularni atrofdagi guruhlar va kattalar bilan o'zaro munosabatlari orqali shakllanayotgan qarashlarini tahlil qilish zarur. O'smirlarning islohotlarga bo'lgan munosabati o'zlarini anglash, axloqiy qarashlar va ijtimoiy adolatni qabul qilish jarayonida shakllanadi, shuning uchun bu fenomenni o'rganish psixologiya va sotsiologiya sohalarida muhim ahamiyatga ega.

Xulosa. O'smirlik davri, shaxsiyatning shakllanishi va rivojlanishi jarayonida o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan murakkab bir davrdir. Bu davrda o'smirlar turli psixologik, ijtimoiy, va fiziologik o'zgarishlarga duch keladi. O'smirlik davri va islohotlarga bo'lgan munosabatlar o'rtasida psixologik jihatdan bir qancha bog'liqliklar mavjud. Islohotlarning psixologik asoslarini tushunish, o'smirlarning jamiyatdagi o'zgarishlarga nisbatan qanday munosabatda bo'lishini, qaysi omillar ta'sirida rivojlanishini o'rganish muhimdir.

Shaxsiyatning shakllanishi: O'smirlar shaxsiyatning shakllanishi jarayonida o'z kimligini, dunyoqarashini va ijtimoiy roli bilan bog'liq savollarni hal qilishga harakat qiladilar. Bu davrda ular ko'pincha o'zini boshqalar bilan taqqoslab, jamiyatda o'z o'rnini izlaydilar. Islohotlar o'smirning bu shakllanish jarayoniga bevosita ta'sir ko'rsatishi mumkin, chunki ular yangi jamiyat me'yorlari va qadriyatlariga muvofiq o'zlarini qayta tanlashlari kerak bo'ladi.

Kognitiv rivojlanish: O'smirlik davrida kognitiv (aql-idrok) rivojlanish ham katta ahamiyatga ega. Bu davrda o'smirlar mantiqiy fikrlashni, kelajakni rejalashtirishni, va aniq tanlovlar qilishni o'rganadilar. Islohotlarning ta'siri, ular qanday qilib o'z fikrlarini shakllantirishiga va qarorlar qabul qilishiga yordam beradi. Agar islohotlar o'smirlarga yangi imkoniyatlar yaratish yoki ularni rivojlantirishga yordam bersa, ularning fikrlash tizimi ijobiy ravishda rivojlanadi.

Ijtimoiy va emotsional rivojlanish: O'smirlar ijtimoiy va emotsional rivojlanish jarayonida yangi ijtimoiy rollar va munosabatlarni qabul qilishga harakat qiladilar. Islohotlar o'smirlarning jamiyatdagi rolini, tengdoshlar bilan munosabatlarini va o'z-o'ziga hurmatini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Islohotlarga qarshi yoki ularga nisbatan noxush munosabatlar, o'smirning ijtimoiy izolyatsiyasiga yoki depressiyaga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Jabborov Xazrat Xusenovich. Yoshlarda milliy tarbiya shakllanishining psixologik qonuniyatlari. Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. VOLUME 2 | ISSUE 1 ISSN 2181-1784 Scientific Journal Impact Factor. SJIF 2021: 5.423.

2. Норкулова Н.Т. Аффилиация мотиви - талабалар маънавий киффасини шакллантирувчи ижтимоий-психологик омил. Психология фанлари номзоди илмий даража-сини олиш учун ёзилган диссертацияси. - Тошкент - 2016. - 350 б.

3. Выготский Л.С. Мышление и речь // Собр. соч. в 6 т. М., 1982. Т. 2. - 504 с.

4. Xalilova N.I. O'smirlik davrida o'zini o'zi nazorat qilish shakllanishining psixologik xususiyatlari. Psixologiya fanlari nomzodi ilmiy darajacini olish uchun yozilgan dissertatsiyasi. Toshkent – 2010. - 156 b.

5. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. М., 1996. - 344 с.

6. Бандура А. Теория социального научения. – СПб.: Евразия, 2000. – 320 с.

Mahkamova Risolat Badriddinovna

Buxoro davlat universiteti 1-bosqich magistranti

TALABALARDA LIDERLIK SHAKLLANISHINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada, talabalarda liderlikning shakllanishi uchun muhim bo'lgan psixologik jihatlar, shu jumladan, o'ziga bo'lgan ishonch, kommunikativ ko'nikmalar, empatiya va emotsional intellektning ahamiyati o'rganilgan. Bundan tashqari, talabalarda liderlikni shakllantirishi uchun guruh dinamikasi, qarorlar qabul qilish va stressni boshqarish ko'nikmalarining roli tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Lider, psixologik holat, emotsiya, qaror qabul qilish, intellekt, shaxslararo munosabatlar.

Аннотация: В данной статье рассматриваются психологические аспекты, важные для формирования лидерства у студентов, включая важность уверенности в себе, коммуникативных навыков, эмпатии и эмоционального интеллекта. Кроме того, проанализирована роль групповой динамики, навыков принятия решений и управления стрессом в формировании лидерства у студентов.

Ключевые слова: Лидер, психологическое состояние, эмоции, принятие решений, интеллект, межличностные отношения.

Abstract: This article examines the importance of psychological aspects important for the formation of leadership in students, including self-confidence, communication skills, empathy, and emotional intelligence. In addition, the role of group dynamics, decision-making, and stress management skills in the formation of leadership in students was analyzed.

Keywords: Leader, psychological state, emotion, decision-making, intellect, interpersonal relationships.

Kirish. Bugungi kunda talabalarda liderlik shakllanishining psixologik xususiyatlari jamiyatda ijtimoiy va iqtisodiy o'zgarishlarning tez sur'atlarida juda dolzarb ahamiyat kasb etadi. Talabalar - kelajakda ijtimoiy va iqtisodiy tizimda faol ishtirok etadigan, yangi yondashuvlar va yechimlar taklif qiladigan mutaxassislar, rahbarlar va innovatorlar bo'lishi kerak. Shu sababli, ularning liderlik ko'nikmalarini rivojlantirish va shakllantirish jarayonida psixologik jihatlarining roli nihoyatda muhim.

Liderlik - bu jamiyatda va guruhda o'zaro ta'sirlar va faoliyatni tashkil etish, yo'naltirish, hamda maqsadlarni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan qobiliyat va xususiyatlar majmuasidir. Talabalarda liderlikning shakllanishi psixologik nuqtai nazardan o'rganilganda, bu jarayon o'ta murakkab va ko'p qirralidir. Psixologlar talabalarning individual xususiyatlari, motivatsiyasi, kommunikativ qobiliyatlari va stressga chidamliligi kabi omillarni inobatga olgan holda, liderlik shakllanishining turli jihatlarini tahlil qiladi.

Liderlik xususiyatlari faqat faollik va tashabbuskorlikni o'z ichiga olmaydi, balki odamlar bilan samarali muloqot qilish, ularni birlashtirish va muammolarni hal qilish qobiliyatini ham anglatadi. Talaba yoshidagi shaxslar o'zlarini va boshqalarni o'rganish, turli muhitda va vaziyatlarda moslashish jarayonini boshdan kechiradilar. Bu davrda psixologik o'zgarishlar, shaxsiy rivojlanish va o'ziga bo'lgan ishonchning shakllanishi liderlik fazilatlarini uchun muhimdir.

Psixologik jihatdan, talabalarda liderlikning shakllanishi bir necha asosiy faktorlar orqali amalga oshadi:

O'ziga bo'lgan ishonch: Talabaning o'z qobiliyatiga ishonchi va o'zini boshqalar bilan teng muvozanatda ko'ra bilishi, liderlikning birinchi bosqichlarida juda muhimdir.

Kommunikativ qobiliyatlar: Lider bo'lish uchun samarali muloqot qilish, fikrlarni aniq ifodalash va boshqalar bilan ishlash qobiliyati zarur.

Empatiya va hissiy intellekt: Talaba boshqalarning hissiyotlarini anglash, ularni qo'llab-quvvatlash va motivatsiya qilish qobiliyatiga ega bo'lishi kerak.

Muammolarni hal qilish va qarorlar qabul qilish: Talabalar muammolarni tahlil qilib, mantiqan to'g'ri qarorlar qabul qilish qobiliyati orqali lider sifatida shakllanadi.

Motivatsiya va tashabbuskorlik: Yaxshi liderlar o'zini va atrofdagilarni maqsadga erishishga ilhomlantira biladigan shaxslar bo'lishadi.

Talabalarda liderlikning psixologik jihatlarini tushunish, ularning ijtimoiy rivojlanishiga va jamiyatdagi o'rinlarini mustahkamlashga yordam beradi. Psixologik yondashuvlar talabalarga lider sifatida muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalarni o'rgatishga, ularni samarali boshqarish va motivatsiya qilishga imkon beradi. Bu esa, o'z navbatida, kelajakda yuqori sifatli va samarali liderlar tarbiyalashga yordam beradi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiyasi. Talabalarda liderlik shakllanishining psixologik xususiyatlarini o'rganish, ko'plab olimlarning ilmiy izlanishlari va tadqiqotlari asosida chuqur tushuncha hosil qiladi. Daniel Goleman, Jeyms Makgregor Byorns, Kurt Levin, Jon Adair, Albert Bandura va Urren Bennis kabi olimlar talabalarda liderlikning shakllanishiga ta'sir etuvchi psixologik omillarni, guruh dinamikasini va shaxsiy rivojlanishni o'rganishgan. Ularning ishlari, talabalarga o'z qobiliyatlarini rivojlantirish va kelajakda samarali liderlar bo'lishlariga yordam beradi.

Daniel Goleman - emotsional intellekt kontsepsiyasining yaratuvchisi sifatida tanilgan. Uning ishlari liderlik psixologiyasida keng qo'llaniladi. Goleman emotsional intellektni rahbarlikning asosiy jihati sifatida qaraydi. Uning ta'kidlashicha, liderlik ko'nikmalarining shakllanishi shaxsning o'z hissiyotlarini boshqarish va boshqalar bilan samarali aloqada bo'lish qobiliyatiga bog'liq. Talabalarda liderlik shakllanishi uchun, Goleman shaxsiy va ijtimoiy emotsional intellektning rivojlanishini muhim deb biladi. Bu esa talabaning o'zini va boshqalarni boshqarish, shuningdek, jamoada samarali ish olib borish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Jeyms Makgregor Byorns transformatsion liderlik nazariyasini ishlab chiqqan olimdir. Uning ishlari, liderlarning shaxsiy o'zgarishlarga qodir bo'lishi va boshqalarni yangi ideallar va maqsadlarga yetaklashi haqida olib borilgan. Byornsning tadqiqotlari, talabalarda liderlik shakllanishining psixologik jihatlarini haqida muhim tushunchalar beradi. Unga ko'ra, liderlik talabalarda individual o'zgarishlar va o'z-o'zini anglash jarayonidan kelib chiqadi. Bu o'zgarishlar, talabalarga ichki motivatsiyani rivojlantirish va boshqalarga ta'sir ko'rsatish imkoniyatini beradi.

Kurt Levin guruhdinamikasi sohasidagi asarlarni o'rganish orqali liderlikning psixologik jihatlarini tushunishda muhim yondashuvlarni keltirib chiqardi. Levinning tajribalari shuni ko'rsatadiki, talabalarda liderlik shakllanishi guruhda o'rganilgan normativ xulq-atvor va aloqalarga bog'liq. U guruhlarining a'zolari o'rtasida turli liderlik usullarini taqqoslagan va bu usullarning talabalar motivatsiyasi va jamoaviy ishiga qanday ta'sir qilishini aniqlagan. Levinning ishlari, talabalarda rahbarlik fazilatlarining shakllanishida guruh ta'sirining muhimligini ko'rsatadi.

Jon Adair - liderlikni o'rgatish va liderlikni rivojlantirish sohasida keng tanilgan. Uning ishlari, ayniqsa talabalarda liderlikni shakllantirish uchun konkret usullarni ishlab chiqishda muhimdir. Adair talabalarga guruhni boshqarish, qaror qabul qilish va samarali muloqot qilishni o'rgatish uchun turli usullarni taqdim etadi. U shuningdek, liderlikning "uchta bosqichi" - ishni boshqarish, guruhni boshqarish va o'zini boshqarish – talabalarda qanday rivojlanishi kerakligini tushuntiradi.

Albert Bandura - o'rganilgan xulq-atvor va ijtimoiy o'rganish nazariyasining yaratuvchisi sifatida tanilgan. Uning ishlari, talabalarda liderlikni shakllantirishda model o'rganish va o'z-o'zini anglashning ahamiyatini ta'kidlaydi. Bandura o'z nazariyasida, boshqalarning xulq-atvorlarini kuzatib, yangi ko'nikmalarni o'rganishning samarali usulini taqdim etadi. Talabalar, o'zlari uchun rahbarlik xulq-atvorlarini o'rganish va ularni o'zlarida qo'llash orqali samarali liderlarga aylanishlari mumkin.

Urren Bennis liderlikning psixologik va shaxsiy rivojlanish aspektlariga oid bir qator asarlar yaratgan olimdir. U liderlikni shaxsiy o'sish va ichki qadr-qimmatlar bilan bog'laydi. Talabalarda liderlik shakllanishi uchun Bennis shaxsiy anglash, xatolarni qabul qilish va ulardan o'rganish,

o'z-o'zini rivojlantirish kabi omillarni muhim deb biladi. Uning ishlari, talabalarga o'z liderlik qobiliyatlarini rivojlantirishda kuchli psixologik poydevor yaratishga yordam beradi.

Muhokama. Talabalarda liderlik shakllanishining psixologik xususiyatlarini muhokama qilish, bu jarayonning murakkabligi va ko'p qirraliligini tushunishga yordam beradi. Liderlik faqatgina tashabbuskorlik va boshqaruv qobiliyati bilan bog'liq bo'lmay, balki shaxsning emotsional intellekti, ijtimoiy kompetensiyasi, o'ziga bo'lgan ishonchi va boshqalar bilan munosabatlarini o'rganish bilan ham chambarchas bog'liqdir. Quyidagi muhokama nuqtalarida talabalarda liderlik shakllanishining psixologik xususiyatlarini o'rganishning ahamiyatini yanada chuqurlashtirib ko'rib chiqamiz.

1. O'ziga bo'lgan ishonch va ichki motivatsiya.

Liderlikning shakllanishida talabaning o'ziga bo'lgan ishonchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. O'ziga bo'lgan ishonch, shaxsning qarorlar qabul qilishdagi mustahkamligi va boshqalar bilan aloqalarning samaradorligini ta'minlaydi. Psixologik jihatdan, talabalarda bu ishonchning shakllanishi ko'p jihatdan o'z-o'zini anglash va o'z qobiliyatlarini to'g'ri baholashga bog'liqdir. O'ziga bo'lgan ishonch yuqori bo'lgan talabalar, odatda, boshqalarga ta'sir ko'rsatish va rahbarlik qilishda samarali bo'ladi.

Shuningdek, ichki motivatsiya ham muhim omil hisoblanadi. Talaba o'zini o'rgatish va rivojlantirishga qiziqishi bo'lmasa, u lider sifatida muvaffaqiyatli bo'lishi qiyin. Psixologik nuqtai nazardan, ichki motivatsiyaning rivojlanishi talabalar o'zining liderlik qobiliyatlarini yanada kuchaytiradi, chunki bu ularni o'z maqsadlariga erishishga undaydi va tashabbuskorlikni rag'batlantiradi.

2. Kommunikativ qobiliyatlar va o'zaro aloqa.

Lider bo'lish uchun kommunikativ qobiliyatlar juda muhimdir. Talabalar o'z fikrlarini aniq va tushunarli ifodalash, guruhdagi boshqalar bilan samarali aloqada bo'lish, ularni maqsad sari yo'naltirish qobiliyatlarini rivojlantirishi kerak. Psixologik nuqtai nazardan, yaxshi kommunikator bo'lish talabaning hissiy intellekti va empatiyasiga bog'liq. Empatiya – bu boshqalarning hissiyotlarini tushunish va ularga mos ravishda javob berish qobiliyatidir. Liderlikda empatiya, ijtimoiy aloqalarni mustahkamlash va guruhda ishonchni yaratishda muhim rol o'ynaydi.

Agar talaba o'zining muloqot qilish ko'nikmalarini rivojlantirsa, u boshqalarga ta'sir ko'rsatish va jamoani samarali boshqarish imkoniyatiga ega bo'ladi. Boshqalar bilan muloqot qilish orqali, talabalar o'zlarini va boshqalarni yaxshiroq tushunib, muvaffaqiyatli liderlarga aylaniishi mumkin.

3. Empatiya va emotsional intellektning roli.

Empatiya va emotsional intellekt talabalarda liderlik shakllanishining psixologik jihatlarida muhim o'rin tutadi. Empatiya boshqalar bilan yaxshi munosabatlarni o'rnatish va ularni qo'llab-quvvatlashga yordam beradi, bu esa liderlikda samimiylik va ishonchni yaratadi. Emotsional intellekt esa, o'z hissiyotlarini boshqarish va boshqalar bilan sog'lom va konstruktiv aloqada bo'lish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi. Talabalar o'z hissiyotlarini tushunish va boshqarish orqali, stressni yengish, qarorlar qabul qilish va murakkab vaziyatlarni hal qilishda muvaffaqiyatli bo'lishadi.

4. Guruh dinamikasi va jamoadagi rol.

Talabalarda liderlik shakllanishi ko'pincha guruh dinamikasi bilan chambarchas bog'liqdir. Talaba guruhning a'zosi sifatida faollashganida, u guruhning vaziyatiga qarab o'zini qanday tutishini va qanday liderlik qobiliyatlarini namoyon qilishini o'rganadi. Psixologik jihatdan, guruhdagi boshqaruv usullari, o'zaro munosabatlar va ishonch, talabaning liderlik ko'nikmalarini rivojlantiradi. Lider bo'lish uchun talabalar guruhni qanday boshqarish, hamkorlikni kuchaytirish va guruhdagi nizolarni hal qilish ko'nikmalarini o'rganishlari zarur.

5. Stressni boshqarish va qarorlar qabul qilish.

Liderlik faqat tashabbuskorlikni anglatmaydi, balki murakkab vaziyatlarda qarorlar qabul qilishni ham talab qiladi. Talabalar, ko'pincha o'qish jarayonida stress va bosimni boshdan kechiradilar. Shuning uchun stressni boshqarish, qarorlar qabul qilish va xavf-xatarlarni baholash

ko'nikmalari liderlikning psixologik jihatlariga kiradi. Agar talaba stressni boshqarish va mantiqan to'g'ri qarorlar qabul qilishni o'rgansa, u samarali lider bo'lishi mumkin.

6. O'z-o'zini anglash va shaxsiy rivojlanish.

Talabalarda liderlik shakllanishining psixologik jarayoni o'z-o'zini anglash va shaxsiy rivojlanishga bog'liqdir. Lider bo'lish uchun talaba o'zining kuchli va zaif tomonlarini tushunishi, shaxsiy maqsadlar va qadriyatlarni anglashlari kerak. Shaxsiy rivojlanishning yuqori darajasi talabalarni o'ziga ishonchli, qarorli va ilhomlantiruvchi liderlarga aylantiradi.

Talabalarda liderlik shakllanishining psixologik xususiyatlari, talabaning ichki dunyosi, ijtimoiy aloqalari va hissiy intellekti kabi ko'plab omillar bilan chambarchas bog'liqdir. Liderlikning psixologik aspektlarini rivojlantirish, talabalarni faqat bilim bilan emas, balki ijtimoiy ko'nikmalar, muloqot qobiliyatlari va shaxsiy rivojlanish bilan ham ta'minlaydi. Shuningdek, talabalarining liderlik qobiliyatlari, guruh dinamikasini tushunish, stressni boshqarish va o'zini rivojlantirishga asoslanadi. Bularning barchasi talabalarda liderlik shakllanishining psixologik jihatlarini to'liq tushunishga yordam beradi.

Xulosa. Talabalarda liderlik shakllanishining psixologik xususiyatlari, o'quv jarayonida va ijtimoiy hayotda muvaffaqiyatli liderlarni tarbiyalashda muhim rol o'ynaydi. Liderlik nafaqat tashabbuskorlik va rahbarlik qobiliyatlari bilan bog'liq, balki o'zini anglash, emotsional intellekt, ijtimoiy aloqalar va stressni boshqarish kabi psixologik omillarni ham o'z ichiga oladi. Shaxsning o'ziga bo'lgan ishonchi, kommunikativ ko'nikmalari, empatiyasi va hissiy intellekti talabalarda liderlik fazilatlarining shakllanishida asosiy omillar hisoblanadi.

Liderlik shakllanishining psixologik xususiyatlarini o'rganish, talabalar uchun nafaqat o'qish jarayonida muvaffaqiyatga erishish, balki kelajakda ijtimoiy va professional hayotda samarali rahbar bo'lish imkoniyatini yaratadi. Talaba yoshida o'zini rivojlantirish, guruh bilan ishlash va boshqalarga ta'sir ko'rsatish ko'nikmalarini rivojlantirish, ular uchun muvaffaqiyatli liderlikning asosiy poydevorini yaratadi.

Talabalarda liderlik shakllanishining psixologik xususiyatlari asosan quyidagi omillar orqali rivojlanadi:

Talabalar o'z qobiliyatlarini tushunib, ular ustida ishlash orqali rahbarlikka nisbatan ishonch hosil qiladilar.

Samarali muloqot qilish, boshqalar bilan aloqalarni o'rnatish va ularni ilhomlantirish liderlikning muhim tarkibiy qismlaridir.

Boshqalarni tushunish va ularni qo'llab-quvvatlash orqali liderlar o'z jamoasida ishonchni yaratadilar.

Talabalar o'z qarorlarini mustahkamlik bilan qabul qilish va muammolarni samarali hal qilish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

Talabalar guruhda boshqalar bilan hamkorlikda ishlash, nizolarni hal qilish va guruhni samarali boshqarish qobiliyatlarini rivojlantiradilar.

Shu bilan birga, talabalar psixologik qiyinchiliklarni yengish, stressni boshqarish va o'z maqsadlariga erishish uchun o'z-o'zini anglash jarayonida muvaffaqiyatli liderlar bo'lish uchun zarur bo'lgan barcha ko'nikmalarni o'rganadilar. Liderlikni shakllantirish, talabalarga nafaqat o'qishdagi muvaffaqiyatni ta'minlash, balki jamiyatda ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlarga ta'sir etadigan kuchli liderlar bo'lish imkoniyatini beradi.

Shu tariqa, talabalarda liderlik shakllanishining psixologik jihatlarini ularda kelajakda ijtimoiy muammolarni hal qilish, guruhlarini boshqarish va o'zgarishlarni amalga oshirishga qodir bo'lish uchun muhim poydevor yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Бандура А. Подростковая агрессия. Изучение влияния воспитания и семейных отношений. – М.: Апрель Пресс, Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 346 с.

2. Бандура А, Уолтерс Р Подростковая агрессия: Изучение влияния воспитания и семейных отношений. М: «Эксмо пресс» 2000. – 49 с.

3. Пиаже Ж. теория, эксперименты, дискуссия / Под ред. Л. Ф. Обухова и Г. В. Бурменской. - Изд. Академика, 2001. – 456 с.
4. Майерс, Д. Социальная психология / Д. Майерс. - СПб.: Питер, 2018. - 800 с.
5. Зиёмухаммедов Б., Исмоилов Ф. Баркамол авлодни вояга етказиш сирлари. – Т.: Сано-стандарт, 2011. – 72 б.
6. Абдуллаева, Ф Маъмурова, Н Тожимуродов, Необходимость применения современных информационных технологий в образовании, Актуальные научные исследования в обществе ..., 2021.

*Arziqulov Hasan Normurod o'gli,
Samarqand davlat chet tillari instituti,
Narpay xorijiy tillar fakulteti o'qituvchisi*

OLIIY TA'LIMDA KOMPETENSIYAVIY YONDASHUVNI JORIY ETISHDA O'QITUVCHINING ROLI VA PSIXOPEDAGOGIK TAYYORGARLIGI

Annotatsiya: Mazkur maqolada oliy ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvni samarali joriy etishda o'qituvchining roli va uning psixopedagogik tayyorgarligi muhim omil sifatida tahlil qilinadi. Kompetensiyaviy yondashuv o'quv jarayonini shaxsga yo'naltirish, amaliy ko'nikmalarni shakllantirish va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi ilg'or yondashuv sifatida talqin etiladi. Ushbu yondashuvni hayotga tatbiq etishda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki yo'naltiruvchi, motivatsiya beruvchi va muhit yaratuvchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: kompetensiyaviy yondashuv, oliy ta'lim, o'qituvchi roli, psixopedagogik tayyorgarlik, kasbiy kompetensiya, pedagogik innovatsiyalar, refleksiv yondashuv, ta'lim sifati, o'qituvchi salohiyati, o'quv jarayoni.

Аннотация: В данной статье рассматривается роль преподавателя и его психолого-педагогическая подготовка как важные факторы эффективного внедрения компетентностного подхода в систему высшего образования. Компетентностный подход интерпретируется как современный подход, ориентированный на личность обучающегося, формирование практических навыков и развитие самостоятельного мышления. Внедрение данного подхода требует от преподавателя не только передачи знаний, но и выполнения ролей наставника, мотиватора и создателя образовательной среды.

Ключевые слова: компетентностный подход, высшее образование, роль преподавателя, психолого-педагогическая подготовка, профессиональная компетентность, педагогические инновации, рефлексивный подход, качество образования, педагогический потенциал, образовательный процесс.

Abstract: This article analyzes the role of the teacher and their psycho-pedagogical preparedness as key factors in the effective implementation of the competence-based approach in higher education. The competence-based approach is interpreted as an advanced educational strategy focused on learner-centered instruction, development of practical skills, and enhancement of independent thinking. In applying this approach, the teacher emerges not only as a knowledge provider but also as a mentor, motivator, and creator of an enabling educational environment.

Keywords: competence-based approach, higher education, teacher's role, psycho-pedagogical preparedness, professional competence, pedagogical innovations, reflective approach, quality of education, teaching potential, educational process.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim jarayonini zamonaviylashtirish, xalqaro standartlarga moslashtirish va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash borasida kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan o'quv tizimining ahamiyati tobora ortib bormoqda. Ayniqsa, oliy ta'lim muassasalarida ushbu yondashuvni samarali joriy etish o'qituvchilarning kasbiy salohiyati, innovatsion fikrlashi va psixopedagogik tayyorgarligiga bevosita bog'liqdir. Zamonaviy o'qituvchi nafaqat bilim egasi, balki ta'lim oluvchini faol shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiluvchi metodologik yetakchi bo'lishi zarur.

Kompetensiyaviy yondashuv o'quv jarayonini shaxsga yo'naltirish, o'quvchining mustaqil fikrlashini qo'llab-quvvatlash, amaliy ko'nikmalarini rivojlantirish va real hayotiy vaziyatlarga mos qarorlar qabul qilish qobiliyatini shakllantirishni nazarda tutadi. Bu esa o'qituvchidan yangicha yondashuv, psixologik sezgirlik, refleksiv fikrlash va pedagogik innovatsiyalarni qo'llashni talab qiladi. Shuningdek, o'qituvchining psixologik-pedagogik tayyorgarligi — ya'ni ta'lim oluvchining emotsional ehtiyojlari, shaxsiy farqlari va motivatsion omillarini tushunish layoqati — ta'lim samaradorligini belgilovchi asosiy omillardandir.

Shu bois, oliy ta'limda kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish jarayonida o'qituvchining roli va uning psixopedagogik tayyorgarligi o'quv muhitining sifatini, o'quvchining rivojlanish dinamikasini hamda umumiy ta'lim natijalarini aniqlovchi muhim tarkibiy komponent sifatida ko'rilishi lozim. Mazkur maqolada aynan shu omillar chuqur tahlil qilinadi va amaliy takliflar bilan boyitiladi.

Adabiyotlar tahlili. So'nggi yillarda kompetensiyaviy yondashuv zamonaviy ta'lim metodologiyasining asosiy tamoyillaridan biriga aylangan. Bu yondashuvning ilmiy asoslari ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan chuqur o'rganilgan. Jumladan, **A.K. Markova** (2004) o'z tadqiqotlarida o'qituvchining kasbiy kompetensiyasini faqatgina bilim berish faoliyati bilan cheklamasdan, balki shaxsiy refleksiya, kommunikatsiya va shaxslararo muloqotga asoslangan kompleks salohiyat sifatida talqin etadi. Uning fikricha, zamonaviy o'qituvchi o'quv muhitining psixologik barqarorligini ta'minlovchi shaxs bo'lishi kerak.

E.F. Zeer (2011) kompetensiyaviy yondashuvni o'qituvchining psixologik tayyorgarligi bilan chambarchas bog'lab, bu tayyorgarlik o'quvchining ichki motivatsiyasini rag'batlantirish va shaxsiy o'sishini qo'llab-quvvatlashda hal qiluvchi omil ekanligini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, **N.V. Kuzmina** (2006) o'qituvchining professional faoliyatidagi muvaffaqiyat pedagogik mahorat, emotsional barqarorlik va ijodiy tafakkurga tayanishini asoslab beradi.

S.D. Smirnov (2007) ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi subyekt-subyektli munosabatlarning ahamiyatini urg'ulaydi. U o'qituvchining psixopedagogik kompetensiyasini o'quvchilarni faollashtirish, ularni mustaqil qaror qabul qilishga undash, shaxsiy yondashuvni qo'llash bilan bog'laydi. **T.I. Shamova** (2003) esa ta'limda innovatsion metodlardan foydalanish va psixologik qo'llab-quvvatlov muhitini yaratish orqali ta'lim samaradorligini oshirish mumkinligini ilmiy jihatdan asoslab bergan.

Xorijiy olimlardan **J. Raven** (2000) kompetensiyaviy yondashuvni insonning shaxsiy rivojlanishiga asoslangan universal model sifatida ko'rsatadi. U ta'lim jarayonida o'qituvchining mas'uliyati faqat bilim yetkazish bilan emas, balki o'quvchining mustaqil shaxs sifatida shakllanishiga yo'naltirilganligini ta'kidlaydi. **P. Lengrand** (1993) esa uzluksiz ta'lim tamoyillari asosida o'qituvchining o'z ustida doimiy ishlashi va yangilikka ochiqligini kompetensiyalarning asosiy manbai deb biladi.

O'zbekistonlik tadqiqotchilardan **N.A. Musurmonova, G.B. Shoumarov, A.A. Rasulov va R.I. Sunnatov**alar tomonidan olib borilgan ilmiy ishlar ta'lim sifatini oshirishda o'qituvchining psixologik savodxonligi, motivatsion yetakchiligi va reflektiv yondashuvi muhimligini ko'rsatadi. Ayniqsa, **G.B. Shoumarov** (2017) o'qituvchi faoliyatida milliy qadriyatlar, psixologik ehtiyojlar va ijtimoiy kontekstning uyg'unligiga alohida e'tibor qaratgan.

Ushbu tahlil asosida xulosa qilish mumkinki, oliy ta'limda kompetensiyaviy yondashuvni muvaffaqiyatli joriy etishda o'qituvchining kasbiy, psixologik va pedagogik jihatdan tayyorgarligi hal qiluvchi rol o'ynaydi. Adabiyotlarda bu tayyorgarlik shaxsiy fazilatlar, metodik malakalar, psixologik sezgirlik va refleksiv yondashuv kabi mezonlar orqali ochib berilgan.

Muhokama. Zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan asosiy vazifalardan biri — ta'lim oluvchilarning bilim emas, balki real hayotiy muammolarni hal qila oladigan kasbiy va shaxsiy kompetensiyalarini shakllantirishdir. Bu borada kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish, ayniqsa oliy ta'limda, o'qituvchining faolligi, kasbiy salohiyati va psixopedagogik tayyorgarligi bilan bevosita bog'liqdir. O'qituvchi endilikda an'anaviy bilim uzatuvchidan ko'ra ko'proq o'rgatuvchi, yo'naltiruvchi, emotsional va intellektual rag'batlantiruvchi, shuningdek, o'quv muhitining yaratuvchisi sifatida talqin qilinmoqda.

Psixopedagogik tayyorgarlik deganda o'qituvchining faqat nazariy bilimlar emas, balki shaxslararo muloqot, empatiya, refleksiya, emotsional barqarorlik, kommunikativ ko'nikmalar, didaktik moslashuvchanlik va talabalar bilan individual ishlash malakalari ham nazarda tutiladi. Kompetensiyaviy yondashuvda ta'lim oluvchining ichki ehtiyojlarini tushunish, ularni shaxsiy o'sishga yo'naltirish va real amaliyotga tayyorlash o'qituvchining asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Shu boisdan, o'qituvchi o'z pedagogik faoliyatida zamonaviy texnologiyalar, inter-

faol metodlar, hamkorlikka asoslangan yondashuv va baholashning yangi usullarini qo'llashga tayyor bo'lishi kerak.

Amaliy kuzatishlar va ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, o'qituvchilarning psixopedagogik tayyorgarligi yetarli bo'lmagan holatlarda kompetensiyaviy yondashuv yuzaki joriy etiladi, bu esa o'quvchilarda faqat nazariy bilimlarning shakllanishiga olib keladi. Aksincha, yuqori darajadagi reflektiv, innovatsion va emotsional jihatdan barqaror pedagoglar o'quvchilarning faolligi, mustaqil fikrlashi va o'z-o'zini rivojlantirish ko'nikmalarini samarali shakllantira olishadi.

Shuningdek, o'qituvchining doimiy kasbiy rivojlanishga bo'lgan ehtiyoji va tayyorligi ham kompetensiyaviy yondashuvning joriy etilishida muhim rol o'ynaydi. Bu esa pedagogning o'z ustida ishlashi, o'zini baholashi, zamonaviy psixologik va pedagogik tadqiqotlarni tahlil qilishi, yangi metodikalarni amaliyotga tatbiq etish qobiliyatini talab qiladi.

Xulosa. Oliy ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish nafaqat ta'lim mazmunini, balki o'qituvchining rolini tubdan qayta ko'rib chiqishni taqozo etadi. Zamonaviy pedagog shunchaki bilim yetkazuvchi emas, balki shaxsiy va kasbiy jihatdan rivojlanayotgan o'quvchini yo'naltiruvchi, rag'batlantiruvchi va psixologik qo'llab-quvvatlovchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu yondashuvni samarali amalga oshirishda o'qituvchining psixopedagogik tayyorgarligi hal qiluvchi omil bo'lib, bu tayyorgarlikning darajasi ta'lim sifati va talabaning kompetensional shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, yuqori psixologik sezgirlik, reflektiv tafakkur, innovatsion yondashuv va kommunikativ qobiliyatlarga ega bo'lgan o'qituvchilar o'z talabalari bilan samarali pedagogik hamkorlik o'rnatadi. Bunday pedagoglar o'quv muhitida ijodkorlik, mustaqil qaror qabul qilish va o'zini rivojlantirish ko'nikmalarini shakllantiradi. Shu bilan birga, o'qituvchining o'z ustida doimiy ishlashi, metodik yangiliklarga ochiqqligi va ijtimoiy-psixologik bilimlar bilan qurollanganligi ta'lim samaradorligini oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, kompetensiyaviy yondashuvning oliy ta'limda to'liq joriy etilishi uchun o'qituvchining psixopedagogik tayyorgarligini muntazam rivojlantirish, kasbiy refleksiya qilishni chuqurlashtirish va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni ustuvor tamoyil sifatida ilgari surish zarur. Bu esa nafaqat ta'lim sifatining yuksalishiga, balki raqobatbardosh va mas'uliyatli mutaxassislar tayyorlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Маркова А.К. (2004). *Психология профессионализма*. — Москва: Знание, 368 с.
2. Кузьмина Н.В. (2006). *Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения*. — Москва: Высшая школа, 240 с.
3. Зеер Э.Ф. (2011). *Психология профессионального образования*. — Москва: Академия, 320 с.
4. Смирнов С.Д. (2007). *Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности*. — Москва: Аспект Пресс, 368 с.
5. Шамова Т.И. (2003). *Управление образовательными системами: Учебное пособие*. — Москва: ВЛАДОС, 304 с.
6. Raven J. (2000). *The Development of Competence*. — London: H.K. Lewis & Co., 230 p.
7. Lengrand P. (1993). *An Introduction to Lifelong Education*. — Paris: UNESCO Publishing, 192 p.
8. UNESCO (2015). *Rethinking Education: Towards a global common good?* — Paris: UNESCO Publishing, 120 p.
9. Musurmonova N.A., Shoumarov G.B., Rasulov A.A., Sunnatova R.I. (2020). *Pedagogik texnologiyalar va innovatsion yondashuvlar*. — Toshkent: Fan va texnologiya, 240 b.

Axatov Yo'ldoshjon Hamzayevich

Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

O'SMIRLARDA IRODA SIFATLARINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLOGIK OMILLARI

Annotatsiya: Mazkur ilmiy ishda o'smirlik davrida iroda sifatlarining shakllanishi va rivojlanish jarayoni psixologik jihatdan tahlil etilgan. O'smirlarning shaxsiy rivojlanishida iroda sifatlarining – qat'iyat, sabr-toqat, o'zini boshqarish kabi fazilatlarining ahamiyati ochib berilgan. Tadqiqotda iroda sifatlariga ta'sir qiluvchi asosiy psixologik omillar — oila muhiti, maktabdagi ijtimoiy-psixologik sharoitlar, tengdoshlar guruhi va individual psixologik xususiyatlar tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: iroda sifatlari, o'smirlik davri, psixologik omillar, shaxsiy rivojlanish, ijtimoiy muhit, pedagogik yondashuv, psixologik rivojlanish, oila ta'siri, tengdoshlar guruhi.

Аннотация: В данной научной работе психологически проанализированы процессы формирования и развития волевых качеств в подростковом возрасте. Раскрыта значимость таких волевых качеств, как целеустремлённость, терпение, самоконтроль в личностном развитии подростков. В исследовании рассмотрены основные психологические факторы, влияющие на развитие воли: семейная среда, социально-психологическая обстановка в школе, группа сверстников и индивидуальные психологические особенности подростков.

Ключевые слова: волевые качества, подростковый возраст, психологические факторы, личностное развитие, социальная среда, педагогический подход, психологическое развитие, влияние семьи, группа сверстников.

Annotation: This scientific work provides a psychological analysis of the formation and development of volitional qualities during adolescence. The importance of volitional traits such as determination, patience, and self-control in the personal development of adolescents is revealed. The study examines key psychological factors influencing willpower development, including family environment, socio-psychological climate at school, peer group influence, and individual psychological characteristics of adolescents.

Keywords: volitional qualities, adolescence, psychological factors, personal development, social environment, pedagogical approach, psychological development, family influence, peer group.

Kirish. O'smirlik - shaxs taraqqiyotining eng murakkab va mas'uliyatli bosqichlaridan biri bo'lib, bu davrda insonning psixik rivojlanishi, shaxsiy fazilatlarini, ijtimoiy xulq-atvori va ichki dunyosi shakllanadi. Ayniqsa, iroda sifatlari - qat'iyat, bardoshlilik, o'zini boshqarish, maqsadga intilish kabi xususiyatlar - o'smirlik davrida intensiv shakllana boshlaydi. Bu sifatlar nafaqat shaxsning o'z oldiga maqsad qo'yishi va unga erishishida, balki mustaqil fikrlash, to'g'ri qaror qabul qilish, hayotiy sinovlarga bardosh berishda muhim rol o'ynaydi.

Iroda sifatlarining rivojlanishiga ko'plab omillar ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, oila muhitining iliqiligi, maktabdagi psixologik iqlim, o'qituvchi va do'stlar bilan bo'lgan munosabatlar, shuningdek, ommaviy axborot vositalari va ijtimoiy tarmoqlarning ta'siri bu jarayonda alohida o'rin tutadi. Shu bilan birga, har bir o'smirlarning individual psixologik xususiyatlari - temperament, hissiy barqarorlik, o'z-o'zini anglash darajasi ham iroda sifatlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

Mazkur ishda o'smirlarda iroda sifatlarini rivojlantirishga ta'sir etuvchi asosiy psixologik omillar o'rganiladi, ularning ijtimoiy-psixologik jihatlari tahlil qilinadi hamda samarali pedagogik va psixologik yondashuvlar yoritiladi. Bu mavzuning dolzarbligi shundaki, iroda sifatlarining mustahkam shakllanishi o'smirlarning ijtimoiy hayotga muvaffaqiyatli moslashuvi va barkamol shaxs bo'lib yetishishining asosi hisoblanadi.

O'smirlik davri inson shaxsiyatining faol shakllanish bosqichi bo'lib, aynan shu davrda irodaviy sifatlarning rivojlanishi muhim ahamiyat kasb etadi. Iroda shaxsning o'z oldiga qo'ygan maqsadlariga erishish, qiyinchiliklarni yengish va xatti-harakatlarini ongli ravishda boshqarish qobiliyatini aks ettiruvchi psixologik fenomen hisoblanadi. Ushbu sifatlarning shakllanishi o'smirlarga nafaqat o'z-o'zini tarbiyalash va intizomli bo'lish, balki jamiyatda muvaffaqiyatli ijtimoiylashuvni ta'minlash imkonini ham beradi. Shu sababli, irodaviy sifatlarning rivojlanish jarayonini chuqur tahlil qilish va unga ta'sir qiluvchi omillarni o'rganish muhimdir.

Irodaviy sifatlarning shaxsning individualligini belgilovchi asosiy tarkibiy qismlar bo'lib, ular orasida qat'iyat, sabr-toqat, o'ziga talabchanlik va maqsadga intilish kabi fazilatlar mavjud. Ushbu sifatlarning shakllanishi turli ichki va tashqi omillarga bog'liqdir. Ichki motivatsiya shaxsning shaxsiy intilishlari, qiziqishlari va maqsadlari bilan bog'liq bo'lsa, tashqi omillar oilaviy tarbiya, ta'lim tizimi hamda ijtimoiy muhit bilan bevosita aloqador. Irodaviy sifatlarning rivojlanishi insonning turli hayotiy vaziyatlarga qanday munosabat bildirishini belgilaydi va uning qaror qabul qilish qobiliyatiga ta'sir ko'rsatadi.

Psixologik nuqtayi nazardan tahlil qilinganda, iroda nafaqat tashqi xatti-harakatlar orqali, balki insonning o'zini ma'lum salbiy harakatlardan tiyish qobiliyati orqali ham namoyon bo'ladi. Irodaviy harakatlar qo'zg'alish jarayonlari bilan bog'liq bo'lib, ular o'zaro bioquvvat yordami bilan ta'sir etib, rivojlanib boradi. Ushbu holatni tushuntirish uchun akademik **I.P. Pavlov** fikrlariga murojaat qilish mumkin: "Biz, normal kishilar doimiy ravishda ma'lumot, harakat va so'zlardan o'zimizni tiyib turamiz-ku, bu esa katta yarim sharlarning muayyan punktlariga tormozlanish impulsini yuborish emasmi, axir!" [103].

Irodaviy sifatlarning rivojlanishi nerv tizimining holati bilan chambarchas bog'liq bo'lib, **bosh miya po'stlog'ida sodir bo'ladigan qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlari** asosiy rol o'ynaydi. Agar qo'zg'alish jarayoni zaif bo'lsa, shaxsda irodaviy faollik pasayadi va bu holat loqaydlik yoki apatiyaga olib kelishi mumkin. Tormozlanish jarayonining kuchsizligi esa o'z-o'zini nazorat qila olmaslik, impulsiv harakatlar va irodaviy zaiflikning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Shu sababli, irodaviy sifatlarning shakllanishi va rivojlanishida maxsus psixologik treninglar, pedagogik yondashuvlar va shaxsiy tajriba katta ahamiyatga ega.

Psixologiyaning ijtimoiy-tarixiy taraqqiyoti jarayonida tashqi ta'sirlar va tevarak-atrof muhitning o'rni alohida ahamiyat kasb etib, aynan shu omillar ta'sirida irodaviy sifatlarning shakllanadi. Ayrim psixologlar irodaning shakllanishi shaxsning ichki intilishlariga asoslangan deb hisoblagan bo'lsa, boshqa tadqiqotchilar insonning his-tuyg'ulari, fikrlari, irodaviy harakatlari va intilishlari tashqi muhit ta'sirida shakllanishini ta'kidlaydilar.

O'smirlik davrida shaxs o'zining xatti-harakatlari, faoliyati va muomala jarayonlarida maqsadga muvofiq strategiyalarni ishlab chiqadi. Ushbu jarayonda inson tabiiy va ijtimoiy qonuniyatlarni o'rganishi, hayotiy tajriba orttirishi, shuningdek, muloqot va ijtimoiy muhitdan kelib chiqadigan talab va ta'sirlarga moslashishi orqali irodaviy fazilatlarini mustahkamlab boradi. O'zlashtirilgan bilimlar esa insonning maqsadga muvofiq harakat qilishiga va turmush voqeeliklariga moslashishiga zamin yaratadi.

Tashqi to'siqlar esa insonning faoliyatida, muomala jarayonida va atrof-muhit bilan o'zaro munosabatida uchraydigan jismoniy yoki ijtimoiy muammolar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Masalan, inson maqsadiga erishish yo'lida tashqi muhitdan bo'ladigan qarshiliklar, insonlar tomonidan qo'yiladigan cheklovlar yoki jamiyatning talab va qoidalari unga to'sqinlik qilishi mumkin. Shuning uchun, irodaviy harakatlar – bu shaxsning o'z oldiga qo'ygan maqsadiga erishish uchun ichki va tashqi to'siqlarni yengishga qaratilgan ongli harakatlar tizimidir.

Akademik I.P. Pavlov irodaviy harakatlarning mexanizmini shartli assotsiativ jarayon sifati-da ko'rib chiqib, uni oliy nerv faoliyatining qonunlari bilan izohlagan [103]. Unga ko'ra, insonning irodasi so'z qo'zg'atuvchilari bilan uzviy bog'liq bo'lib, so'z miyani murakkab va ijodiy ish-larga undaydi. Bu jarayon natijasida insonning tashqi olam bilan o'zaro munosabatlari irodaviy harakatlar orqali shakllanadi. Shu sababli, irodaviy harakatlarning fiziologik asosi ikkinchi signal sistemasining birinchi signal bilan o'zaro bog'liqligiga asoslanadi.

Rus fiziologi va psixologi I.M. Sechenov o'z tadqiqotlarida irodani xulq-atvorni boshqarish va uni regulatsiya qilish qobiliyati sifatida talqin qilgan. U inson faoliyatidagi ixtiyorsiz harakatlarning ixtiyoriyga aylanish jarayonini tahlil qilib, irodaning inson harakatlarini chaqirish, to'xtatish, kuchaytirish yoki susaytirish imkoniyatiga ega ekanligini ta'kidlagan [33]. Uning fikricha, irodaviy sifatlarning rivojlanish darajasi shaxsning o'zini nazorat qila olish qobiliyatiga bog'liqdir.

Murakkab irodaviy harakatlarning asosiy bosqichlaridan biri – insonning o'z oldiga maqsad qo'yib, uni ongli ravishda anglab yetishidir. Bu jarayonda turli ehtiyojlar, motivlar va mayllar shakllanadi. O'smirlik davrida bu jarayon yanada murakkab tus oladi, chunki aynan shu bosqichda inson o'z qarorlarini mustaqil qabul qilish va ularni bajarish yo'lida to'siqlarni yengishga harakat qiladi. Irodaviy sifatlarning rivojlanishida o'smirning ijtimoiy tajribasi, shaxsiy motivlari va hayotiy qadriyatlari muhim rol o'ynaydi.

Buyuk mutafakkirlar o'z hayotlarida ijtimoiy manfaatlarni ustuvor deb bilib, irodaviy sifatlarni namoyon qilganlar. Ular o'z faoliyatlarini jamiyatga xizmat qilish, yangi ilmiy kashfiyotlar qilish va insoniyat taraqqiyotiga hissa qo'shishga bag'ishlaganlar. Bu esa shaxsning irodasi nafaqat shaxsiy yutuqlar, balki ijtimoiy taraqqiyotda ham muhim o'rin tutishini ko'rsatadi.

Maqsadga erishish jarayonida insonning ichki dunyosida turli motivlar o'zaro kurashadi. Taban motivlar shaxsiy manfaatlar va qulaylikni o'ylash bilan bog'liq bo'lsa, yuksak motivlar axloqiy-ma'naviy tamoyillarga asoslanadi. Insonning qabul qiladigan qarorlari ushbu kurash natijasiga bog'liq bo'lib, uning irodaviy sifatlari aynan shu jarayonda shakllanadi. Shaxs maqsadga erishish usullarini tanlayotganda, uning bilimlari, ijodkorligi va irodasi muhim rol o'ynaydi. Motivlar kurashi tufayli uzoq vaqt davomida ikkilanib yurish insonning irodasizligi emas, balki u mas'uliyatni chuqur his qilayotganining dalilidir.

Haqiqiy irodali inson yuksak motivlar bilan salbiy mayllar o'rtasidagi kurashni uzoq davom ettirmaydi, aksincha, qisqa vaqt ichida to'g'ri qarorga keladi. Chinakam irodali shaxs qaror qabul qilish jarayonida qat'iyat bilan harakat qiladi, o'zining asosiy qadriyatlariga tayanadi va o'z vataniga, jamiyatga bo'lgan muhabbat motivining g'alabasi bilan xatti-harakatlarini belgilaydi. Shunday qilib, kuchli irodali insonlar maqsad sari aniq yo'nalishda harakat qilishadi va o'z qarorlarini amalga oshirishga qodir bo'ladilar.

Qaror qabul qilish irodaviy jarayonning muhim bosqichi bo'lsa-da, bu jarayon faqat tayyor-garlik bosqichi hisoblanadi. Irodaviy jarayonning asosiy qismi – bu qarorning amalda bajarilishi, ya'ni insonning o'z niyatini hayotga tadbiiq etishidir. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson o'z oldiga turli maqsadlarni qo'yib, ularni amalga oshirish uchun reja tuzishi mumkin, lekin faqat kuchli iroda egalarigina o'z rejalarini amalda bajarishadi. Haqiqiy irodali shaxs sharoit o'zgarishiga moslasha oladi, lekin u har qanday vaziyatda ham muvaffaqiyat uchun kurashishdan voz kechmaydi.

Xulosa. O'smirlik davri inson hayotidagi eng muhim va keskin o'zgarishlarga boy bosqich bo'lib, bu davrda shaxsning psixologik yetilishi, mustaqil fikrlashi va hayotiy pozitsiyasi shakllanadi. Aynan shu jarayonda iroda sifatlarini rivojlantirish — o'smirning kelajakdagi muvaffaqiyatli faoliyati, ijtimoiy moslashuvi va maqsadga intilgan shaxs bo'lib kamol topishida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'smirlarning iroda sifatlariga ta'sir etuvchi asosiy psixologik omillar quyidagilardir: oiladagi tarbiya uslublari, maktabdagi psixologik muhit, do'stlar guruhi bilan bo'lgan ijtimoiy munosabatlar, shuningdek, o'quvchining individual psixologik xususiyatlari va o'z-o'zini anglash darajasi. Shu omillar uyg'unligi o'smirda qat'iyatlilik, sabr-toqat, o'zini boshqarish va muammolarni yengib o'tish qobiliyatini rivojlantiradi.

Xulosa qilib aytganda, o'smirlarda iroda sifatlarini shakllantirish uzluksiz psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlashni, individual yondashuvni va ijtimoiy muhit bilan to'g'ri ishlashni talab etadi. Bu jarayonda ota-onalar, o'qituvchilar va psixologlarning hamkorligi muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur yo'nalishdagi ilmiy-psixologik izlanishlar esa o'smirlar bilan ishlashda yanada samarali yondashuvlarni ishlab chiqishga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019 yil 7 iyundagi 472-sonli «Psixologiya sohasida kadrlarni tayyorlash tizimini yanada takomillashtirish va jamiyatda huquqbuzarliklarning oldini olish chora-tadbirlari to'g'risida» qarori.
2. Фестингер //Психология: Биографический библиографический словарь / Под ред. Н. Шихи, Э. Дж. Чепмана, У. А. Конроя. СПб.: Евразия, 1999. 296 с.
3. Файзуллаев А.А. Мотивационная саморегуляция личности. – Т.: Fan, 1987. – 136 с.
4. Гордеева Т.О. Психология мотиваци достижения. – М.: Смысл, 2006. – 336 с.
5. Мясищев В.Н. Психология отношений: избранные психологические труды. – Воронеж, НПО «МОДЭК», 1998. – 368 с.

Otaboyeva Oysha Baxodirovna,
Xorazm viloyati Tuproqqal'a tumani 20-son maktab psixologi

INKLYUZIV TA'LIMDAN-INKLYUZIV JAMIYATGA

Annotatsiya: Inklyuziv ta'lim nogiron bolalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish hamda umumta'lim maktablarini nogiron bolalarga moslashtirishni ko'zda tutadigan, ijtimoiy adolat va tenglikni bosh maqsad qilib olgan jarayondir. Inklyuziv ta'lim maxsus ehtiyojli, nogiron bolalar ham faqat maxsus maktablarda emas, balki sog'lom bolalar o'qiydigan umumta'lim maktablarida ham ta'lim-tarbiya olishlari mumkin ekanligini e'tirof etadi. Buning uchun esa maktab ham, o'qituvchi-tarbiyachilar ham inklyuziv ta'lim tizimiga tayyor bo'lishi, maktab darajasi, jismoniy sharoit va o'qishga imkon omillari shu ta'lim talablariga to'la javob berishi kerak.

Kalit so'z: bola, ta'lim, tarbiya, malaka, ehtiyoj, muammo, muassasa, sog'lom, maxsus, inklyuziv ta'lim, ota-onalar, nogiron, hayot, korreksion.

Аннотация: Инклюзивное образование - это процесс, направленный на интеграцию детей с инвалидностью в образовательный процесс и адаптацию общеобразовательных школ под нужды таких детей, при этом основной целью ставятся социальная справедливость и равенство. Инклюзивное образование признаёт, что дети с особыми потребностями и инвалидностью могут получать образование и воспитание не только в специальных учреждениях, но и в общеобразовательных школах, где учатся здоровые дети. Для этого как школа, так и педагоги-воспитатели должны быть готовы к внедрению инклюзивной системы, а уровень школы, физические условия и доступность обучения должны полностью соответствовать требованиям данного образования.

Ключевые слова: ребёнок, образование, воспитание, квалификация, потребность, проблема, учреждение, здоровый, специальный, инклюзивное образование, родители, инвалидность, жизнь, коррекционная работа.

Kirish. Inklyuziv ta'lim hamma bolalarning bir xil maktab va bir xil sinfxonada – bir xil sharoitda ta'lim olishini anglatadi. Ya'ni imkoniyati cheklangan bola sog'lom bolalar bilan bir xil e'tiborda o'qiy olishi kerak. O'zbekistonda oilaviy sharoitidan qat'i nazar, barcha bolalar davlat umumta'lim maktablariga qatnaydi. Bu davlat tomonidan kafolatlangan. Ba'zan tengdoshlarimiz, maktabdoshlarimiz orasida yoki mahallada imkoniyati cheklangan bolalarni ko'rib qolsak, tushunib-tushunmasdan uni ajratib qo'yishga, u bilan muloqot qilmaslikka harakat qilamiz. Bu noto'g'ri, aslida ular bilan o'rtoq bo'lib, bir jamoa bo'lib yashasak, ularning baxtli hayot kechirishlariga hissa qo'shishimiz mumkin. Jamiyatda har bir bola baxtli bo'lishga haqli!

Respublikamizda imkoniyati cheklangan bolalarga mo'ljallangan ixtisoslashtirilgan 86 ta maktabda 22 mingdan ortiq, sanatoriy turdagi maktab-internatlarda 6 mingdan ortiq o'quvchi, uy sharoitida esa 13 mingdan ortiq o'quvchi ta'lim oladi. Hozirda O'zbekistonda 3 mingdan ortiq umumiy o'rta ta'lim maktablarida 13 ming nafarga yaqin o'quvchilar inklyuziv ta'lim bilan qamrab olingan. 2025-yilgacha 40% imkoniyati cheklangan bolalar inklyuziv ta'limga jalb etilishi rejalashtirilmoqda. Bunday bolalar ham sog'lom bolalari bilan yonma-yon o'qishi, tarbiyalanishi huquqiga ega ekanligi "Ta'lim to'g'risida"gi qonunda ham ta'kidlab o'tilgan. Chunki, qonunlar, ularni kerakli moddiy va ma'naviy resurslar bilan ta'minlaydi va amalga oshirishni kafolatlaydi.

Inklyuziv ta'lim tizimida quyidagi maqsad va vazifalar hal etilishi talab etiladi: ta'lim muassasida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning ta'lim olishlari uchun zaruriy psixolog - pedagogik, korreksion sharoitlar yaratish; ularning imkoniyatini hisobga olgan holda yo'naltirilgan umum ta'lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish; maxsus yordamga muhtoj bolalarning ruxiy rivojlanishini inobatga olib, ijtimoiy moslashtirishni amalga oshirish; ta'limdagi o'quvchilarning tenglik huquqini kafolatlash; nogiron va sog'lom bolalarning jamiyatining va oilaning faol ishtirokida ehtiyojlarini qondirish, ijtimoiy hayotga faol moslashtirish; imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarni oilalardan ajramagan xolda yashash huquqini ro'yobga chiqarish; imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarga nisbatan jamiyatda do'stona va

mehrmuhabbatli munosabatni shakllantirish va b. Inklyuziv ta'limga kiritishning asosiy tamoyillari va ularning mazmuni Ta'lim tizimini joriy etish har doim ma'lum bir qonun qoidalarga, tamoyillarga asoslanishni talab etadi. Inklyuziv ta'lim tizimini joriy qilishda esa quyidagi tamoyillarga asoslaniladi: 1) Inklyuziv ta'limning e'tirof etilishi. 2) Inklyuziv ta'limning barcha uchun ochiq bo'lishi tamoyili. 3) Bog'lanishning mavjud bo'lishi tamoyili. 4) Markazlashtirilmagan bo'lishi tamoyili. 5) Inklyuziv ta'limda kompleks yondashishi tamoyili. 6) Inklyuziv ta'limda moslashuvchanlik tamoyili. 7) Malakaviylik tamoyili. Bu tamoyillar maxsus ehtiyojli bolalar uchun bevosita va bilvosita xizmat qiladi. Bundan pedagoglar unumli foydalana olishlari lozim. Bundan tashqari inklyuziv ta'lim sohasida faoliyat olib borayotgan pedagogda pedagogik mahorat va shu bilan birga defektlogiya sohasi bo'yicha ham bilim va malakaga ega bo'lishi kerak. Inklyuziv ta'limni qo'llab-quvvatlash yo'llari Inklyuziv ta'limga maxsus yordamga muhtoj bolalarni jalb etish global muammolardan biri hisoblanadi. Inklyuziv ta'limning asosiy qismi bolalarning bilim olishi uchun qulay imkoniyat yaratishdir. Ularga do'stona munosabatda bo'lish va ularga bilim olishlari uchun imkon beruvchi muxitni yaratishdir. Maxsus yordamga muhtoj bolalarga ilk yoshdan e'tibor berilsa, ancha yuqori samaralarga erishish mumkin. Imkoniyati cheklangan bolalarni ta'lim-tarbiyaga bo'lgan ehtiyojlarni qondirishga mos bo'lgan siyosatni ishlab chiqish inklyuziv ta'limni qo'llab - quvvatlashning asosi hisoblanadi.

Jamiyatda bunday bolalarga nisbatan ijobiy munosabatda bo'lish. Jamiyatda insonlar orasida nogiron bolalar ta'limdan chetda qolib ketmasliklari darkor. Bundan tashqari nogiron bolaning qobiliyatlari, huquqlari va ehtiyojlari muntazam ravishda qadrlanishi kerak, natijada bunday bolalarda o'ziga va qobiliyatlariga nisbatan ijobiy munosabatlar shakllanib boradi. Inklyuziv ta'lim muhitini rivojlantirish. Inklyuziv ta'limning asosiy qismi-bolalarga bilim olish uchun do'stona munosabat va o'qishga imkon beruvchi muhitni yaratish kerak. Bunday bolalar ta'lim maskanlariga bexatar, qiyinchiliklarsiz yetib borish imkoniga ega bo'lishlari lozim. Bundan tashqari, amaldagi umumta'lim maskanlariga bolani moslashtirish, dars jadvalini sharoitni, uslubiyatni va o'quv qurollarini o'zgartirish kerak bo'ladi. Bunday o'zgartirishlar nafaqat maxsus ehtiyojli bolalarga, balki, normal rivojlanishdagi bolalar uchun ham ta'lim sifatini yaxshilashga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Qisqa qilib aytganda bunday bolalarning rivojlanishiga ertaroq, e'tibor berilsa, natijasi bolaning keyingi rivojlanishida samarali ta'sir ko'rsatadi. Bolada o'ziga ishonch va o'zini qadrlash hissinini rivojlantirishda juda muhim. Chunki maxsus ehtiyojli bolalarning ota-onalarga farzandiga ta'lim berish muhimligini tushintirish lozim. Buning uchun esa maxsus ehtiyojli bolalarni ota-onalarini maktablarga taklif etish kerak. Buning natijasida inklyuziv ta'limni targ'ib qilishda katta samaraga erisha olamaiz deb etirof etishimiz mumkin.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati.

1. Davletshin M. G. «Maxsus psixologiya» T-2000 y.
2. Maxsus maktab, maktab-internatlari dasturlari majmuasi. –Toshkent–2009.
3. Surdopedagogika. Podred. E.G.Rechitskoy. – M.: Vlado, 2004.
4. Aytmetova S.SH. «Aqlizaif o'quvchilarni mehnatga tayyorlash». T.: 1982 y.
5. Po'latova P. M. «Maxsus pedagogika (oligofreno pedagogika)» «O'qituvchi»- 2005 y

Salixova Lobar Farxodovna,

BuxDPI Boshlang'ich ta'lim kafedrası 1-bosqich magistranti

BOSHLANG'ICH SINFDA PEDAGOGIK JARAYONNI TASHKIL ETISHDA STEAM TEXNOLOGIYASINI QO'LLASH ORQALI O'QUVCHILARNI TANQIDIY FIKRLASHGA O'RGATISH METODIKASI

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilariga darslarni noodatiy va integratsion tashkillashtirishda STEAM texnologiyasidan unumli foydalanish haqida to'xtalib o'tamiz.

Kalit so'zlar: STEAM texnologiyasi, kritik fikrlash, kreativ fikrlash, integratsiya, innovatsiya, boshlang'ich ta'lim, dars, pedagogik jarayon.

Аннотация: В данной статье речь пойдет об эффективном использовании технологии STEAM при организации уроков для учащихся начальной школы в нетрадиционной и комплексной манере.

Ключевые слова: STEAM-технология, критическое мышление, творческое мышление, интеграция, инновации, начальное образование, урок, педагогический процесс.

Abstract: This article discusses the effective use of STEAM technology in the organization of non-standard and integrated lessons for primary school students.

Keywords: STEAM technology, critical thinking, creative thinking, integration, innovation, primary education, lesson, pedagogical process.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi o'quvchilarning faolligini yaratish va muammoni hal qilish qobiliyatini rivojlantirishga katta e'tibor qaratmoqda. Bu maqsadni amalga oshirishda ta'limda yangi pedagogik yondashuvlar va texnologiyalarni qo'llash muhim rol o'ynaydi. STEAM (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) texnologiyalari aynan shu maqsadga erishish uchun samarali vositalardan biridir. STEAM o'quvchilarni faqat bilim olishga emas, balki tanqidiy fikrlashga, yaratuvchanlikka, jamoaviy ishga va muammolarni ijodiy tarzda hal qilishga ham o'rgatadi.

Boshlang'ich sinfda STEAM texnologiyasini qo'llash orqali o'quvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish, ularga kompleks muammolarni hal qilishda yangi yondashuvlar va bilimlarni tatbiq etish imkoniyatini beradi. Ushbu maqolada boshlang'ich sinfda pedagogik jarayonni tashkil etishda STEAM texnologiyalarining qanday qo'llanilishi, ularning o'quvchilarning tanqidiy fikrlashini qanday rivojlantirishi haqida metodik tavsiyalar beriladi.

STEAM texnologiyalari bilim sohalarini integratsiyalashgan holda birlashtiradi. Har bir soha o'zining alohida bilim va uslublarini taklif qiladi, lekin bularning barchasi o'quvchilarga muammoni ko'rish, tahlil qilish va hal qilishda yordam beradi. Har bir STEAM elementining maqsadi o'quvchini boshqa sohalar bilan integratsiyalashgan tarzda, umumiy va tizimli fikrlashga o'rgatishdir.

- Ilm-fan (Science) - o'quvchilarga nazariy bilimlarni berish, tajribalar o'tkazish, ilmiy kuzatishlarni amalga oshirish.

- Texnologiya (Technology) - o'quvchilarda texnologiyalarga oid asosiy ko'nikmalarni shakllantirish va muammolarni texnologik vositalar bilan hal qilish.

- Muhandislik (Engineering) - o'quvchilarni muammolarni texnik yondashuvlar yordamida hal qilishga o'rgatish.

- San'at (Art) - o'quvchilarda ijodiy fikrlash va dizayn yondashuvlarini rivojlantirish.

- Matematika (Mathematics) - muammoni raqamli usullarda yechish, tahlil qilish va modellashtirish.

STEAM ta'limining asosiy prinsiplaridan biri - o'quvchilarni real hayotdagi muammolarni hal qilishda faol ishtirok etishga undashdir. Bu jarayonda ta'lim fanlari orasidagi chegaralar mutlaqo o'chadi va o'quvchilar fanlararo bilimlarni birlashtirib, yangi yechimlar izlashga, ilmiy va ijodiy yondashuvlarni birlashtirishga o'rgatiladi. Tanqidiy fikrlash esa o'quvchidan o'z fikrini izchil ravishda, mantiqan bayon qilishni talab qiladi.

STEAM metodikasining asosiy afzalligi shundaki, bu texnologiyalar o'quvchilarda yuqori darajada tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi. Bu esa o'quvchilarga nafaqat amaliy bilimlarni egallashni, balki o'z fikrlarini izchil va mantiqan bayon etishni o'rgatadi.

Tanqidiy fikrlash - bu ma'lumotlarni tahlil qilish, baholash, izohlash va qarorlar chiqarish jarayonidir. Boshlang'ich sinfda STEAM texnologiyalarini qo'llash orqali o'quvchilarda quyidagi tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish mumkin:

1. **Muammo yechish va qaror qabul qilish** - STEAM texnologiyalarini qo'llash orqali o'quvchilar real hayotdagi muammolarni hal qilishda faol ishtirok etadilar. Masalan, ilmiy tajribalar, san'at asarlarini yaratish yoki muhandislik dizaynlarini ishlab chiqishda o'quvchilar o'zlarining ijodiy va tanqidiy yondashuvlarini qo'llaydilar.

2. **Mantiqiy fikrlash** - Matematik va ilmiy tajribalar orqali o'quvchilar analiz qilish, tahlil qilish va muammoni yechish jarayonida mantiqiy fikrlashni rivojlantiradilar. Buning uchun o'quvchilar ko'pincha turli xil usullarni sinab ko'rishadi va eng samarali yechimni tanlashadi.

3. **Kreativ yondashuvlar** - STEAMning san'at va dizayn elementlari o'quvchilarga ijodiy fikrlashni rivojlantirish imkonini beradi. Masalan, ular o'z g'oyalari va yechimlarini tasviriyl san'at, musiqa yoki boshqa san'at shakllari orqali ifodalashlari mumkin. Bu o'quvchilarga muammoni turli nuqtai nazarlardan ko'rishga va yangi yondashuvlarni sinashga yordam beradi.

4. **Tashkiliy va jamoaviy ish ko'nikmalari** - STEAM loyihalari ko'pincha jamoa ishini talab qiladi. O'quvchilar guruhda ishlash, fikrlarni muhokama qilish va birgalikda qarorlar qabul qilish orqali tanqidiy fikrlashni rivojlantiradilar.

Boshlang'ich sinfda STEAM texnologiyalarini qo'llash o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatishda muhim rol o'ynaydi. STEAM texnologiyasi tushunchasi keng tushuncha sanaladi. Ushbu texnologiyada samarali foydalanish dars jarayonini qiziqarli, noodatiy va integratsion tashkillashtirishga ko'maklashadi. O'quvchi bir topshiriqni bajarish jarayonida aynan bir yo'l tanlashdan chekinishi kerakligini, masala muammosini yechishda turli fan sohalariga murojaat qilish kerakligini tushuntirib borishimiz kerak. Shu tushunchani singdirish jarayonida STEAMning fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika sohalarini birlashtirishi o'quvchilarga yanada tizimli, mantiqiy va ijodiy fikrlashga yordam beradi. Shu bilan birga, STEAM texnologiyalari o'quvchilarni amaliy faoliyatlar orqali o'z bilimlarini sinashga undaydi va ularni muammolarni hal qilishda yangi yondashuvlarga o'rgatadi. Bunday metodik yondashuv o'quvchilarda mustaqil fikrlash va qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi, bu esa ularni kelajakda muvaffaqiyatli insonlar sifatida shakllantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi "O'zbekiston - 2030 strategiyasi to'g'risida"gi PF-158-son Farmoni.

2. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 18-yanvardagi "O'zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi 23-son Qarori.

Qanoatova Shaxrizoda Nasrulla qizi,
SamDU Kattaqo'rg'on filiali Aniq va tabiiy fanlar fakulteti, 2-bosqich talabasi

UMUMTA'LIM MAKTABLARIDA INKLYUZIV TA'LIM

Annotatsiya: Ushbu maqolada inklyuziv o'qitish tizimining yuzaga kelish tarixi, uning jamiyat hayotida tutgan o'rni, xorij mamlakatlari tajribasi, statistik ma'lumotlar tahlili, Umumta'lim tizimida o'qitishdagi imkoniyati hamda amalga oshirish mexanizmi yuzasidan fikr yuritilgan. Umumta'lim maktablarida barcha imkoniyatlari cheklangan bolalar ta'lim olish huquqiga egadir.

Kalit so'zlar: ta'lim, inklyuziv ta'lim, imkoniyati cheklangan o'quvchilar, korreksiya, maxsus maktab, an'anaviy ta'lim, dastur, mezon, ishlab chiqish, pedagogika.

Аннотация: В данной статье рассматривается история системы инклюзивного образования, ее роль в жизни общества, опыт зарубежных стран, анализ статистических данных, возможность обучения в системе общего образования и механизм реализации. Все дети с ограниченными возможностями имеют право на образование в общеобразовательных школах.

Ключевые слова: образование, инклюзивное образование, учащиеся с ограниченными возможностями здоровья, коррекция, специальная школа, традиционное образование, программа, критерии, развитие, педагогика.

Abstract: This article discusses the history of the emergence of the inclusive education system, its role in society, the experience of foreign countries, analysis of statistical data, its possibilities in education in the general education system and the mechanism of its implementation. All children with disabilities have the right to education in general education schools.

Keywords: education, inclusive education, students with disabilities, correction, special school, traditional education, program, criterion, development, pedagogy.

Kirish: Umumta'lim maktablariga sog'lom bolalarning barchasi borgani kabi, alohida e'tiborga muhtoj bolalar ham jalb etilishi kerak. Inklyuziv ta'limning oiladan, maktabgacha ta'lim muassasalaridan boshlab yo'lga qo'yilayotganligi katta ahamiyatga ega. Bu esa bolalarning keyinchalik atrofdagilar bilan muloqotda bo'lishiga, ijtimoiy muhit talablariga javob bera oladigan va shu bilan birga, kundalik-maishiy ehtiyojini qondirish ko'nikmalarini erta egallashlariga, hayotga moslashib, umumta'lim maktablarida tengdoshlari qatori darslarni o'z vaqtida o'zlashtirishiga, topshiriqlarga mas'uliyat bilan yondashish ko'nikmasini egallashlariga ko'maklashadi.

Asosiy qism. Umumta'lim maktablarda inklyuziv ta'lim – alohida ta'limga muhtoj bo'lgan bolalar yoki boshqa sabablar tufayli tarbiyasi og'ir, yetim bolalar uchun moslashuvchan, individuallashtirgan va barcha bolalarga huquq va imkoniyatlar tengligini beradigan ta'lim tizimidir. Shuningdek, inklyuziv ta'lim – millati, irqi, tanasining rangi, ijtimoiy kelib chiqishi, moddiy va ma'naviy ahvoli, oilasining jamiyatdagi o'rni, jismoniy yoki rivojlanishda kamchiligi bo'lishidan qat'i nazar barcha bolalarni teng ko'rish, ulardagi har qanday imkoniyatni qo'llab-quvvatlashni nazarda tutadigan ta'lim hisoblanadi. [1] Inklyuziv maktab – inklyuziv ta'lim tashkil etilgan maktablarda bolalarning bilim olishi hamda shaxsiy huquqlari qonun bilan himoyalangan. O'quvchilari turlicha, sog'lom va yengil darajada nogironligi bo'lgan, ularning har birlari uchun o'z qobiliyatlarini ro'yobga chiqarishda teng sharoit yaratilgan joy maktabdir. Inklyuziv ta'lim faoliyati dasturi Ispaniyaning Salamanka shahrida dunyoning 92 ta davlati va 25 ta xalqaro tashkilot vakillari ishtirokida maxsus ta'limga muhtoj bolalarni ta'lim olishi to'g'risida Butunjahon konferensiyasida qabul qilingan. Unda alohida ta'limga muhtoj bolalar, yoshlar va yoshi kattalarga oddiy ta'lim tizimi doirasida ta'lim berish zarur va kerak ekanligini tan olgan holda, barcha uchun maxsus ta'limning tamoyillari, islohotlari bo'yicha "Salamanka bayonoti" qabul qilingan. Unda hammaga: "Biz barcha davlatlarni chorlaymiz va murojaat qilamiz: inklyuziv ta'lim tamoyilini qonun yoki islohot, deb qabul qiling" [3], deb da'vat qilingan. Uning maqsadi

davlatlar, xalqaro tashkilotlar, milliy yordam uyushmalari, nodavlat tashkilotlar va boshqa bo'limlarni maxsus ehtiyojlar ta'limi amaliyoti, islohoti va tamoyillari bo'yicha bayonotni hayotga tatbiq etishning islohotlari va faoliyatlari bilan tanishtirishdir. Dastur Birlashgan Millatlar Tashkiloti tomonidan va konferensiyada qatnashgan davlatlar tajribalari hamda boshqa xalqaro tashkilotlar chop etgan qo'lyozmalar, maslahatlar va turli masalalar yechimlari, ayniqsa, nogiron shaxslar imkoniyatlarini barqarorlashtirish bo'yicha standart qoidalar asosida ishlab chiqilgan. Har bir bolaning ta'lim olishi uchun butunjahon "Inson huquqlari" deklaratsiyasida qabul qilingan va butunjahon "Ta'lim barcha uchun" deklaratsiyasida qayta qat'iy qayd etilgan. Agar talab etilsa, har bir nogiron shaxs o'z xohishini o'zlashtirgan ta'limiga asosan bildirish huquqiga ega. Inklyuziv ta'limda maktab sinf xonalariga ham alohida talablar qo'yiladimi?

— Ha albatta, inklyuziv ta'limga o'tishda maktab va undagi sinf xonalarga alohida talablar qo'yiladi. Chunki barcha umumiy o'rta ta'lim maktablari sog'lom bolalarni ta'lim olishiga mo'ljallangan. Shuning uchun harakati cheklangan, zaif ko'ruvchi, ko'zi ojiz, kar va zaif eshituvchi bolalar uchun maxsus qurilmalar, moslamalar, darslik va o'quv materiallari, jihozlar bo'lishini talab etiladi.

— Inklyuziv ta'lim imkoniyati cheklangan o'quvchilar umumiy dasturlar orqali o'qitiladimi va unda qanday mutaxassislar faoliyat olib borishadi?

— Inklyuziv sinflarda umumta'lim maktablarining barcha o'qituvchilari faoliyat olib boradi, faqat sinfdagi imkoniyati cheklangan bolalar bilan maxsus ta'lim mutaxassislari (surdopedagog, tiflopedagog, oligofrenopedagog) maxsus o'qituvchi sifatida hamkorlikda ish olib boradi. Inklyuziv ta'lim umumta'lim dasturlari asosida har bir yo'nalishdagi (ko'rishdagi, eshitishdagi, aqliy faoliyatida muammosi mavjud) bolalarga yo'naltirilgan, moslashtirilgan o'quv dasturlari asosida individual yondashuv asosida o'qitiladi.[3] Ota-onalar bolalarining xohishi, holati, ehtiyojlariga mos keluvchi ta'lim shaklini tanlash bo'yicha maslahatlar olish huquqiga ega. Inklyuziv ta'lim alohida ta'limga muhtoj bolalar va yoshlar uchun individuallashtirilgan va sharoitga qarab o'zgaruvchan, insonparvarlikka asoslangan ta'lim tizimidir. Ushbu ishlar oddiy, sog'lom bolalar uchun tashkil etilgan o'quv muassasalarida amalga oshiriladi. Buni amalga oshirish uchun har bir bolani nuqsonidan kelib chiqqan holda individual yondashish, ular uchun qulay sharoit yaratish lozim.

Alohida ta'limga muhtoj bolalarni uyiga yaqin, o'ziga qulay ommaviy bog'cha yoki maktablarga joylashtirish kerak. U yerda asosiy ishni tarbiyachlari yoki sinf rahbarlari amalga oshiradilar. Umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'lim jarayoni o'ziga xos murakkabliklarga ega bo'lib, shu sohada ishlaydigan mutaxassislar, o'qituvchilarga ko'plab vazifalar yuklatiladi. Bunday ta'limda sinf rahbarlari, fan o'qituvchilari, tarbiyachilar, kasbiy mahorat ustalari yordam ko'rsatadilar. Sog'lom bolalar bilan alohida ta'limga muhtoj bolalar orasidagi farq o'zidagi jismoniy imkoniyatining cheklanganligi sababli o'z tengdoshlariga qo'shilmaslik, tortinchoqlik, uyalgan yoki kamsitilgan ba'zilarining esa oilada haddan tashqari avaylanganligi sababli qaysar, injiq bo'lib qolganliklari sababli yuzaga keladi [3].

Har bir inklyuziv ta'lim tashkil etilgan umumta'lim maktablarida maxsus tayyorgarlikka ega (resurs) pedagoglar bo'ladi. Inklyuziv ta'lim tashkil etilgan muassasalar nufuzining qanchalik muhimligi, mana shu maxsus tayyorgarlikka ega bo'lgan pedagoglarga bog'liqdir. Chunki, u guruh tarbiyachisiga maslahatlar beradi va ko'maklashadi, maxsus o'qitish uskunolari, jihozlari bilan ta'minlaydi, ota-onalar, o'qituvchilar bilan tushuntirish ishlari o'tkazadi, dars jadvali, dasturga, kerak bo'lsa, o'zgartirishlar kiritadi, ularni asoslab beradi. Shuningdek, shu yo'nalishda ishlaydigan pedagoglarning malakasini oshiradi, bilim mahoratini boyitadi, sog'liqni saqlash xizmatlarini tashkil etadi, qulay psixologik muhitni yaratadi. Bu ta'lim faoliyat dasturi birqancha maxsus, hududiy, bosqichli omillarga bog'liq bo'ladi. Ular jamiyat istiqbolini, ehtiyojini, resurs talablarini, mutaxassislarni tayyorlashga xizmat qiladi. Jumladan, maktabning inklyuziv ta'lim sinflari va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarning birinchi sinfiga o'quvchilar yetti yoshga to'lgandan so'ng qabul qilinadi. O'quvchilarni mazkur sinflarga qabul qilish hamda chiqarish hududiy xalq ta'limi boshqarmasi huzurida tashkil etilgan Psixologik-tibbiy-pedagogik komissiya xulosasiga ko'ra, ota-onalar yoki ularning o'rnini bosuvchi shaxslar roziligi bilan amalga

oshiriladi. Shuningdek, inklyuziv ta'lim sinflarida jami o'quvchilar soni 30 nafardan oshmasligi lozim. Ushbu sinflarda umumta'lim dasturlari bo'yicha ommaviy tarzda o'qiyotgan o'quvchilar bilan birga maxsus (korreksion) dasturlar asosida o'qiyotgan alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan o'quvchilar soni 3 nafardan oshmasligi kerak. Inklyuziv ta'lim sinflari va boshlang'ich tayanch korreksion sinflarga faqat bir xil tibbiy tashxisdagi o'quvchilar qabul qilinadi. [1] Hukumat O'zbekistonda alohida ta'limga muhtoj bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan hujjatlarni tasdiqlagan. Jumladan, umumta'lim maktablarida alohida ta'limga muhtoj bo'lgan bolalar uchun boshlang'ich tayanch korreksion sinflarni ochish tartiblari belgilandi. 12 oktabr kuni Vazirlar Mahkamasi alohida ta'limga muhtoj bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni rivojlantirishga oid bir qator normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqladi. Hujjat prezidentning 2020-yil 13-oktabrdagi «Alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi qaroriga muvofiq ishlab chiqilgan.

2020–2025 yillarda xalq ta'limi tizimida inklyuziv ta'limni rivojlantirish konsepsiyasiga O'zbekistonda inklyuziv ta'limni rivojlantirish, alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan bolalarga ta'lim-tarbiya berish tizimini takomillashtirish hamda ularga ko'rsatiladigan ta'lim xizmatlari sifatini yaxshilash bo'yicha quyidagi asosiy ustuvor vazifalarni nazarda tutadi:

- alohida ta'limga muhtoj bolalar o'qiydigan ta'lim muassasalari binolariga qo'yiladigan talablarni ishlab chiqish va tasdiqlash;

- ushbu ta'lim muassasalarini zarur adabiyotlar, o'quv qurollari, turli kasblar bo'yicha o'qitish uchun moddiy-texnik baza va jihozlar bilan ta'minlashga qaratilgan chora-tadbirlarni amalga oshirish;

- inklyuziv ta'lim tizimini tashkil etish, ta'lim muassasalarini maxsus asbob-uskunalar bilan (yuk ko'tarish moslamalari, panduslar, panjara va boshqalar), shuningdek, tegishli xodimlar bilan ta'minlash (maxsus o'qituvchilar, bolalarni psixologik-pedagogik nazorat qilish bo'yicha mutaxassislar);

- alohida ta'limga ehtiyoji bo'lgan bolalarning moslashuvi va integratsiyalashuvi uchun maktab-internatlarni maxsus jihozlar bilan bosqichma-bosqich ta'minlash va boshqalar.

Bugungi kunda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining alohida ta'limga ehtiyoji bor bolalarga ta'lim tarbiya berish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risidagi 2020-yildagi 13-oktyabrdagi 4860-sonli qarori ijrosini ta'minlash maqsadida 2021-2022 – o'quv yilidan Respublikamizda davlat miqyosida inklyuziv ta'limni umumta'lim maktablarida joriy etish yo'lga qo'yildi va Respublikamizda umumiy o'rta ta'lim maktablarida tajriba sinov tariqasida inklyuziv ta'lim joriy etildi. Alohida ta'limga muhtoj bolalar sog'lom tengdoshlari bilan birga bir sinfda ta'lim olish huquqiga ega bo'ladilar.[2]

Xulosa o'rnida aytish mumkinki, ta'lim sohasini, xususan, inklyuziv ta'limga oid qonunchilikni takomillashtirish, bu borada bosqichma-bosqich islohotlarning olib borilishi mamlakatimizda alohida ta'lim ehtiyojlari bo'lgan, imkoniyati cheklangan bolalarga sog'lom bolalar bilan bir xil sharoitda bir xil sinflarda bilim olishlari uchun teng huquq va imkoniyat yaratadi. o'qituvchilarni sifatli ta'lim olishini rivojlantirish, o'z-o'zini samaradorligini oshirish va inklyuziyaga munosabatini yaxshilash uchun resurslar va imkoniyatlarga ega bo'lishlari uchun boshlang'ich tayyorgarlikning muhimligini ta'kidlab o'tish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'lim jarayonining ijtimoiy-psixologik mexanizmlarini takomillashtirish. <https://www.researchgate.net>.

2. Podcast: O'zbekistondagi umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'lim qanday yo'lga qo'yilmoqda? <https://sharoit.puls.uz>.

3. Umum ta'lim maktablarida imkoniyati cheklangan bolalarning pedagogik - psixologik hislatlari. <https://syberleninka.ru>.

4. Maktablarda inklyuziv ta'limni rivojlantirish to'g'risidagi nizom tasdiqlandi.

5. Ture Yonsson. Inklyuziv ta'lim. O'qituvchilar uchun metodik qo'llanma. YuNESKO Xalqaro tashkiloti. Opereyshen Mersi Xalqaro tashkiloti, Respublika ta'lim markazi. – T., 2021.

6. Mengliyev, B. (2022). Pedagogical competence of a modern physical education teacher. Science and innovation, 1(B7), 554-556. 9.. B.N.Mengliyev, (2023).

7. Менглиев, Б. Н., & Умиров, Ш. Б. (2020). теоретические основы внедрения педагогических технологий на занятиях физической культурой. Инновационное развитие: потенциал науки и современного образования (pp. 119-121).

8. Mengliyev, B. N. (2023). Maktab oquvchilarini vatanparvarlik ruhida tarbiyalashda sinfdan tashqari ishlar. theory and analytical aspects of recent research, 2(14), 113-117.

9.https://www.academia.edu/12577906/Inclusive_Education_Where_there_are_few_resources_2008 . [Googlelim]

Ibodova Gulimehr Inoyatovna,
Qarshi davlat universiteti tayanch doktoranti

BOLALAR VA O'SMIRLAR ORASIDA UCHRAYDIGAN KIBERBULLING ALOMATLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi kundagi dolzarb muammolardan biri bo'lgan Internet tarmoqlarida bolalar va o'smirlar orasida uchraydigan kiberbulling alomatlari keltirib berilgan. Shuningdek kiberbulling qanday ko'rinishlarda sodir bo'lishi o'rganilib, unga qarshi kurashish yo'llari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: kiberbulling, bolalar va o'smirlar, bezorilik, ijtimoiy tarmoqlar, kiberbulling qurbonlari.

Аннотация: В статье рассматриваются симптомы кибербуллинга среди детей и подростков в Интернете, что является одной из актуальных проблем. В нем также рассматриваются формы кибербуллинга и показаны способы борьбы с ним.

Ключевые слова: кибербуллинг, дети и подростки, травля, социальные сети, жертвы кибербуллинга.

Abstract: This article presents the symptoms of cyberbullying among children and adolescents on the Internet, which is one of the current problems. It also examines the forms of cyberbullying and shows ways to combat it.

Keywords: cyberbullying, children and adolescents, bullying, social networks, victims of cyberbullying.

Kirish. Zamonaviy sharoitda bolalar va o'smirlarni ijtimoiylashtirish jarayoni tobora ko'proq Internetga o'tmoqda. Ularning ijtimoiy tarmoqlardagi muloqotga bog'lanishi foydalanuvchi malakasining yetishmasligi va tarmoqdagi muloqot etikasiga rioya qilish zarurligini anglash bilan birlashtiriladi. Axloqiy chegaralarning yo'qligi va anonimlik illuziyasi antisotsial va tajovuzkor ko'rinishlarga olib keladi, bu esa "bir guruh tomonidan shaxsni rad etish va haqorat qilish", "izolyatsiya va o'zini o'zi izolyatsiya qilish" kabi guruhdagi o'zaro ta'sirning odatiy modellarini kibermakonga ham taalluqli ekanligini ko'rsatadi.

So'nggi paytlarda "kiberbulling" atamasi tobora ko'proq qo'llanila boshlandi, bu qo'rqitish, tajovuzkor xarakterdagi qasddan tizimli harakatlarni anglatadi, elektron o'zaro ta'sir vositalaridan foydalangan holda amalga oshiriladi. Bu chet elda va Rossiyada zo'ravonlikning yangi va tez tarqaladigan shakli bo'lib, shaxsni tajovuzkor tarzda ta'qib qilish uchun anonimlik va cheksiz ko'p foydalanuvchilar kabi Internet imkoniyatlaridan foydalanadi. zamonaviy sharoitda haqiqiy hayotdan tengdoshlar tomonidan ta'qib va xo'rlanishi virtual olamga YouTube'da kaltaklash va xo'rlash sahnalari aks ettirilgan videolavhalar chop etish, ijtimoiy tarmoqlarga kompromat suratlar, shaxsiy ma'lumotlarni joylashtirish va hokazolar orqali ko'chiriladi.

Asosiy qism. Virtual muhitning o'ziga xosligi va uni an'anaviy bezorilikdan farqlash bilan bog'liq bo'lgan kiberbullingning psixologik jihatlari aniqlanadi. bularga quyidagilar kiradi: stalkerning shaxssizligi va uning qurbonini doimo ta'qib qilish qobiliyati; kiberbulling qurbonining kompyuterdan (uyali telefon, planshet va boshqalar) foydalanishni cheklashdan qo'rqish va tengdoshlari bilan hech bo'lmaganda biroz muloqot qilish imkoniyatidan mahrum qilish qo'rquvi tufayli ta'qib qilish faktlarini ota-onalardan va kattalardan yashirishga undash; zo'ravonlik guvohlarining ko'pligi va shaxssizligi, bunday harakatlar uchun jazo va bezorilik uchun javobgarlik yo'qligi bilan birga. Internetda ruxsat etilgan anonimlik sizga boshqalarning salbiy baholaridan qo'rqmasdan yoki haqiqiy hayotda muloqotda bo'ladigan ijtimoiy sanksiyalardan qo'rqmasdan o'zingizning turli xil ko'rinishlaringiz va turli xil ijtimoiy rollar bilan tajriba o'tkazishga imkon beradi. O'smirlar kiberbullingga eng zaif hisoblanadi.

Jabrlanuvchi ko'pincha ilgari haqiqiy hayotda zo'ravonlik nishoniga aylangan kishidir. Qurbonlar va zo'ravonlarning aksariyati 11 yoshdan 16 yoshgacha bo'lganlar, ya'ni, har qanday haqorat, mish-mishlar va ijtimoiy muvaffaqiyatsizliklarga nisbatan yuqori sezuvchanlik bilan

ajralib turadigan balogʻat yoshi. Oʻqituvchilar har doim ham kiberbulling holatlarini ularning paydo boʻlish bosqichida taniy olmaydi va oldini oladi. Odatda ular bunday faktlar haqida ancha kech, mojaro avj olgan paytda bilib olishadi. Shu bilan birga, oʻz vaqtida koʻrilgan profilaktika choralarini nizoni yumshatishga va uning rivojlanishining oldini olishga yordam beradi.

Kiberbulling qanday sodir boʻladi? baʼzan ular maʼlum bir odamni (masalan, sinfdoshi yoki oʻqituvchisini) qoʻrqitishga bagʻishlangan maxsus sahifalar yaratadilar.

Ular u yerda istehzoli multfilmlarni joylashtiradilar, haqoratli fotosuratlar yoki videolarni nashr etadilar, haqoratli laqablar oʻylab topadilar va qurbonlar haqida haqoratli mish-mishlar tarqatadilar. Bezorilikning bu turi oʻsmirlar orasida juda mashhur: ular jabrlanuvchining fotosurati va telefon raqamini eʼlon qilib, uning nomidan raqam egasi jinsiy xizmatlar koʻrsatayotganini eʼlon qiladi. baʼzan odamlarni sharhlar yoki shaxsiy xabarlar haqorat va tahdidlar bilan bombardimon qilishadi.

Bezorilikning yana bir mashhur usuli - jabrlanuvchi haqidagi maʼlumotni uning irodasiga qarshi chop etish (baʼzida odam shantaj qilinadi). Odamlar jabrlanuvchi nomidan uning yaqinlariga, sinfdoshlariga va qarindoshlariga xabar yozishadi - bu ham bezorilikning keng tarqalgan usuli.

Bir qarashda qoʻrqitishning bu shakli zararsiz koʻrinadi. lekin aynan kiberbullingning oʻziga xos xususiyatlari (anonimlik, keng auditoriyaning mavjudligi, kuniga 24 soat bezorilik qilish qobiliyati, faktlarni soxtalashtirishning qulayligi) bolaning psixologik salomatligiga yanada koʻproq tahdid soladi. Kiberbulling qurbonlari koʻpincha kattalar bilan oʻz tajribalarini baham koʻrishdan qoʻrqishadi, chunki ular Internetga kirishdan mahrum boʻlishlaridan qoʻrqishadi. Haqiqatda zoʻravonlik koʻproq uchraydi, ammo uning qurbonlari muhim afzalliklarga ega - ular oʻz taʼqibchilaridan yashirinishlari mumkin. Aytaylik, bola maktabdagi masxara va uydagi bezorilikdan dam olishi mumkin. Kiberbullies qurbonlarni kechayu kunduz kuzatib boradi. Natijada, jabrlanuvchida ertami-kechmi oʻzini oʻzi qadrlash, tushkunlik, tajovuzkor xatti-harakatlar, tashvish, boshqalarga ishonchsizlik, tez-tez kayfiyat oʻzgarishi, tortinchoqlik, qoʻrquv va oʻz joniga qasd qilish tendentsiyalari pasayadi. Boshqa har qanday bezorilik kabi, kiberbullingni oʻz vaqtida aniqlash va unga toʻgʻri javob berish juda muhimdir. Haqiqiy kurashni payqash va uning tashabbuskorlari va faol ishtirokchilariga nisbatan intizomiy choralar koʻrish oʻqituvchiga bogʻliq, chunki maktabda sodir boʻlayotgan voqealar uning masʼuliyat sohasidir. Ammo bolalar va oʻsmirlar oʻrtasidagi virtual muloqot maydonini bunday masʼuliyat sohasi sifatida tasniflash adolatdanmi? Albatta, kiberbulling maktabdagi zoʻravonlikning davomi boʻlishi mumkin, ammo bu har doim ham haqiqatda rivojlangan munosabatlarga taʼsir qilmaydi. Shu munosabat bilan, maktab xodimlari yordamga muhtoj bolalarni tanib olish uchun qanday belgilar va bunday vaziyatda qanday xatti-harakatlar modelini tanlash kerakligini tushunish qiyin boʻlishi mumkin. psixologik iztirobning alomatlarini va hissiy belgilarini bilish oʻquvchilar oʻrtasida kiberbullingni engish boʻyicha harakatlarni aniqroq tashkil etishga yordam beradi.

Kiberbulling qurbonlarida paydo boʻladigan alomatlar: – salomatlik: salomatlik koʻrsatkichlari yomonlashadi, bosh ogʻrigʻi, oshqozon ogʻrigʻi, uyqu muammolari, kayfiyat bilan bogʻliq muammolar, shu jumladan sezilarli kayfiyat oʻzgarishi paydo boʻladi; – xulq-atvori: tashvish beruvchi signal oʻsmirning kutilmagan yopiqligi va izolyatsiyasi, eʼtiborni real dunyodan virtual dunyoga, oʻyinlar dunyosiga oʻtkazishi, oʻquv faoliyatining keskin pasayishi boʻlishi mumkin; – yetishmayotgan narsalar: shaxsiy narsalar yoki pullar toʻsatdan yoʻqoladi, ularning yoʻqolishini ota-onalar aniqlash qiyin emas; – kiberbullingning ahamiyatini kamsitish: kiberbulling qurbonlari kattalar bilan muloqot qilishda koʻpincha onlayn zoʻravonlik holatlarini yashirishadi.

Kiberbullingning koʻplab shakllari orasida eng keng tarqalganlari quyidagilardir: – jabrlanuvchini Internetdagi barcha ijtimoiy doiralardan maqsadli ravishda chiqarib tashlash, xususan, ularga oʻyinlar, uchrashuvlar yoki boshqa doʻstlar jamoalari oʻynashga ruxsat berilmaydi va barcha qoʻshma onlayn suhbatlardan chetlashtiriladi. istisno qilish sababi har qanday narsa boʻlishi mumkin, hatto bolaning, masalan, boshqalardan farqli oʻlaroq, smartfoni yoʻqligi; – doimiy qasddan bezorilik sifatida taʼqib qilish: bola yoki oʻsmirni haqorat qilish, xabarlar orqali

tahdid qilish, shaxsiy chatga yuborish yoki guruhlariga qoldirish. kiberbullingning bu shakli o'ta xavfli bo'lib, bola uchun jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin. Xabarlar doimiy ravishda kelganda, u shunchaki tanaffusga vaqt topolmaydi, bu esa vaziyatni yanada yomonlashtiradi. zararli xabarlar oqimi bolani qo'rqitishi va uni ishonchsiz qilishi mumkin;

– tashqariga chiqish - shaxsni kamsitish maqsadida uning rozilgisiz uning shaxsiy ma'lumotlarini qasddan nashr etish. sayohat turli shakllarda bo'lishi mumkin va nashr etilgan ma'lumotlar jiddiy yoki ahamiyatsiz bo'lishi mumkin;

– kiber ta'qib qilish – voyaga yetmaganlarning internet orqali voyaga yetmaganlar bilan aloqa o'rnatishga, jinsiy ekspluatatsiya qilish maqsadida ular bilan shaxsiy uchrashuv tashkil etishga urinishlari. bu jiddiy oqibatlariga olib kelishi mumkin bo'lgan kiberbullingning o'ta xavfli turi;

– Fraping, bunda zo'ravon bolaning ijtimoiy tarmoqdagi akkauntini egallab oladi va uning nomidan keraksiz kontentni joylashtiradi. bu bilan jinoyatchi jabrlanuvchining obro'siga putur etkazadi;

– soxta ism va fotosuratlar orqasiga yashiringan kiberbuzg'unchilar tomonidan yaratilgan soxta profillardan yoki boshqa birovning telefon raqamidan foydalanish. bu ularga shubha uyg'otmasdan odamni anonim ravishda bezovta qilish imkoniyatini beradi. bezorilar ko'pincha soxta profillardan foydalanadilar, chunki ularning shaxsi ma'lum bo'lishidan qo'rqishadi. odatda bu holatda jinoyatchi zo'ravonlik nishoni bilan yaxshi tanish bo'ladi;

– jabrlanuvchiga nisbatan tuhmat qiluvchi ma'lumotlarni Internetda tarqatish yoki nashr etish sifatida tarqatish. shuningdek, jabrlanuvchining obro'siga putur etkazishi yoki boshqa odamlar bilan munosabatlariga zarar etkazishi mumkin. noqulay vaziyatda huquqbuzar bolani yoki o'smirni kamsitish uchun bor kuchi bilan harakat qiladi, bu jarayonga maksimal darajada e'tibor qaratadi. ko'pincha bu tajovuzkorlik nishonining tanishlari tomonidan amalga oshiriladi, bu esa vaziyatni yanada og'irlashtiradi;

– aldash, bu orqali kiberbully bola yoki o'smirning ishonchini qozonishga, undan shaxsiy yoki intim ma'lumotlarni olishga va internetda nashr etishga harakat qiladi;

– Internet-forumlar va ijtimoiy tarmoqlarda haqorat yoki haqoratdan foydalangan holda qasddan provokatsiya sifatida trolling. Trollning asosiy maqsadi jabrlanuvchini kamsitish, g'azablantirish va uni jahlini yo'qotish va haqorat qilishdir. trollar ayniqsa sezgir qurbonlarni qidirishga ko'p vaqt sarflaydi;

– baliq ovlash, bunda kiberbully aldash maqsadida o'g'irlangan fotosuratlar va boshqa shaxsiy ma'lumotlar asosida ijtimoiy tarmoqlardagi jabrlanuvchining asl profiliga mutlaqo o'xshash yangi profil yaratadi. soxta profil nomidan jabrlanuvchining barcha do'stlarini qo'shib, ularga bu haqiqatan ham to'g'ri sahifa ekanligini va oldingisi buzilganligini yolg'on gapirishadi, ular qarz so'rash yoki jabrlanuvchi nomidan haqorat yozishlari mumkin.

Xulosa. Kiberbulling - bu barcha yoshdagi odamlarga ta'sir qiladigan raqamli epidemiya. Bu muammoni tan olish, uning shakllarini tushunish va unga qarshi choralar ko'rish muhimdir. Ogohlikni targ'ib qilish va inklyuziv onlayn muhitni qo'llab-quvvatlash orqali biz kiberbullingga qarshi kurasha olamiz va raqamli dunyoni hamma uchun xavfsizroq va foydali joyga aylantira olamiz. Tanqid o'sish va rivojlanish uchun qimmatli vosita bo'lib xizmat qilsa, nafrat tili kamsitish, nafrat va zararni targ'ib qiluvchi zararli ifoda shaklidir. Nafrat tili va uning zararli oqibatlarini anglagan holda, bu ikkisini ajratib ko'rsatish va insonlar orasida internetda ham, real hayotda ham hurmatli, konstruktiv muloqotni rivojlantirish juda muhimdir.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati.

1. Selekman Janice, Vessey Judith A. Bullying: It Isn't What It Used To Be // Pediatric Nursing. 2004. Vol. 30. № 3.

2. Бочавер, А. А. Буллинг как объект исследований и культурный феномен / А. А. Бочавер, К. Д. Хломов // Психология. – 2013. – № 3. – С. 149–159.

3. Бердышев И. Лекарство против ненависти / Илья Бердышев; семинар записала Е. Куценко // Первое сент. – 2005. – 15 марта (№ 18). – С. 3.

4. Берковец Л. Агрессия. Причины, последствия, контроль. М., 2001.-512 с.
5. Бутенко В.Н., Сидоренко О.А. Буллинг в школьной образовательной среде: опыт исследования психологических особенностей «Обидчиков» и «Жертв» // Вестник КГПУ им. В.П. Астафьева – Красноярск, 2015. 148с.
6. Газман О. С. Педагогическая поддержка детей в образовании как инновационная проблема / О. С. Газман // Новые ценности образования: десять концепций и эссе. Москва, 1995. Вып. 3. С. 58–64.

Bakayeva Rayxon Izatovna

Buxoro viloyati maktabgacha va maktab ta'limi boshqarmasi, metodisti

rayhonbakayeva@gmail.com

KREATIV FIKRLASH- FUNKSIONAL SAVODXONLIKNING MUHIM KOMPLEMENTI

Annotatsiya. ushbu maqolada funksional savodxonlikning komponentlaridan biri hisoblangan kreativ fikrlash, kreativlikning 4 darajasi, PISA tadqiqotlarida ijodiy fikrlashni baholashni yetakchi tarkibiy qismlardan biri sifatida kiritilishi, kreativ fikrlashga o'rgatuvchi topshiriqlarning o'ziga xosligi haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: faoliyat, tendensiya, demografik ma'lumotlar, funksional savodxonlik, kreativ fikrlash, kreativlik, PISA tadqiqotlari, mini - ijodkorlik (mini - C), kichik ijodkorlik (little - C), pro - creativity (Pro - C), katta ijodkorlik (Big - C).

Аннотация. в данной статье рассматривается креативное мышление, считающееся одним из компонентов функциональной грамотности, 4 уровня креативности, включение оценки творческого мышления в качестве одного из ведущих компонентов в исследования PISA, специфика заданий, обучающих креативному мышлению.

Ключевые слова: активность, тенденции, демографические данные, функциональная грамотность, творческое мышление, креативность, исследования PISA, мини - творчество (Mini - C), малое творчество (Little - C), профессиональное творчество (Pro - c), большое творчество (Big - C).

Annotation. this article reflects on creative thinking, considered one of the components of functional literacy, 4 levels of creativity, the inclusion of creative thinking assessment as one of the leading components in PISA studies, the specificity of assignments teaching creative thinking.

Key words: activity, trend, demographic data, functional literacy, creative thinking, creativity, PISA studies, mini - creativity (mini - C), small creativity (little - c), pro - creativity (Pro - C), big creativity (Big - C).

Kirish. Yuqori texnologiyalar asri deya e'tirof etilayotgan XXI asrda hayotim juda tez o'zgarib bormoqda: yangi talablar, yangi sharoitlar, yangi kasblar. Bu asr o'zgarishlari insondan moslashuvchanlik, o'rganish, izlanish, yangicha fikrlashni talab qilmoqda. XXI asrning asosiy qadriyatlari – inson hayoti davomida rivojlanadigan aql, ijodkorlik, ijtimoiy ko'nikmalar. O'tgan asrda maktabda shakllantirilgan bilim va ko'nikmalar bizning zamonamizda muvaffaqiyatga erishish uchun yetarli emas. Texnologiyalarning rivojlanishi, globallashtirish jarayoni hamda demografik muammolar jamiyatni faol ravishda o'zgartirmoqda. Insoniyat uchun eng muhimi – ijtimoiy ko'nikmalar, tanqidiy fikrlash, boshqa odamlar bilan hamkorlik qilish va muammolarni hal qilish qobiliyatiga ega bo'lishdir.

XXI asr yoshlarini “raqamli avlod” yoki “Internet avlodi” deb atashadi. Bugungi kunda XXI asrning bilimli, harakatchan, faol va mas'uliyatli yoshlarini shakllantirish nafaqat shaxsiy muvaffaqiyatga, balki ijtimoiy manfaatlariga, nafaqat o'zining obro'li, qulay va foydali ijtimoiy o'rnini topishiga, balki shuningdek, o'z mamlakatini sifatli rivojlantirish ham davlat, ham jamiyat, oila uchun muhim vazifaga aylanadi. XXI asr insoni – bu chuqur, ijodiy va keng fikrlashni biladigan maqsadli, intellektual, o'z sohasida raqobatbardosh va izlanuvchan mutaxassis, doimiy ravishda o'z-o'zini tarbiyalaydigan, jismonan sog'lom, ruhan kuchli fe'l-atvorga ega inson. Uning asosiy sifatleri: tanqidiy fikrlash, ijtimoiy intellekt, kreativlik, axborot va raqamli savodxonlik, media savodxonlik, moslashuvchanlik, o'zgarishga tayyor, tashabbuskorlik, samaradorlik, madaniy kompetensiyalar.

Funksional savodxonlikning komponentlaridan biri hisoblangan kreativ fikrlash hozirgi zamon shaxsining asosiy sifatlaridan biridir. Agar inson nostandart fikrlashni bilsa, shuningdek, o'zgaruvchan sharoitlarga moslashsa, u mutlaqo har qanday murakkablikdagi muammolarni sa-

marali hal qilishi, yangi narsalarni yaratishi va eng umidsiz ko'rinadigan vaziyatlarning ham ijobiy tomonlarini topishi mumkin.

"Kreativ fikrlash" tushunchasini birinchi marta amerikalik psixolog Joy Pol Guilford ishlatgan. O'zining ilmiy ishlarida ijodkorlikni universal kognitiv ijodiy qobiliyat sifatida o'rganib, "turli yo'nalishda boradigan fikrlash turi" ekanligini ta'kidlaydi.[10] 2009-yilda Jeyms K. Kaufman va Ronaldo Beghetto tomonidan kreativlikning 4 darajasi belgilandi [3]. 1-jadval.

1-jadval

Kreativlikning 4 darajasi	
mini-ijodkorlik (mini-C)	shaxsiy darajadagi kashfiyotlar, bu tajribalar, harakatlar va tushunchalarning shaxsan mazmunli talqini. Ijodkorlikning bu turi bu kashfiyotga kelgan odamdan boshqa hech kim tomonidan baholanishi shart emas;
kichik ijodkorlik (little-C)	kundalik muammolarni hal qilish va ijodiy ifoda etish;
pro-creativity (Pro-C)	professional yoki professional-ijodiy amalga oshirish, o'z bilim sohasidagi mutaxassislar, lekin katta yutuqlarga erishgan bo'lishi shart emas;
katta ijodkorlik (Big-C)	g'ayrioddiy kashfiyotlar, ma'lum bir sohadagi ajoyib kashfiyotlar, ko'pincha ularning ahamiyatini e'tiborsiz qoldirish qiyin

2021– yilda birinchi marta xalqaro PISA tadqiqotlarida ijodiy fikrlashni baholashni yetakchi tarkibiy qismlardan biri sifatida kiritildi. PISA tadqiqotlarida o'quvchining kichik ijodkorligi e'tiborga olinadi.[4] PISA tadqiqotida ijodiy fikrlashning quyidagi konsepsiyasi berilgan: "innovatsion va samarali yechimlar, yangi bilimlar va tasavvurni samarali ifodalashga qaratilgan g'oyalarni ishlab chiqish, baholash va takomillashtirish jarayonida samarali ishtirok etish qobiliyati" [7].

Kreativlik, ya'ni ijodiy fikrlash deganda innovatsion va samarali yechimlarni hamda yangi bilimlarni va tasavvurni samarali ifodalashga qaratilgan g'oyalarni ishlab chiqish, baholash va takomillashtirish jarayonida samarali ishtirok etish qobiliyati tushuniladi. Ijodiy fikrlash qobiliyatini funksional savodxonlikning tarkibiy qismlaridan biri sifatida zamonaviy insonning turli xil real vaziyatlarda duch keladigan muammolarni hal qilishda mavjud bilim, ko'nikma va malakalardan oqilona foydalanish qobiliyati deb ham qaraladi. Ijodiy fikrlash odati inson shaxsi rivojlanishining eng muhim manbaidir. Ijodiy fikrlash qobiliyati bilim va tajribaga asoslanadi va maqsadli rivojlanishning predmeti bo'lishi mumkin. Ijodiy fikrlash har bir o'quvchiga xosdir. Uni qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish muhimdir. Ijodiy fikrlash insonning barcha tirik mavjudotlardan ustun turishiga yordam bergan evolyutsion moslashuvlardan biridir. Hozircha ijodiy fikrlash qobiliyati odamlarni sun'iy intellektga nisbatan raqobatbardosh qiladi. Ijodiy fikrlash har qanday algoritmlarni chetlab o'tadigan qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Ko'pincha insoniyat taqdirini o'zgartirib yuborgan kashfiyotlar shunday qilingan. Ijodkorlik (lotincha creatio – yaratish) – bu odamning g'ayrioddiy g'oyalarni yaratish, original yechimlarni topish va an'anaviy fikrlash shakllaridan chetga chiqish qobiliyati. [2]

Bunday fikrlash muammoni hal qilishning turli usullarini tanlashga imkon beradi va kutilmagan xulosalar va natijalarga olib keladi. Ijodiy fikrlash tasavvurga tayanadi. Bir savolga bir nechta javob berish mumkinligini taxmin qiladi, bu asl g'oyalarni yaratish va shaxsiy o'zini namoyon qilish uchun shartdir. Ijodiy fikrlash to'rtta asosiy xususiyat bilan tavsiflanadi:

tezlik	moslashuvchanlik	o'ziga xoslik	aniqlik
•ma'lum vaqt ichida maksimal miqdordagi g'oyalarni ifodalash qobiliyati	•turli xil g'oyalarni ifoda etish qobiliyati	•yangi nostandart g'oyalarni yaratish qobiliyati	•to'liqlik, o'z fikrlarini takomillashtirish yoki tugallanganlik shaklini berish qobiliyati

Ijodiy fikrlash qobiliyatiga ichki omillar (shaxsiy) yoki va tashqi sharoitlar (vaziyatli) ta'sir qiladi. Ichki omillar: mavzuni bilish, qiziquvchanlik, o'ziga ishonch, maqsadga erishishga, natijalarga e'tibor qaratish, topshiriqning motivatsion kuchi, tashqi omillar esa bu vaqtning chegaralanganligi, stress holati, ortib borayotgan tashvish holati, tezda yechim topish istagi, juda kuchli yoki juda kuchsiz motivatsiya, o'ziga ishonch yo'qligi, qo'rquv hisoblanadi. Ijodkorlik ham individual, ham birgalikdagi sa'y-harakatlar natijasida yuzaga kelishi mumkin.

Hozirgi zamon ta'limining bosh va asosiy vazifasi – o'quvchining intellektual darajasi, yaratuvchanligi, ijodkorligi, izlanuvchanligini takomillashtirish orqali yangi bilimlarni olish, yaratish hamda ruhlantirishga qaratilmog'i kerak. Kreativlik deganda insonning yangilik yaratish, muammolarni yechishga qaratilgan ijodiy qobiliyati tushuniladi.

Ijodkorlik (inglizcha kreativlik) – fikrlash, his-tuyg'ular, muloqot qilish, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladigan, shaxsni bir butun sifatida yoki uning individual tomonlari, faoliyat mahsullari, ularning yaratilish jarayonni tavsiflovchi shaxsning ijodiy imkoniyatlari, qobiliyatlari [1]. Kreativlik muammolar yoki vaziyatlarga noodatiy yechimlar yaratishdir. Kreativ (ijodiy) fikrlayotgan insonning tasavvur doirasi keng, yangi g'oyalar ro'yxatini tuzadi. Buyuk fizik Albert Eynshteyn kreativlikning asosi bo'lgan tasavvurni bilimdan muhimroq, bilim cheklangan, tasavvur esa butun dunyoni qamrab oladi, taraqqiyotni rag'batlantiradi va evolyutsiyani keltirib chiqaradi, deb tasvirlaydi. [5]

Kreativ shaxs – jarayon yoki natija sifatida ijodkorlikni namoyon etuvchi, masalalarni yechishga nostandart usullar bilan yondasha olishga moyil, o'ziga xos harakatlarni tashkil etish, yangiliklarni ilgari surishga, ijodiy mahsulotlarni yaratishga layoqatli va tayyor shaxs. Kreativlik potentsialiga ega bo'lish uchun kasbiy faoliyatida tafakkurning tezkorligi va egiluvchanligi, yangi g'oyalarni yaratish qobiliyati, bir qolipda fikrlamaslik, o'ziga xoslik, tashabbuskorlik, noaniqlikka toqat qilish, zakovatli bo'lishga e'tiborini qaratishi zarur. Kreativlikni shakllantirishda tasavvur muhim ro'l o'ynaydi. Dunyoga mashhur olim Albert Eynshteyn "tasavvur bilimdan muhim", deganida aynan shuni nazarda tutgan. Ko'pincha noodatiy fikrlar, yechimlar, kutilmaganda inson xayoliga keladi. Buning uchun avvalo fikrlash jarayonidagi bir xillikka, odatiylikka barham berishimiz zarur. [9]

XXI asrda umumiy ta'lim tizimiga dunyo haqidagi zamonaviy bilimlarni kiritish, mamlakat va dunyo hayotiga daxldorlik haqidagi fuqarolik ongini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish, hayotiy maqsadlarni belgilash, ijtimoiy harakatchanlikni shakllantirish, rivojlantirish, mamlakat va dunyodagi ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatlarga tayyorlik uchun sharoit yaratish ta'limning maqsadiga aylanmoqda.

Apple korporatsiyasi asoschilaridan biri Stiv Jobs kreativlikni quyidagicha ta'riflaydi: "Ijodkorlik shunchaki narsalar o'rtasida aloqa o'rnatishdir. Ijodkor odamlardan qanday qilib biror ishni qilganlari haqida so'ralganda, ular o'zlarini biroz aybdor his qiladilar, chunki ular aslida hech narsa qilmagan, faqat buni payqashgan. Bu ularga vaqt o'tishi bilan ayon bo'ladi. Ular o'zlarining tajribalarining turli qismlarini bog'lashlari va yangi narsalarni sintez qilishlari mumkin edi. Bu ular boshqalarga qaraganda ko'proq boshdan kechirganlari va ko'rganlari yoki bu haqda ko'proq o'ylashgani uchun sodir bo'ladi." [5]

Ijodkorlikni rivojlantirishga qaratilgan ta'limda butun tizimning ochiqligi, tashkilotning moslashuvchanligi, o'qituvchilar va ma'muriyatning umumiy ijodiy munosabati, barcha ishtirok-

chilar ishtirok etishi mumkin bo'lgan va bolalar hayoti uchun muhim bo'lgan natijalarga olib keladigan muammolarning umumiy yechimlarini topishga qaratilgan katta, uzoq muddatli loyihalarni rejalashtirish va amalga oshirish kerak bo'ladi. Mutaxassislarining fikricha, ijodiy fikrlashni rivojlantirish va baholash o'quv amaliyoti va ta'lim siyosatida ijobiy o'zgarishlarni amalga oshirish imkonini beradi, bu esa uzoq muddatli istiqbolda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning strategik muammolarini hal qilishga yordam beradi.

Ijodkorlikni rivojlantirishning ko'plab uslublari va usullari mavjud, ammo ular darsdan darsga ijodiy fikrlashni maqsadli shakllantirish uchun tizimga keltirilishi kerak. O'quv jarayoniga uyg'un integratsiyalangan ijodiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha bir qator vazifalar maktab o'quvchilariga muvaffaqiyatli harakatlarda tajriba orttirishga va samarali xulq-atvor strategiyalarini o'zlashtirishga yordam beradi. O'qituvchining vazifasi o'quvchining kognitiv faoliyatini faollashtirishdir. Aynan shu narsa o'quv faoliyatining barcha motivlari orasida eng samarali bo'ldi, buning natijasida ta'lim jarayonida kognitiv qiziqish paydo bo'ladi. Uning yordami bilan o'qituvchi ma'lum bir vaqtda o'quvchilarning aqliy faoliyatini faollashtiradi va uni ijodiy topshiriqlarni hal qilishning keyingi bosqichlariga yo'naltiradi.[6] Ijodiy fikrlashni rivojlantirish uchun ko'plab mashqlardan foydalanishingiz mumkin. Bunday intellektual o'yinlar va mashqlarning asosiy maqsadlaridan biri odatiy fikrlash usullaridan voz kechish va yangi g'oyalarni yaratish, keyinchalik ularni baholash va eng foydalilarini tanlashdir. G'oyalarni yaratish texnikasining odatiy namunasi – aqliy hujum (bu individual yoki guruh o'rtasida). Ishtirokchilar imkon qadar ko'proq turli xil yechimlarni topish talb qilinadi. Shunday qilib, aqliy hujum – ijodiy yechimlarni izlash va yanada rivojlantirishdir. Shu bilan birga e'tibor muammoga qaratiladi va ishtirokchilar imkon qadar ko'proq nostandart yechimlar taklif qilishlari uchun ataylab rag'batlantiriladi. Bunday darslar davomida taklif qilingan g'oyalar tanqidga duchor bo'lmaydi: ishtirokchilar muammoning ko'plab yechimlari bo'lishi mumkinligini bilishlari kerak. Shuning uchun o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish jarayonida o'qituvchiga quyidagilar kerak bo'ladi: turli texnika va usullarni qo'llash, o'zi ijodkor shaxs bo'lishi, o'quvchilarning mustaqilligini rivojlantirish, tanlash holatlarini yaratish [8].

11-sinf o'quvchilarining ijodiy rivojlanish darajasini aniqlash uchun quyidagi topshiriqlardan foydalanish mumkin. Topshiriq o'quvchiga ijodkorlik, qaror qabul qilish, mulohaza yuritish va samarali g'oyalarni shakllantirish imkonini beruvchi kontekstli vazifalardir.” Reklama tayyorlash” vazifasi. Tasavvur qiling siz kopiraytersiz. Bolalar kiyimlarini ishlab chiqaruvchi korxona o'z mahsulotining reklamasini tayyorlab berishni sizga topshirdi. Quyidagicha murojaatni yubordi: “Hurmatli reklama agentligi! Bizning korxonamiz yaqinda tashkil etilgan. Bolalar uchun kiyimlar ishlab chiqariladi. Sizdan bizning bolalar uchun mo'ljallagan shim modeli uchun reklama tayyorlab berishingizni so'raymiz. Bizning mahsulotimiz 7–9 yoshli bolalarga mo'ljallangan. Mahsulotimizning quyidagi sifat ko'rsatkichlarini alohida ta'kidlashingizni istaymiz: shimlar zamonaviy va bejirim, tabiiy matodan tayyorlangan, shu sababli bolaning tanasi nafas oladi, qishki modelida sovuqdan himoya qiluvchi qavati bor, yozgi modeli esa yupqa va issiq kunlarda kengligi uchun salqin, shimlar 2 xil randa ishlab chiqariladi, o'g'il va qiz bolalar uchun modellar mavjud.” Topshiriq: Sizning vazifangiz mahsulotning reklamasini uchun matn tayyorlash. Bunda tasavvuringizdan foydalanishingiz juda muhim! Siz ushbu maktubni sinfdoshlaringiz bilan muhokama qiling. Ishni tomoshabinning xotirasida saqlanib qoladigan, qayta - qayta takrorlanadigan reklama xabarining mohiyatini ifodalovchi ixcham, esda qoladigan ibora– shoirdan boshlang. Xat mazmunini va originallik kabi mezonni hisobga olgan holda shiorning 3 ta variantini yozing

Bu topshiriq o'quvchilarning mahsulot reklamasini bo'yicha turli g'oyalarni ishlab chiqish qobiliyatini tekshiradi. O'quvchilardan o'z tasavvurlarini ishga solishni va ular yaratgan matnlarni turli auditoriyaga tushunarli qiladigan qoidalar va konvensiyalarga rioya qilishni talab qiladigan vaziyat beriladi. Ona tili darslarida o'quvchilarning ijodiy fikrlash uchun erkin mehnat sharoitlarini yaratish, ijodiy g'oyalarni qabul qilish va rag'batlantirish, o'rganishga qiziqish uyg'otadigan materialdan foydalanish, ijtimoiy ijod bilan tanishtirish, mustaqil tanlangan mavzu uchun yuqori motivatsiya, xavotir va o'z vaqtida kelmaslik qo'rquvidan xalos bo'lgan muhitni yaratish kerak bo'ladi. Dars jarayonida o'quvchilarda kreativlikni rivojlantirish maqsadida ijodiy

vazifalarni ta'lim jarayonining mazmuniga kiritish, shaxsiy va jamoaviy ish shakllarining kombi-natsiyasidan foydalanish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Мещеряков Б., Зинченко В. Большой психологический словарь. АСТ; АСТ–Москва; Прайм–Еврознак; Москва; СПб; 2008, 857 стр.
2. Ильин Е.П. Психология творчества, креативности, одаренности.: Питер; СПб.; 2009, 434 стр.
3. Храмова Л.Н., Лобанова О.Б., Фирер А.В., Басалаева Н.В., Шмұльская Л.С. Формирование функциональной грамотности обучающихся: методическое пособие. Красноярск: «Литера–принт», 2021. – 130 стр.
4. PISA tadqiqotida kreativ fikrlashni baholash doirasi (PISA 2021 Creative Thinking Framework (Third Draft))/ Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkiloti/ Umumiy tahrir – U.Sharifxodjayev, D.Norboyeva / Tarjima – M. Maxsudov/ Xalq ta'limi vazirligi – Toshkent, 2020–yil, 76 bet.
5. Лунина Г.В. "Креативное мышление как залог успешного развития личности младшего школьника" Интерактивная наука, no. 2 (24), 2018, pp. 17-20.
6. Звонарева Н.А., Смирнова П.Н. "Развитие креативного мышления обучающихся на уроках истории в процессе формирования функциональной грамотности" Образование и право, no. 4, 2023, pp. 335-341.
7. Буяров Д.В., Крестинина Я.С. Особенности организации творческой деятельности на уроках истории в школе в 6-7 классах // Сибирский педагогический журнал. 2022. № 3. С. 25-32.
8. Oripova M.U. "Kreativlik tushunchasi, mazmun mohiyati va uning nazariy metodologik asoslari" Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, vol. 2, no. 10-2, 2022, pp. 324-330.
9. Петренко Н. А., Филимонов С. П.. "Креативное мышление как важный компонент функциональной грамотности" Ученые записки Крымского федерального университета имени В. И. Вернадского. Социология. Педагогика. Психология, vol. 9, no. 2 (75), 2023, pp. 75-83.

Nurmatov Nurhayot Nurziyot o'g'li
 Nizomiy nomidagi Toshkent davlat pedagogika universiteti,
 "Psixologiya" kafedrası o'qituvchisi
 e-mail: nurhayotnurmatov7@gmail.com

KOPING STRATEGIYALARINING PEDAGOGLARDAGI FRUSTRATSION TOLERANTLIKKA TA'SIRI

Annotatsiya. Mazkur maqolada pedagoglarda frustratsion tolerantlik va koping strategiyalarining kasbiy faoliyatdagi ahamiyati, xorij psixolog olimlarining psixologik yondashuvlari hamda maqsadga erishish yo'lidagi to'siqlarga nisbatan barqarorlik sifatlarining muhim jihatlari keng ochib berilgan. Shuningdek, umumta'lim maktablarida va oliy ta'lim muassasalaridagi pedagoglar orasida namoyon bo'ladigan frustratsion tolerantlik va koping xulq-atvor indikatorlari o'rtasidagi aloqadorlikni aniqlashga qaratilgan tadqiqot ishining miqdor va sifat tahlili keltirilgan.

Tayanch tushunchalar: frustratsiya, frustratsion tolerantlik, emotsional barqarorlik, muammoni hal etish, boshqalarning qo'llab-quvvatlashiga muhtojlik, muammodan qochish.

Аннотация. В данной статье широко раскрывается значение фрустрационной толерантности и копинг-стратегий в профессиональной деятельности педагогов, психологические подходы зарубежных психологов, а также важные аспекты качеств устойчивости по отношению к препятствиям на пути к достижению цели. Также представлен количественный и качественный анализ исследовательской работы, направленной на определение взаимосвязи показателей фрустрационной толерантности и совладающего поведения, проявляющихся у педагогов средних школ и высших учебных заведений.

Основные понятия: фрустрация, толерантность к фрустрации, эмоциональная стабильность, решение проблем, потребность в поддержке со стороны других, избегание проблем.

Annotation. In this article, the importance of frustration tolerance and coping strategies in professional activities of pedagogues, the psychological approaches of foreign psychologists, and the important aspects of the qualities of stability in relation to obstacles on the way to achieving the goal are widely revealed. Also, a quantitative and qualitative analysis of the research work aimed at determining the relationship between indicators of frustration tolerance and coping behavior manifested among pedagogues in secondary schools and higher education institutions is presented.

Basic concepts: frustration, frustration tolerance, emotional stability, problem solving, need for support from others, problem avoidance.

Kirish. Hozirgi vaqtda frustratsiya deganda, odatda, maqsadga erishish yoki muammoni hal qilish yo'lida yuzaga keladigan yengib bo'lmaydigan obyektiv (yoki subyektiv ravishda idrok etilgan) qiyinchiliklar tufayli namoyon bo'ladigan insonning psixik holati tushuniladi. Shuni ta'kidlash joizki, frustratsiyani ko'pincha «stress» va «deprivatsiya» kabi tushunchalar bilan adashtirishadi. Frustratsiya ikki xususiyat bilan ajralib turadi: birinchidan, shaxsga bevosita ijtimoiy ta'sir, ikkinchidan, uning nisbatan qisqa davomiyligi. Frustratsiyani keltirib chiqaradigan holatlar odatda «frustratsion holat» yoki «frustratsion ta'sir» deb ataladi.

Asosiy qism. Frustratsion holat yuzaga kelishi uchun muhim ehtiyoj va uni qondirish uchun to'siq mavjud bo'lishi kerak. Frustratsion vaziyatga duch kelgan organizm stress, noqulaylik va kuchlanishni boshdan kechiradi. Bu holat odatda frustratsion kuchlanish deb ataladi. Frustratsion kuchlanish past, o'rtacha va yuqori bo'lishi mumkin. Har qanday aniq vaqtda frustratsion kuchlanish o'zgarishi mumkin. Umuman olganda, uning darajasi zarur hayotiy ehtiyojlar soni va frustratsion ta'sirlar yig'indisi nisbatiga bog'liq. Frustratsion kuchlanish psixik moslashishni ta'minlashda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Braun va Farber tomonidan berilgan ta'rifga ko'ra, frustratsiya – bu kutilgan javobning oldini oladigan yoki sekinlashtiradigan sharoitlarning natijasidir [2]. Louson ushbu mualliflarning pozitsiyasini izohlar ekan, frustratsiya munosabatlarning «maqsad – reaksiya» turiga tegishli bo'lgan va interferensiya bo'ladigan sharoitlar ta'sirida paydo bo'ladigan ikki tendensiya o'rtasidagi ziddiyatli holat ekanligini ta'kidlaydi.

Frustratsiya holatining mazmunini yoritishga S.Rozensveyg alohida hissa qo'shdi. Bu olimning fikricha [1], frustratsiya organizm har qanday hayotiy ehtiyojni qondirish yo'lida ozmi-ko'pmi yengib bo'lmaydigan to'siqlarga duch kelgan hollarda yuzaga keladi. Uning nazariyasiga ko'ra, frustratsiya inson o'zi uchun muhim bo'lgan ba'zi bir ehtiyojni qondirish yo'lida to'siqlarga duch kelgan hollarda yuzaga keladi. Organizmni frustratsion vaziyatlarda himoya qilish uch darajada amalga oshiriladi: hujayravii, avtonom va psixologik. Psixologik darajada turli ko'rinishdagi muvaffaqiyatlar bilan frustratsiya qilinayotgan vaziyatlarni yengib o'tadigan shaxs turlari va yo'nalishlari namoyon bo'ladi.

Natija. Tadqiqot ishimiz davomida oliy ta'lim muassasalari va umumta'lim maktablarida faoliyat yuritadigan pedagoglarda frustratsion tolerantlikning namoyon bo'lishi aynan ulardagi koping strategiyalariga bog'liqligini tekshirishga harakat qilindi. Shu boisdan ham sinaluvchilar guruhlarida V.V.Boykoning «Frustratsiya holatini aniqlash» hamda D.Amirxanning «Koping strategiyalarini aniqlash» (N.A.Sirota va V.M.Yaltonskiylar tomonidan moslashtirilgan) metodikasi o'tkazildi. Ushbu so'rovnomalarda yordamida sinaluvchilar guruhida koping strategiyalarining quyidagi turlari, ya'ni muammoni hal etish, boshqalarning qo'llab-quvvatlashiga muhtojlik, muammodan qochish komponentlari shakllanganlik darajasining frustratsion tolerantlik namoyon bo'lishiga ta'sirini aniqlash mumkin. Pedagoglardan mazkur metodikalar orqali olingan umumiy ma'lumotlar miqdor va sifat jihatdan tahlil qilindi, uning natijalari 1-jadvalda aks ettirildi.

**Pedagoglarda frustratsion tolerantlik va koping strategiyalari
orasiidagi aloqadorlik (N=312) 1-jadval
(Spirmen korrelyatsiyasi mezonini bo'yicha)**

Koping strategiya komponentlari	Tashkilot	Frustratsion tolerantlik
Muammoni hal etish	Umumta'lim maktablari	-0,09
	Oliy ta'lim muassasalari	0,34*
Ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni izlash	Umumta'lim maktablari	-0,02
	Oliy ta'lim muassasalari	0,16
Muammodan qochish	Umumta'lim maktablari	-0,45*
	Oliy ta'lim muassasalari	-0,29*

Izoh: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Tadqiqot natijalariga ko'ra (1-jadval), oliy ta'lim muassasalarida faoliyat yuritadigan pedagoglarda frustratsion tolerantlik muammoni hal etish ($r=0,34$; $p \leq 0,05$) bilan musbat aloqadorlikka ega ekanligi aniqlandi. Bundan shuni anglash mumkinki, sodir bo'lgan noxush vaziyatlarda frustratsiyaga berilib qolmaydigan pedagoglarda his-kechinmalarning o'zgarishini boshqara olish, salbiy hodisani tahlil qilish orqali muammoni yechishga intilish, hal qilinishi lozim bo'lgan masalaga mustaqil fikrlash bilan yondashish va to'g'ri qaror qabul qilishga intilish kabi holatlar ko'proq kuzatiladi. Shuningdek, ish va hayot faoliyatida yuzaga keladigan ko'ngilsiz vaziyatlarni koping strategiyalaridan biri bo'lgan muammoni hal qilish usuli yordamida bartaraf etishga hara-

kat qilish holatlari pedagoglarda keyinchalik frustratsion tolerantlikning rivojlanishiga sabab bo'ladi.

Bundan tashqari, oliy ta'lim dargohlarida ta'lim beruvchi professor-o'qituvchilarda frustratsion tolerantlik muammodan qochish koping strategiyasi ($r=-0,29$; $p\leq 0,05$) bilan o'zaro salbiy korrelyatsion bog'liqlikni tashkil etishi ma'lum bo'ldi. Natijalardan shuni ta'kidlash joizki, pedagoglarda mehnat va turmush jarayonida yuzaga kelgan kutilmagan yoqimsiz vaziyatlarga nisbatan qat'iyat bilan yondashish, umidsiz kayfiyatga berilmaslik, masalani erkin va faol hal qilish istagining yuqori bo'lishi ularda muammoli holatdan qochishga intilish, yechim izlashni xohlamaslik, o'zgalarning qaroriga tayanish xususiyatlarining paydo bo'lishiga to'siq bo'ladi.

Umumta'lim maktablarida dars beradigan pedagoglarda frustratsion tolerantlik muammodan qochish ($r=-0,45$; $p\leq 0,05$) bilan ahamiyatli manfiy korrelyatsion aloqadorlikka ega ekanligi kuza-tildi. Mazkur ko'rsatkichlar shuni anglatadiki, tadqiqot ishtirokchilarida frustratsiya holatlariga chidamlilik sifatlarining ortib borishi muammoni unutish uchun odatdagidan ko'ra ko'proq xayol-larga berilish, o'zini qiyinchiliklarni yengishga jalb eta olmaslik, hammasi boshqacha bo'lib qol-ishi haqida tasavvurlarga g'arq bo'lish xususiyatlarining kamayishiga turtki bo'ladi. Demak, ped-agoglarda frustratsion tolerantlikning yaxshi rivojlanishi koping xulq-atvor strategiyasi hisobla-nadigan muammodan qochishning kam uchrashiga zamin hozirlaydi.

Qayd etish joizki, pedagoglarning natijalari ko'rib chiqilganda, frustratsion tolerantlik va koping strategiyalari komponentlari o'rtasida korrelyatsion aloqadorliklar aniqlandi. Shu bilan bir qatorda, tadqiqot davomida oliy ta'lim muassasalarining professor-o'qituvchilari va umumta'lim maktablarining pedagoglarida namoyon bo'ladigan frustratsion tolerantlik hamda koping xulq-atvor indikatorlari orasidagi bog'liqliklar mehnat stajlari kesimida alohida tahlil qilindi. Jumladan, umumta'lim maktablarida faoliyat yuritadigan o'qituvchilarning ko'rsatkichlari 2-jadvalda ochib berilgan.

Umumta'lim maktablari pedagoglarida frustratsion tolerantlik va koping strategiya-lari orasidagi aloqadorlik (N=154) 2-jadval

(Spirmen korrelyatsiyasi mezonini bo'yicha)

Koping strategiya komponentlari	Mehnat staji	Frustratsion tolerantlik
Muammoni hal etish	1-5 yil	0,13
	6-10 yil	0,62*
	11 va undan yuqori	0,51*
Ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni izlash	1-5 yil	-0,28*
	6-10 yil	-0,30
	11 va undan yuqori	0,11
Muammodan qochish	1-5 yil	-0,01
	6-10 yil	-0,76**
	11 va undan yuqori	0,27

Izoh: * $p\leq 0,05$; ** $p\leq 0,01$

Jadvalda keltirilgan natijalarga ko'ra (2-jadval), maktablarda 6-10 yil davomida ta'lim be-radigan o'qituvchilarda frustratsion tolerantlik muammoni hal etish ($r=0,62$; $p\leq 0,05$) bilan o'zaro musbat korrelyatsion aloqadorlikni tashkil etgan. Bundan ko'rinadiki, maktablarda dars beradigan pedagoglar hayoti va faoliyatida yuzaga keladigan turli ko'ngilsiz voqealarda o'zini o'zi boshqara

olish, salbiy hissiyotlarga berilib qolmaslik, maqsad sari dadil qadam bosish xususiyatlari ularda muammoni bartaraf etish imkoniyatlarini tahlil qilish, salbiy vaziyatlarning yechimini qidirish, ma'lum bir qarorga kelishdan oldin muammoni hal qilish mumkin bo'lgan barcha yo'llarni izlab ko'rishga urunish kabi holatlar ko'proq namoyon bo'ladi. Shuningdek, mehnat jarayonida yuzaga keladigan to'siqli holatlarda salbiy emotsiyalarni idora qilish singari frustratsion tolerantlik sifatleri pedagoglarda muammoni mustaqil hal qilish koping strategiyalarining paydo bo'lishiga zamin hozirlaydi.

Bundan tashqari, 11 va undan ko'p mehnat stajiga ega bo'lgan pedagoglarda frustratsion tolerantlik muammoni hal etish ($r=0,51$; $p\leq 0,05$) bilan ijobiy bog'liqlikka ega ekanligi qayd etildi. Mazkur ko'rsatkichlar shuni anglatadiki, belgilangan maqsad yo'lida ro'y beradigan ma'lum salbiy voqelik jarayonida frustratsiya holatiga barqaror munosabatda bo'lish darajasi yuqori bo'lgan pedagoglarda muammoni eng yaxshi tarzda hal qilish uchun hamma ishini qilib ko'rish, ushbu vaziyatda qat'iy turib, o'zi uchun zarur bo'lganiga erishmaguncha kurashish xususiyatlari ham shunchalik ko'p rivojlangan bo'ladi. Shu bilan birga, kasbiy faoliyatda mushkul vaziyatlarni tezroq bartaraf etishga intilish, mustaqil ravishda yechim izlash holatlari pedagoglarda sodir bo'lgan noxush hodisalarda frustratsion tolerantlik sifatlarining ortishiga olib keladi.

1 yildan 5 yilgacha muddat davomida o'rta ta'lim sohasida mehnat qiladigan o'qituvchilarda frustratsion tolerantlik ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni izlash ($r=-0,28$; $p\leq 0,05$) komponentlari bilan o'zaro manfiy bog'liqlikni tashkil etganligi aniqlandi. Mazkur ko'rsatkichlarga tayanib, ta'kidlash joizki, maktab o'qituvchilarida oldinga qo'yilgan maqsadga erishishga qat'iy kirishish, turli tashqi to'siqlarni yengib o'tishga harakat qilish kabi frustratsion tolerantlik xususiyatlarining kuchli darajada namoyon bo'lishi natijasida muammoli vaziyatni o'zgalar yordamida bartaraf etishga intilish, yaqin insonlari qarorlariga tayanish, boshqa shaxslarning fikrlariga ko'proq e'tibor qaratish singari psixologik omillar ahamiyati kamayadi.

6-10 yilgacha mehnat tajribasiga ega pedagoglarda frustratsion tolerantlik muammodan qochish ($r=-0,76$; $p\leq 0,01$) bilan ahamiyatli salbiy korrelyatsion bog'liqlikka ega ekanligi qayd etildi. Buni shunday izohlash mumkinki, pedagog xodimlarda hayotiy murakkab vaziyatlarda qaror qabul qilishga qiynalish, muammoni o'z tashabbusi bilan hal qilolmaslik, kurashishni xohlamaslik holatlarining kam rivojlanishiga ijobiy hissiyotlarni qo'llab-quvvatlash, salbiy emotsiyalarni tartibga solish, yuzaga kelgan to'siqlarga qaramasdan aniq faoliyatni amalga oshirishga tayyorlik, xatti-harakatlarni maqsadga yo'naltirish kabi frustratsion tolerantlik sifatleri o'z ta'sirini o'tkazadi.

Yuqorida keltirilgan natijalar asosida ta'kidlash joizki, o'rta ta'lim maktablarning o'qituvchilarida frustratsion tolerantlik va koping strategiyalari komponentlari o'rtasida ahamiyatli ijobiy va salbiy aloqadorliklar kuzatildi. Oliy ta'lim tashkilotlarida mehnat qiladigan pedagoglarda frustratsion tolerantlik va koping strategiyalari xususiyatlari orasidagi bog'liqlik darajalari 3-jadvalda aks ettirilgan.

Oliy ta'lim muassasalari pedagoglarida frustratsion tolerantlik va koping strategiyalari orasidagi aloqadorlik (N=158) 3-jadval

(Spirmen korrelyatsiyasi mezon bo'yicha)

Koping strategiya komponentlari	Mehnat staji	Frustratsion tolerantlik
Muammoni hal etish	1-5 yil	0,09
	6-10 yil	0,29*
	11 va undan yuqori	0,14
Ijtimoiy qo'llab-quvvatlashni izlash	1-5 yil	0,26
	6-10 yil	0,01

	11 va undan yuqori	-0,35
Muammodan qochish	1-5 yil	0,11
	6-10 yil	-0,40*
	11 va undan yuqori	-0,45*

Izoh: * $p \leq 0,05$; ** $p \leq 0,01$

Jadvalda keltirilgan natijalarga ko'ra (3-jadval), oliy ta'lim tashkilotlarida 6 yildan 10 yilgacha faoliyat yuritib kelayotgan pedagoglarda frustratsion tolerantlik va muammoni hal etish strategiyasi ($r=0,29$; $p \leq 0,05$) o'rtasida ijobiy korrelyatsion aloqadorlik mavjudligi qayd etildi. Bundan ko'rinadiki, oliy o'quv yurtlarida mehnat qiladigan pedagoglarda kasbiy faoliyat davomida paydo bo'ladigan to'siqli vaziyatlarda o'z hissiyotlarini boshqara olish, salbiy emotsiyalarga berilib qolmaslik, umidsiz kayfiyatning yuzaga kelmaslik darajalari qanchalik yuqoriligi kuzatilsa, ro'y bergan mushkul vaziyatlar uchun majburiyatni o'z zimmasiga olish, muammoning hal bo'lish usullarini ko'rib chiqish, ijobiy yakun topilishiga ishonish kabi xususiyatlar shunchalik ko'p rivojlangan bo'ladi.

Shu bilan birga, 6-10 yillik mehnat stajiga ega bo'lgan sinaluvchilarda frustratsion tolerantlik muammodan qochish koping strategiyasi ($r=-0,40$; $p \leq 0,05$) bilan o'zaro manfiy aloqadorlikka egaligi kuzatildi. Natijalardan ma'lumki, frustratsiyaga berilib qolish darajasi yuqori bo'lgan oliy ta'lim pedagoglarida qiyin vaziyatlarda muammo oldida oson taslim bo'lish, yechim topishga harakat qilmaslik xususiyatlari ko'proq rivojlangan bo'ladi. Shuningdek, yuzaga kelgan murakkab vaziyatlardan oqilona chiqib keta olish, ijobiy qaror qabul qilish holatlari yuqori darajada namoyon bo'lishiga ulardagi mehnat faoliyatida o'z emotsiyalarini to'g'ri boshqara olish, salbiy emotsiyalarini idora qilish, voqelikka vazminlik bilan munosabatda bo'lish kabi sifatlar sezilarli ta'sir o'tkazadi.

11 yil va undan ko'p mehnat staji mavjud bo'lgan professor-o'qituvchilarda frustratsion tolerantlik va muammodan qochish koping strategiyasi ($r=-0,45$; $p \leq 0,05$) o'rtasidagi aloqadorlik o'rganilganda, ikkala xususiyat orasida ahamiyatli manfiy bog'liqlik aniqlandi. Mazkur ko'rsatkichlar shuni anglatadiki, oliygoh pedagoglarida sodir bo'lgan muammoli hodisani ijobiy bartaraf etish, salbiy voqelikning oqibatlarini paydo bo'lishining oldini olishga intilish holatlarining namoyon bo'lishida yuzaga kelgan ko'ngilsiz vaziyatlarni haddan tashqari fojiali idrok qilish, umidsizlikka tushib qolish, o'ziga nisbatan ishonchning yetishmasligi kabi omillar to'sqinlik qiladi.

Xulosa. O'tkazilgan tadqiqot natijalari asosida xulosa qilish mumkinki, pedagoglarda koping strategiyalarining frustratsion tolerantlik namoyon bo'lishiga ta'sir jarayoni o'rganib chiqilganda, shu narsa ma'lum bo'ldiki, har ikkala hodisa ba'zi nuqtalarda ijobiy bog'liqlikni qayd etsa, ayrim hollarda salbiy aloqadorlik ham uchraydi. Xususan, frustratsion tolerantlik muammoni hal etish bilan musbat korrelyatsion aloqadorlikni tashkil etsa, muammodan qochish koping strategiyasi bilan esa manfiy bog'liqlik qayd etildi. Mazkur ko'rsatkichlar pedagoglarda frustratsion tolerantlik namoyon bo'lishiga shaxsdagi koping strategiyalarining shakllanganlik darajasi bevosita ta'sir qilishi mumkinligini tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Rosenzweig S. The children's Form of the Rosenzweig Picture-Frustration Study / S. Rosenzweig, E.E. Fleming, L. Rosenzweig // J. Psychol. - 1948. -V. 26. – P. 15-29.
2. Ермолаева Л.И. Фрустрация как социально-психологический феномен: Автореф. дис.к. психол. наук. -М., 1993. -22с.
3. Заремба Г.Ф. Фрустрация в профессиональной деятельности учителя начальной школы и условия её преодоления: Автореф. дис. .к. психол. наук. -М., 1982.-23с.

G'aybullayev Shonazar Mirboboyevich,
Buxoro davlat universiteti,
Sirtqi va masofaviy ta'lim bo'lim boshlig'i

TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION BOSHQARUV MEXANIZMLARI

Annotatsiya: Ta'lim tizimini rivojlantirish uchun dastlab boshqaruvda innovatsion tizimni yanada takomillashtirish zarur. Innovatsion boshqaruv hozirgi davrning eng zarur ehtiyoji hisoblanadi. Unda fanlarning turli yo'nalishlari aniq, tabiiy va ijtimoiy sohalarini rivojlantirish uchun innovatsion boshqaruvning o'ziga xosligi, shuningdek, har bir pedagogning ishchanlik salohiyatini oshirish bo'yicha ham fikrlar yuritilgan. Maqolada Innovatsion boshqaruv tizimining bir qancha afzalliklari va ularga izohlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: Innovatsion ta'lim, pedagogik faoliyat, Ijod maktablari, ijtimoiy-psixologik muhit, Raqamli texnologiya, Innovatsion boshqarish, Rudolf Shteyner, komponent.

Abstract: In order to develop the educational system, it is necessary to further improve the innovative management system. Innovative management is the most urgent need of the present time. It mentions the uniqueness of innovative management for the development of specific, natural and social fields of various sciences. It was also mentioned to increase the working capacity of each pedagogue. The article shows several advantages of the innovative management system and explains them.

Key words: Innovative education, pedagogical activity, Creative schools, socio-psychological environment, Digital technology, Innovative management, Rudolf Steiner, component.

Аннотация: Для развития системы образования необходимо дальнейшее совершенствование инновационной системы управления. Инновационный менеджмент – самая насущная потребность современности. Отмечается уникальность инновационного менеджмента для развития конкретных, естественных и социальных областей различных наук. Также было отмечено повышение работоспособности каждого педагога. В статье показаны некоторые преимущества инновационной системы управления и объяснены их.

Ключевые слова: Инновационное образование, педагогическая деятельность, Креативная школа, социально-психологическая среда, Цифровые технологии, Инновационный менеджмент, Рудольф Штайнер, компонент.

O'zbekiston Respublikasida Mustaqillikdan so'ng bir qancha sohalarda ulkan siljishlar va rivojlanishlar bo'ldi. Eng avvalo har qanday sohaning rivoj topishi uchun ta'lim va ilm – fan sohalari ravnaq topishi zarur. Shuning uchun ham bugungi kunda ta'limga katta e'tibor qaratilmoqda. Dunyoning eng rivojlangan davlatlari tajribalariga nazar solsak, rivojlanishning birinchi sababi bu ta'lim sohasiga bo'lgan e'tibor hisoblanadi. Zamon talabidan kelib chiqqan holda endilikda ta'lim tizimida bir qancha o'zgarishlar yangilanishlar bo'ldi. Buni yaqqol misoli sifatida innovatsion ta'lim tizimining kirib kelishi deyishimiz mumkin.

Sh.Mirziyoyevning 2023 yil 26 may kuni PF-79 sonli farmoniga binoan “Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi hamda uning tizimidagi tashkilotlar faoliyatini samarali tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida” farmoyishgia asosan ta'lim tizimini yanada takomillashtirish lozimligi brlgilab berilgan. Binobarin ta'limda boshqaruv tizimini ham tubdan o'zgartirish, rivojlantirish zarur.

Joylarda maktablarni boshqarishda “innovatsion boshqaruv” tizimini takomillashtirish va uning funksiyalarini ko'paytirish zamon talabi bo'lmoqda. Dastavval ushbu terminni puxta o'rganamiz:

Lug'aviy jihatdan “innovatsiya” tushunchasi ingliz tilidan tarjima qilinganda (“innovation”) “yangilik kiritish” degan ma'noni anglatadi. Mazmunan esa tushuncha negizida “innovatsiya” tushunchasi muayyan tizimning ichki tuzilishini o'zgartirishga qaratilgan faoliyatni ifodalaydi.

Innovatsiyalarning asosiy ko‘rinishlari quyidagilar iborat:

- yangi g‘oyalar;
- tizim yoki faoliyat yo‘nalishini o‘zgartirishga qaratilgan aniq maqsadlar;
- noan‘anaviy yondashuvlar;
- odatiy bo‘lmagan tashabbuslar;
- ilg‘or ish uslublari.

Ushbu boshqaruv tizimida maktablarda dars o‘tishda an‘anaviy mashg‘ulotlar bilan cheklanib qolmasdan yangicha yondashuvlar asosida mashg‘ulotlar o‘tkazilishiga erishish zarur. Bu esa o‘quvchiga fanni tushunishi bilan bir qatorda uni hayotga qo‘llay olishiga ham yordam beradi.

Ta‘lim innovatsiyalari – ta‘lim sohasi yoki o‘quv jarayonida mavjud muammoni yangicha yondashuv asosida yechish maqsadida qo‘llanilib, avvalgidan ancha samarali natijani kafolatlay oladigan shakl, metod va texnologiyalardir.

Ta‘lim innovatsiyalari “innovatsion ta‘lim” deb ham nomlanadi. “Innovatsion ta‘lim” tushunchasi birinchi bor 1979-yilda “Rim klubi”da qo‘llanilgan.

Pedagogikada innovatsion o‘zgarishlarning asosiy yo‘nalishlari va obyektlari quyidagilar:

1. Ta‘lim va ta‘lim muassasalarini rivojlantirish uchun konsepsiyalar va strategiyalarni ishlab chiqish;
2. Ta‘lim mazmunini yangilash, ta‘lim va tarbiya uchun yangi texnologiyalarni o‘zgartirish va rivojlantirish;
3. Ta‘lim muassasalari va ta‘lim tizimini boshqarishni takomillashtirish;
4. O‘qituvchilarni tayyorlash va malakasini oshirish;
5. O‘quv jarayonining yangi modellarini ishlab chiqish;
6. Talabalarning psixologik, ekologik xavfsizligini ta‘minlash, sog‘liqni asraydigan va mutaxassis energiyasini tejaydigan ta‘lim texnologiyalarini ishlab chiqish;
7. Ta‘lim va tarbiya muvaffaqiyatlarini ta‘minlash, o‘quv jarayonini kuzatish va talabalarni rivojlantirish;
8. Yangi avlod darsliklari va o‘quv qo‘llanmalarini ishlab chiqish va boshqalar.

Quyidagi talablardan shuni tushinishimiz mumkinki, ta‘lim tizimida fanlarning bir biriga bog‘liqligi, mavzuni anglash aniq tizimni yaratish va o‘rganilgan bilim asosida turmush hayotini yaxshilash tushiniladi.

Jamiyatda ta‘lim tizimining o‘zgartirishi innovatsion jarayonlarning rivojlanishiga sabab bo‘ldi. An‘anaviy usullardan foydalangan holda ta‘lim olib boriladigan maktab va oliy ta‘limlarda holat passiv ta‘lim tizimini faollashtirishga ehtiyoj borligining belgisidir. Ilgari, ta‘limning shartsiz yo‘nalishi, ya‘ni, bilim, malaka, ko‘nikmalarni shakllantirish, hayotga tayyor turishni ta‘minlash, jamiyatda insonni moslashtirish qobiliyati hisoblangan. Hozirgi kunda ta‘lim shu kabi texnologiyalarni yaratishga va ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojlar o‘rtasida muvozanat ta‘minlanadigan hamda o‘z-o‘zini rivojlantirish mexanizmini ishga tushirish orqali shaxsni o‘z shaxsiyligini va jamiyatdagi o‘zgarishlarni amalga oshirish uchun tayyorlashga qaratilgan usullarga qaratilgan edi.

Mamlakatimizda yangi yo‘nalishdagi maktablar ochilishi bilan ularni ta‘lim jarayonini innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etish va boshqarish talab etiladi. Ijod maktablari, ixtisoslashtirilgan va Prezident maktablari, xususiy maktablar, maktabgacha ta‘lim va boshlang‘ich ta‘lim majmualari, 2-4-sinflar bo‘yicha ixtisoslashgan sinflar, 5-11- sinflar bo‘yicha ixtisoslashgan sinflar, ixtisoslashgan maktab-internatlar, fanlar bloki tizimida chuqurlashtirib o‘qitiladigan akademik litseylar, musiqa, san‘at va boshqa yo‘nalishdagi ta‘lim muassasalari shular jumlasidandir.

Har qanday innovatsion maktabni shakllantirish jarayonida o‘qituvchilar uchun asosiy pedagogik faoliyatga qo‘shimcha ravishda yangi faoliyat turi qo‘shiladi. Odatda, ushbu turdagi faoliyat ikki xil yo‘nalishdan biriga ega bo‘ladi. Birinchi yo‘nalish loyihalash faoliyati bilan bog‘liq.

Ushbu turdagi maktablar loyihaviy maktablar deb ataladi. Ular uchun innovatsiyaning o‘zi ya‘ni, yangi narsani ta‘lim amaliyotiga mazmunan kiritish jarayoni ma‘lum bir loyihani amalga oshirish bilan bog‘liq. Olimlar, pedagoglar, faylasuflar, muayyan holatlar tufayli, loyihalovchi faoliyatini egallaydilar va ta‘lim loyihasini ishlab chiqadilar, so‘ngra maktab asta-sekin uni amal-

ga oshirish bosqichlaridan o'tadi. Masalan, Valdorf maktabi 1914 yilda faylasuf Rudolf Shteyner tomonidan ishlab chiqilgan loyihani amalga oshirgan holda yaratilgan.

Innovatsion maktab o'qituvchilari faoliyatdagi yana bir yo'nalish tadqiqotchilik faoliyati bilan bog'liq.

Ushbu turdagi maktablar uchun innovatsiyalar birinchi navbatda maktabning o'zida yaxlit tadqiqot dasturini joriy etish bilan bog'liq.

Maktab ichki boshqaruvi amaldagi modellari asosida rivojlantirish vazifalarining samarasiz yechimi, shuningdek, ichki boshqaruv subektlari o'z oldilariga qo'ygan vazifalarni bajarish yuzasidan yetarli bilim, ko'nikma va malakaga ega emasliklari sabab maktablarning an'anaviy boshqaruv paradigmasi yangi sharoitlarda faoliyat ko'rsatishida umuman ish bermaydi.

Maktabda innovatsion jarayonlarni boshqarish deganda biz maktabni rivojlantirish ichki boshqaruv tizimi xarakteri, tamoyillari, funksiyalari, boshqaruv subyektlar tarkibi va amalga oshirish mexanizmlari to'g'risidagi barcha tasavvurlarimiz jamlanmasini tushunamiz. Shuningdek, taklif etilayotgan konsepsiya maktab boshqaruvini rivojlantirish fenomenini tushunishni ta'minlash uchun mo'ljallangan, shuningdek, tadqiqotimiz amaliy xarakterini inobatga olgan holda uning innovatsion jarayonlariga samarali ta'sir o'tkazadigan boshqaruv harakatlarini ishlab chiqishga xizmat qiladi.[2]

Innovatsion jarayonlarni boshqarishning umumiy modelini ishlab chiqishga nisbatan biz tanlagan yondashuv rivojlantirishni boshqarish to'g'risidagi umumiy tasavvurlarni o'ziga tashlashda, konkret boshqaruv tizimi individual tasnifining yo'qotilishiga olib keladi. Biz taklif etayotgan boshqaruv modeliga nisbatan obyektiv cheklovlar, nazarimizda, maktab boshqaruvi konsepsiyasi mexanizmlarini kativ yondashuvlar asosida yengillashtirishga xizmat qiladi. Bundan tashqari, konsepsiyadagi ko'plab holatlarning tavsiya xarakteri maktab rahbarlariga uning asosida konkret maktab sharoitlari hamda turli o'ziga xosliklarini inobatga olgan holda o'z xususiy boshqaruv modelini qurish imkonini beradi.

Maktabda innovatsion jarayonlarni boshqarish deganda "Unda amalga oshirilayotgan boshqaruv faoliyatining yangi ta'lim sifatlariga erishish maqsadida maxsus rejalar, tashkilotchilik, rahbarlik, nazorat asosida ishlab chiqilgan yangiliklarni o'zlashtirishga qaratilgan innovatsion faoliyat ishtirokchilari harakatlarining bir qismi, bo'lagini tushiniladi"[1].

Maktab direktori maktabning rahbari. Shuning uchun maktab direktorining innovatsion faoliyati ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishlarga ta'lim muassasasi faoliyatini tashqi muhitning o'zgarishiga mos ravishda tashkil etish, muvofiqlashtirish asosida ta'lim muassasasining muntazam rivojlanib borishini oldindan aniqlash, rejalashtirish va shakllantirishdan iborat bo'lib, uch asosiy komponentlar: ijodiy, tahliliy va tadqiqotchilikni o'z ichiga oladi. Ta'lim muassasasi rahbarining innovatsion boshqaruv faoliyati o'ziga xos xususiyatlariga ko'ra ijodiy hisoblanadi. Chunki mazkur faoliyat refleksiya va empatiya bilan bog'liq holda mavjud jarayonlarni muntazam tadqiq etishni, pedagogik tizimini muvofiqlashtirishda innovatsion xususiyatlarga ega bo'lgan qarorlar qabul qilish va ularning bajarilishini ta'minlashni taqazo etadi. Zamonaviy maktab direktorining innovatsion rahbarlik uslubida ijodiy faoliyat motivatsion tuzilishni ifodalaydi va tizimda amaliy- anglash jarayonining dinamikasini belgilaydi.

Innovatsion faoliyat ilmiy-ijodiy fikrlashga oid bo'lib, rahbar tomonidan inobatga olinishi va shakllantirilishi zarur bo'lgan quyidagi xususiyatlarga ega bolishi kerak : hodisalarning o'zaro bog'liqligini tahlil qilish va unga asosan xulosa chiqarish (sintez)ga moyillik, asosiylikni ikkinchi darajalilikdan ajrata olish, hodisalar va ularni tashkil etuvchi elementlarning o'zaro bog'liqligini, shuningdek, tizimni tashkil etuvchi elementlar va integrativ omillarni anglay olish.

Maktab direktori innovatsion faoliyatining asosiy komponentlariga ijodiy guruh tuzish, tajriba-sinov ishlarini tashkil etish uchun dastur va qo'llanmalar yaratish, faoliyat natijalarini tahlil qilish va baholash mezonlarini ishlab chiqish bilan bog'liq bo'lgan tadqiqot ishlarini tashkil etish kabilar kiradi. Adabiyotlar tahlili va amaliy tajribalarning ko'rsatishicha, ta'lim muassasasi direktorining tadqiqotchilik faoliyati refleksiv jarayonlarga asoslanadi, ya'ni ta'lim-tarbiya ishtirokchilarining faoliyatini muvofiqlashtirish va zarur sharoitlarni yaratish, shuningdek, natijalarni baholash va qarorlar qabul qilish, boshqaruvda qo'llanilayotgan texnologiyalar mazmuni

va o'qitish metodlarini muntazam ravishda tahlil qilish va baholab borishni o'z ichiga oladi. Tahliliy faoliyat innovatsion boshqaruvni tashkil etuvchi navbatdagi komponent bo'lib, unda zamonaviy maktab direktori bajarilishi zarur bo'lgan nostandart masalalarni tahlil qila olishi, jamoa faoliyatidagi ijodiy yondashuvlarni qo'llab-quvvatlashi, innovatsion g'oyalarni rag'batlantirishi va rivojlantirish, vaziyatli yondashuv hamda amalga oshirilgan tahlillar asosida boshqaruv texnologiyalarini yangilab borishi muhim hisoblanadi. Maktabda innovatsion faoliyatni tashkil etish ta'lim-tarbiya jarayoni subyektlari o'rtasidagi o'zaro aloqalarni, munosabatlarni o'zgartirish, rahbarlar va pedagogik xodimlarning xatti-harakatlari, faoliyat uslublarini yangilash bo'lib, bunda nimanidir qo'shish, o'zgartirish, qayta tashkil etish, yangilash, yaratish jarayoni vujudga keladi. Mazkur faoliyat zamonaviy maktabning texnik, texnologik va metodik ta'minotini qayta tashkil etish, shuningdek, jamoada psixologik muhitni o'zgartirish bilan bog'liq.

Yuqoridagi fikrlarni umumlashtirgan holda zamonaviy maktab direktori shaxsining kasbiy ahamiyatga ega bo'lgan sifatlarini quyidagi ko'rsatkichlarga ajratish mumkin:

- insonning noyob va takrorlanmas ekanligi hamda ijodkorligining tan olinishi;
- tizimli fikrlashi;
- rahbarlikdagi prinsiplilik;
- tadqiqotchilik va tahliliy faoliyatni motivlashtirish, yangiliklarga moyillik;
- oldindan aniqlanayotgan vaziyatlarga nisbatan to'g'ri munosabatda bo'lish;
- jamoada ijtimoiy-psixologik muhitning ijobiy xususiyatlarining barqarorligi;
- zamonaviy maktabda innovatsion jarayonlariga o'qituvchilarning psixologik moslashuvini tezlashtirish uchun zaruriy shart-sharoitlarning yaratilishi;
- jamoada ilg'or tajribalarni o'rganish, pedagogik mahoratni oshirish, mustaqil ta'lim olish va o'zini-o'zi rivojlantirishga nisbatan ehtiyojlarni shakllanganligi;
- jamoa a'zolarini moddiy va ma'naviy rag'batlantirishda adolatlilik.

Quyidagilarnin barchasida sog'lom raqobat muhitini yarata olish va bu muhitni doimo rivojlantirish kabi dasturlarni ilgari surmoqda. Bu nafaqat o'quvchilar orasida, balki o'qituvchilarda ham kuzatiladi. Raqobat bor yerda doimo rivojlanish bo'ladi. Innovatsion boshqarish tizimi - bu ta'lim muassasalarini rivojlantirish va ulardagi faoliyatni samarali boshqarishning zamonaviy usullarini o'z ichiga oladi. Maktablarda innovatsion boshqarishning maqsadi - ta'lim sifatini oshirish, pedagogik jarayonlarni modernizatsiya qilish va maktabning raqobatbardoshligini ta'minlashdir.

1. Innovatsion boshqarishning asosiy prinsiplari deyilganda biz quyidagilarni aytishimiz mumkin:

- **Yangilikka intilish:** Maktabda yangi metodlar, texnologiyalar va pedagogik tajribalarni joriy etishga qaratilgan harakatlar.
- **Hamkorlik va ijtimoiy munosabatlar:** O'qituvchilar, ota-onalar va talabalar o'rtasidagi hamkorlikni mustahkamlash.
- **Raqamli texnologiyalardan foydalanish:** Maktabda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy qilish.
- **O'quvchilarning ijodiy faoliyatini rag'batlantirish:** Maktabda ijodiy, tashabbusli va mustaqil fikrlashni qo'llab-quvvatlash.

2. Innovatsion boshqarishning maqsadlari

- **Ta'limning sifati va samaradorligini oshirish.**
- **O'qituvchilarning malakasini oshirish:** Pedagoglar uchun professional rivojlanish dasturlari, seminarlar va treninglarni tashkil qilish.
- **Raqamli o'qitish usullarini joriy qilish:** Onlayn va gibrid ta'lim shakllarini keng targ'ib qilish.
- **O'quvchilarning shaxsiyat rivojlanishini qo'llab-quvvatlash:** Ularning ijodiy va intellektual salohiyatini kengaytirish.

3. Innovatsion boshqarish strategiyalari

- **Pedagogik innovatsiyalar:** Yangi o'qitish metodikalari, treninglar va sinovlarni tashkil-lashtirish.

- **Texnologik innovatsiyalar:** Smart-klasslar, elektron platformalar, onlayn ta'lim usullari.

- **Modernizatsiya va infratuzilma:** Maktabning o'qitish va ta'lim-tarbiya jarayoniga yangiliklarni integratsiya qilish, zamonaviy darsxonalar, laboratoriyalar, sport inshootlari yaratish.

4. Innovatsion boshqarishdagi rollar

- **Maktab rahbariyati:** Maktab direktorining rahbarligida innovatsion strategiyalarni ishlab chiqish va amalga oshirish.

- **Pedagoglar:** Innovatsion metodlarni o'rganish va ularni o'quv jarayoniga tatbiq qilish.

- **Ota-onalar va jamoatchilik:** Maktabdagi o'zgarishlar haqida xabar berib, ularni qo'llab-quvvatlash.

5. Xalqaro tajribalar

Ko'plab rivojlangan mamlakatlarda (masalan, Finlyandiya, Singapur, Yaponiya) innovatsion boshqarish tizimlari o'qitish sifatiga bo'lgan e'tiborni kuchaytirishga va o'qituvchilarning malakasini oshirishga qaratilgan. Ushbu tajribalarda raqamli ta'lim platformalarining keng foydalanilishi, ta'lim mazmunining individuallashtirilishi va yangi o'qitish usullari muhim o'rin tutadi.

Biz shu o'rinda smart klasslar haqida ham ma'lumot bersak bu ta'lim, Smart klassning asosiy xususliklari:

1. **Interaktiv darslar:** Oqituvchi va o'quvchilar o'rtasida faol va ikki tomonlama aloqa mavjud bo'ladi. Bunda ta'lim jarayonida ekranlar, interaktiv doskalar va elektron kitoblardan foydalanish mumkin.

2. **Raqamli qurilmalar:** Planshetlar, noutbuklar va interaktiv ekranlar kabi qurilmalar Smart klassda muhim rol o'ynaydi. Ular o'quvchilarga internet orqali ma'lumotlarni olish, multimedia kontentlar bilan ishlash va ta'lim materiallarini yorqin va ko'p jihatdan ko'rish imkonini beradi.

3. **Onlayn ta'lim platformalari:** Smart klassda elektron platforma va resurslardan foydalanish orqali o'quvchilarga individual ta'lim shakllari, videodasturlar, testlar va multimedia o'quv materiallarini taqdim etish mumkin.

4. **Multimedia va vizual vositalar:** Videolar, animatsiyalar, grafika va boshqa vizual materiallar orqali ta'lim sifatini oshirish mumkin. Bu o'quvchilarning diqqatini jalb qilish va ularni interaktiv jarayonga jalb qilishga yordam beradi.

5. **Hamkorlik va aloqa:** O'quvchilar o'rtasida hamkorlik, jamoaviy ishlashni rag'batlantirishga imkon beradi. Masalan, onlayn forumlar, chatlar yoki virtual klasslar orqali muammolarni muhokama qilish.

Smart klassning foydalari:

- **Ta'limning individuallashtirilishi:** Har bir o'quvchining rivojlanish darajasiga mos ravishda dars olish imkon.

- **Samaradorlik:** Raqamli vositalar va internet resurslari orqali darslarni to'g'ri va tez tashkil etish.

- **Ilg'or pedagogik metodlar:** Zamonaviy o'qitish usullarini ishlatish orqali o'quvchilarning qiziqishini oshirish.

- **Interaktivlik:** O'quvchilarning faol ishtirokini ta'minlash, savol-javob, muhokamalar va diskussiyalar orqali ta'lim jarayonini jonli qilish.

Bularning barchasi ta'lim sifatini yaxshilash va boshqarish tizimini qulaylashtirishga yordam beradi.

Xulosa o'rnida biz shularni aytishimiz mumkinki, hozirgi paytda ta'lim tizimini takomillashtirish, uni dunyoning eng rivojlangan mamlakatlari tizimidan o'rganib, yanada takomillashtirish lozim. Buning uchun eng avvalo boshqaruv tizimini yanada takomillashtirmoq va yangicha metodni joriy etmoq zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. Тошкент, Ўзбекистон-2017, 104-б.

2. Д.Раҳматуллаев, м.абдуллаева. умумий ўрта таълим тизимини бошқариш. : Т. “Fan va texnologiya”. .2012
3. A.Azizxo‘jayev. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat (o‘quv qo‘llanma) . :Т. 2003.
4. Khasanov A.A. Didactic Foundations of Interdisciplinary Connections at Subject Teaching // Eastern European Scientific Journal Germany. 2018. №6. P. 127-130.
5. Рахимов З.Т. Таълим жараёни самарадорлигини таъминлашда педагогик креативлик ва унинг зарурияти. “Замонавий таълим” журнали 2019 йил № 8-сон. 3-9-б.
6. Ғаффаров Э. Инновация, ижтимоий инновация ва инновацион фаолият:илмий-назарий ёндашувлар. НамДУ илмий ахборотномаси. 2019 йил, 10-сон. 153-157 б.

Mo'minova Dilnavoz Komilovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti, "Texnologik ta'lim" kafedrası dotsenti
dilnavozmuminova21@gmail.com

O'QITUVCHILAR MAHORATINI OSHIRISHDA O'QITISH TEXNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH MEXANIZMLARI

Annotatsiya: Ushbu maqola zamonaviy ta'lim texnologiyalarini o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini oshirish uchun metodologiyalar va ularning samaradorligini o'rganishga bag'ishlangan. Eksperimental guruhda raqamli ta'lim platformalari, interaktiv metodlar va didaktik yondashuvlar qo'llanilgan. Natijalar eksperimental guruhda bilim darajasi, amaliy ko'nikmalar va psixologik tayyorgarlikda sezilarli o'zgarishlar ko'rsatdi. Tadqiqot zamonaviy texnologiyalar va yondashuvlar bilan o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishning yuqori samaradorligini tasdiqladi.

Kalit so'zlar: bo'lajak o'qituvchilar, o'qitish texnologiyalari, ta'lim texnologiyalari, AKT, interaktiv metodlar, didaktik metodlar.

Аннотация: Данная статья посвящена исследованию методик и их эффективности повышения профессиональной подготовки учителей с использованием современных образовательных технологий. В экспериментальной группе использовались цифровые образовательные платформы, интерактивные методы и дидактические подходы. Результаты показали существенные изменения в уровне знаний, практических навыков и психологической подготовки в экспериментальной группе. Исследование подтвердило высокую эффективность повышения профессиональных навыков учителей с помощью современных технологий и подходов.

Ключевые слова: будущие учителя, технологии обучения, образовательные технологии, ИКТ, интерактивные методы, дидактические методы.

Abstract: This article is devoted to the study of methodologies and their effectiveness in using modern educational technologies to improve the professional training of teachers. Digital educational platforms, interactive methods and didactic approaches were used in the experimental group. The results showed significant changes in the level of knowledge, practical skills and psychological preparation in the experimental group. The study confirmed the high effectiveness of improving the professional skills of teachers with modern technologies and approaches.

Keywords: future teachers, teaching technologies, educational technologies, ICT, interactive methods, didactic methods

Kirish. Hozirgi kunda ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirish masalasi dolzarb hisoblanadi. Bo'lajak o'qituvchilarni yuqori darajada tayyorlash uchun ta'lim texnologiyalarini takomillashtirish muhim ahamiyatga ega. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari, shu jumladan raqamli texnologiyalar, interaktiv metodlar va didaktik yondashuvlar, o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda katta rol o'ynaydi. Ta'lim texnologiyalarini takomillashtirish bo'yicha tadqiqotlar o'qituvchilarning nafaqat bilim darajasi, balki amaliy ko'nikmalarini ham rivojlantirishga qaratilgan. Novak (2003) zamonaviy ta'lim texnologiyalari va yangi g'oyalarning ta'lim va o'qitish jarayonini qanday yaxshilashini tahlil qilib, bu texnologiyalarning samaradorligini ta'kidlagan. Shu bilan birga, Yunusova (2024) zamonaviy ta'lim texnologiyalarining qo'llanilishi bilan bog'liq ilmiy-uslubiy masalalarni o'rgangan va ularning o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda tutgan o'rini ko'rsatib bergan.

Ushbu maqola bo'lajak o'qituvchilar mahoratini oshirishda o'qitish texnologiyalarini takomillashtirish metodikasini o'rganishga bag'ishlangan. Adabiyotlar sharhida zamonaviy ta'lim texnologiyalari va ularning o'qituvchilarni tayyorlashdagi o'rni haqida so'z yuritiladi.

Adabiyotlar sharhi. Razzoqovna (2024) ta'lim texnologiyalari va ularning turlarini o'rganib, zamonaviy ta'limda qo'llanilayotgan innovatsion texnologiyalarni tahlil qilgan. Ularning tadqiqotlari ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, raqamli platformalar va boshqa zamonaviy

yondashuvlar o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda qanday rol o'ynashini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ta'lim texnologiyalarining o'qitish jarayonida samaradorligini oshirishga qaratilgan metodik yondashuvlarni taklif qiladi.[1] Novak (2003) o'z tadqiqotida yangi g'oyalar va texnologiyalarning ta'lim va o'qitish jarayonini qanday yaxshilashini tahlil qilgan. Uning fikricha, zamonaviy texnologiyalar o'qituvchilarning bilim darajasi va pedagogik mahoratini oshirishga katta hissa qo'shadi. Bu texnologiyalar orqali ta'lim jarayoni interaktiv va qiziqarli bo'lib, o'qituvchilarning motivatsiyasini oshiradi.[2]

Yunusova (2024) zamonaviy ta'lim texnologiyalarining qo'llanilishi bilan bog'liq ilmiy-uslubiy masalalarni o'rgangan. U, ayniqsa, raqamli texnologiyalar va interaktiv metodlarning o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishdagi ahamiyatini ta'kidlagan. Uning tadqiqotlari zamonaviy texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy qilishning uslubiy asoslarini ko'rsatib beradi.[1] Kakhkhorov va Rasulova (2020) zamonaviy ta'lim texnologiyalari asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy faoliyatini yaxshilash metodikasini o'rgangan. Ularning tadqiqotlari o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda zamonaviy texnologiyalar va yondashuvlarning samaradorligini tasdiqlaydi. Bu texnologiyalar o'qituvchilarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki amaliy ko'nikmalarini ham rivojlantirishga yordam beradi.[3]

Adabiyotlar sharhi shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ta'lim texnologiyalari va yondashuvlar bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda muhim rol o'ynaydi. Raqamli texnologiyalar, interaktiv metodlar va didaktik yondashuvlar o'qituvchilarning bilim darajasi, amaliy ko'nikmalar va psixologik tayyorgarlik darajasini oshirishga yordam beradi. Bu esa, ta'lim tizimini yanada rivojlantirish va o'qituvchilarni zamonaviy talablarga javob bera oladigan darajada tayyorlash uchun muhimdir.

Metodlar. Ushbu tadqiqotda bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishda ta'lim texnologiyalarini takomillashtirishning samaradorligini o'rganish uchun eksperimental tadqiqot usuli qo'llanildi. Tadqiqotda ishtirokchilar ikki guruhga bo'lindi: nazorat guruhi va eksperimental guruhi. Har bir guruhda 30 nafar bo'lajak o'qituvchi qatnashdi. Eksperimental guruhda zamonaviy ta'lim texnologiyalari, jumladan raqamli ta'lim platformalari, interaktiv metodlar va didaktik yondashuvlar qo'llanildi. Nazorat guruhida esa an'anaviy ta'lim usullari davom ettirildi.

Ishtirokchilarning bilim darajasi, amaliy ko'nikmalar va psixologik tayyorgarlik darajasini baholash uchun oldindan va keyinchalik testlar o'tkazildi. Test natijalari maxsus ishlab chiqilgan savollardan iborat bo'lib, bilim, ko'nikmalar va psixologik tayyorgarlikni o'lchashga qaratilgan edi. Natijalar statistik tahlil qilish uchun SPSS dasturidan foydalanildi. Eksperimental va nazorat guruhlarining natijalari o'zaro taqqoslandi va o'rtacha ballar va foiz o'zgarishlar hisoblandi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari zamonaviy ta'lim texnologiyalarining bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratini oshirishdagi samaradorligini tasdiqlaydi. Eksperimental guruhda qo'llangan raqamli ta'lim platformalari, interaktiv metodlar va didaktik yondashuvlar natijasida bilim darajasi, amaliy ko'nikmalar va psixologik tayyorgarlik ko'rsatkichlarida sezilarli o'zgarishlar kuzatildi. Eksperimental guruhdagi o'qituvchilar bilim darajasida 18.1% o'zgarish kuzatilgan bo'lsa, amaliy ko'nikmalarda 19.4%, va psixologik tayyorgarlikda 22.6% o'zgarish kuzatildi. Bu ko'rsatkichlar zamonaviy texnologiyalar va interaktiv metodlar orqali o'qituvchilarni tayyorlash jarayonini yanada samarali qilish mumkinligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, nazorat guruhida an'anaviy ta'lim usullari qo'llanilganda, bilim darajasi 7.1%, amaliy ko'nikmalar 7.7% va psixologik tayyorgarlik 8.3% ga oshdi. Bu natijalar zamonaviy ta'lim texnologiyalarining an'anaviy usullarga nisbatan samaradorligini tasdiqlaydi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot zamonaviy ta'lim texnologiyalarining bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashdagi samaradorligini ko'rsatdi. Eksperimental guruhda qo'llangan raqamli ta'lim platformalari, interaktiv metodlar va didaktik yondashuvlar bilim darajasi, amaliy ko'nikmalar va psixologik tayyorgarlikni sezilarli darajada oshirdi. Bu natijalar zamonaviy ta'lim texnologiyalarining samaradorligini tasdiqlaydi va ularni ta'lim jarayoniga kengroq joriy qilish zarurligini ko'rsatadi.

Kelgusida ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlarni qo'llash bo'yicha qo'shimcha tadqiqotlar o'tkazish, ularni kengroq ko'lamda sinovdan o'tkazish va samaradorligini yanada

chuqurroq o'rganish zarur. Bu tadqiqotning natijalari o'qituvchilarni tayyorlashda zamonaviy ta'lim texnologiyalarini qo'llashning ahamiyatini yana bir bor tasdiqlaydi va ta'lim tizimini yanada rivojlantirish uchun yangi yondashuvlarni izlash zarurligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Razzoqovna, k. N. (2024). Oliy ta'limda o'qitish texnologiyalari va ularning turlari. O'zbekistonda fanlararo innovatsiyalar va ilmiy tadqiqotlar jurnali, 3(29), 225-233.
2. Novak, J. D. (2003). The promise of new ideas and new technology for improving teaching and learning. Cell biology education, 2(2), 122-132.
3. Yunusova, F. M. (2024). Ta'limda zamonaviy o'qitish texnologiyalaridan foydalanish muammosini o'rganishning ilmiy-uslubiy asoslari. Educational Research in Universal Sciences, 3(3), 416-420.
4. Kakhkhorov, S. K., & Rasulova, Z. D. (2020). Methodology of improving the professional activity of the future teacher of technology on the basis of modern educational technologies. Universal J. of Educational Research, 8(12), 7006-7014.
5. Romero-García, C., Buzón-García, O., & de Paz-Lugo, P. (2020). Improving future teachers' digital competence using active methodologies. Sustainability, 12(18), 7798.

Aysachev Abdufasl Abdulfayz o'g'li,
Oriental universiteti magistranti,
Andijon 3-son politexnikum o'qituvchisi

TA'LIM TIZIMIDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING DOLZARB MUAMMOLARI

Kalit so'zlar: pedagogik texnologiyalar, innovatsion ta'lim, raqamli ta'lim, interaktiv metodlar, zamonaviy didaktika, o'qitish uslublari.

Annotatsiya: Ushbu maqolada ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etishning zamonaviy bosqichdagi ahamiyati, ularni qo'llash jarayonida uchrayotgan dolzarb muammolar, sabablar va ularning yechimiga doir taklif va tavsiyalar bayon etilgan. Tahlillar asosan O'zbekiston tajribasi misolida olib borilgan bo'lib, xalqaro amaliyot bilan qiyosiy tahlil asosida yondashuvlar bildirilgan.

Ключевые слова: педагогические технологии, инновационное образование, цифровое образование, интерактивные методы, современная дидактика, способы обучения.

Аннотация: В данной статье рассматривается важность внедрения современных педагогических технологий в систему образования на современном этапе, а также актуальные проблемы, возникающие в процессе их применения, причины этих проблем и предложения по их решению. Анализ проведен на примере опыта Узбекистана, с сравнительным анализом с международной практикой.

Keywords: pedagogical technologies, innovative education, digital education, interactive methods, modern didactics, teaching methods.

Abstract: This article discusses the importance of introducing modern pedagogical technologies into the education system at the current stage, the urgent problems encountered during their application, the reasons for these problems, and proposed solutions. The analysis is mainly based on the experience of Uzbekistan, with a comparative analysis of international practices.

Kirish. XXI asrda ta'lim inson kapitalini shakllantirish va jamiyat taraqqiyotini belgilovchi muhim omil sifatida e'tirof etilmoqda. Globallashuv, raqamlashtirish va axborot asrining keskin o'zgaruvchan sharoitida ta'lim tizimining barcha bosqichlarida tub islohotlar zaruratga aylangan. Ayniqsa, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta'limga keng joriy etish dolzarb masala hisoblanadi. Pedagogik texnologiyalar nafaqat bilim berish, balki ta'lim jarayonini tizimli, maqsadli va samarali tashkil qilish, o'quvchining shaxsiy faolligini oshirishga qaratilgan metodlar, vositalar va yondashuvlar majmuasidir. Ular orqali o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish, zamonaviy axborot bilan ishlash va kommunikativ ko'nikmalar shakllanadi.

Dunyo miqyosida qabul qilingan "UNESCO Global Education Monitoring Report 2023"da qayd etilishicha, o'quvchilarning XXI asr ko'nikmalarini shakllantirishda raqamli ta'lim, muammoli vaziyat asosidagi yondashuvlar, o'yin texnologiyalari, loyiha asosidagi ta'lim muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Shuningdek, OECD tomonidan e'lon qilingan "Future of Education and Skills 2030" hisobotida ham o'qituvchining o'zgaruvchan texnologik muhitda innovatsion metodlardan foydalana olish qobiliyati asosiy pedagogik kompetensiyalardan biri sifatida ko'rsatib o'tilgan [4].

Hozirgi kunda zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta'lim jarayoniga to'laqonli joriy etishda qator muammolar mavjud. Jumladan, ko'plab o'qituvchilar zamonaviy texnologiyalar bilan ishlash bo'yicha yetarli tayyorgarlikka ega emas, ayrim hududlarda texnik va dasturiy ta'minot yetishmovchiligi kuzatiladi, shuningdek, an'anaviy dars o'tish uslublari bilan o'tishga tayyor bo'lmagan pedagoglar soni hana ko'p. Mazkur maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta'lim tizimiga joriy etishning dolzarb masalalari, mavjud muammolar, ularning sabablari va yechim yo'llari tizimli tahlil etiladi. Xalqaro va milliy tajriba asosida taqdim etiladigan ilmiy mulohazalar amaliyot uchun foydali takliflar bilan boyitilgan.

Tadqiqot obyekti va qo'llaniladigan metodlar. Ushbu tadqiqotning asosiy obyekti sifatida umumta'lim maktablari, oliy o'quv yurtlari hamda kasb-hunar ta'limi muassasalarida zamonaviy pedagogik texnologiyalarning qo'llanilish holati va amaliyoti tanlab olindi. Tadqiqot predmetini esa ushbu texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish jarayoni, undan foydalanishdagi dolzarb muammolar, pedagog kadrlarning tayyorgarlik darajasi, mavjud texnik hamda metodik ta'minot holati tashkil etadi.

Tadqiqot davomida bir qator ilmiy-uslubiy metodlardan foydalanildi. Avvalo, tahlil (analiz) metodi asosida ta'lim tizimiga oid mavjud huquqiy-normativ hujjatlar, davlat qarorlari, milliy va xalqaro ilmiy-pedagogik adabiyotlar hamda tajribalar chuqur o'rganilib, zamonaviy pedagogik texnologiyalarning ta'limdagi o'rni va samaradorligi baholandi. Solishtirma metod orqali esa O'zbekiston ta'lim tizimidagi holat Finlyandiya, Estoniya, Janubiy Koreya, Singapur kabi innovatsion ta'lim yondashuvlari bilan mashhur davlatlar tajribasi bilan solishtirildi. Bu yondashuv orqali o'xshash va farqli jihatlar, shuningdek, o'zimiz uchun samarali bo'lishi mumkin bo'lgan tajriba elementlari ajratib ko'rsatildi.

Empirik kuzatuv metodi orqali real o'quv jarayonlarida zamonaviy texnologiyalarning, xususan, interaktiv metodlar, raqamli vositalar va axborot-kommunikatsion texnologiyalarning qanday qo'llanilayotgani o'rganildi. Shu bilan birga, o'qituvchilar va talabalarning mazkur texnologiyalarga bo'lgan munosabatini aniqlash maqsadida so'rovnoma va suhbat metodlaridan foydalanildi. Bu orqali mavjud muammolar, ehtiyojlar hamda takliflar to'g'risida to'g'ridan-to'g'ri ishtirokchilarning fikrlari asosida ma'lumotlar olindi.

Tadqiqotda tizimli yondashuv asosida pedagogik texnologiyalarni joriy etishga ta'sir ko'rsatuvchi omillar – insoniy, texnik, tashkiliy, metodik va ijtimoiy omillar – kompleks tarzda o'rganilib, ularning o'zaro aloqadorligi va samaradorlik darajasi tahlil qilindi. Sifatli va miqdoriy tahlil usullarining uyg'un qo'llanilishi esa muammo yondashuv asosida aniq ilmiy xulosalarga kelish imkonini berdi.

O'tkazilgan tadqiqotlar asosida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta'lim tizimiga joriy etishdagi asosiy to'siqlar aniqlanib, ularni bartaraf etish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqildi. Bu tadqiqot natijalari respublika ta'lim tizimidagi innovatsion islohotlarni ilmiy jihatdan asoslashga xizmat qiladi.

Muhokama va natijalar. Olib borgan tadqiqotlarimiz davomida ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik texnologiyalarning qo'llanilishi, mavjud muammolar va ularni bartaraf etish yo'llari o'rganildi. Aniqlanishicha, O'zbekistonda ta'limni modernizatsiya qilish, o'quv jarayoniga zamonaviy pedagogik yondashuvlarni kiritish borasida muayyan natijalarga erishilgan bo'lsa-da, ushbu jarayon hali ham to'laqonli va tizimli tus olmagan.

Biz, avvalo, umumta'lim maktablari, kasb-hunar ta'limi muassasalari va oliy o'quv yurtlaridagi holatni o'rgandik. Ayni paytda bir qator ta'lim muassasalarida multimedia vositalari, elektron darsliklar, raqamli platformalar va virtual o'quv muhiti imkoniyatlaridan foydalanish yo'lga qo'yilgan. Shunga qaramay, bu vositalarning to'liq ishlatilishi uchun zarur bo'lgan infratuzilma – kompyuterlar, planshetlar, interaktiv doskalar, barqaror internet aloqasi va texnik xizmat ko'rsatish tizimi yetarli emasligi ko'zga tashlanadi. Bu holat ayniqsa chekka va qishloq hududlaridagi ta'lim muassasalarida dolzarb muammo bo'lib qolmoqda.

Shuningdek, biz pedagog kadrlarning zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bo'yicha tayyorgarlik darajasini ham o'rgandik. O'tkazilgan so'rovlar natijalariga ko'ra, o'qituvchilarning aksariyati innovatsion texnologiyalarning ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qilishiga ishonadi. Biroq amaliyotda bu texnologiyalarni dars jarayonida samarali qo'llashda muayyan qiyinchiliklarga duch kelmoqdalar. Ularda zarur texnologik kompetensiyalar yetishmasligi, zamonaviy metodikalarning mazmun-mohiyatini chuqur anglamaslik, ba'zan esa pedagogik jarayondagi yangiliklarga nisbatan ehtiyotkorlik bilan yondashish holatlari mavjud.

Biz ta'limda innovatsion texnologiyalarni qo'llash jarayonida uchrayotgan eng asosiy kamchiliklarni quyidagicha tahlil qildik:

- Ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi yetarli darajada emas. Bu ayniqsa axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy qilishni cheklab qo'yimoqda;

- Pedagoglarning aksariyati zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bo'yicha amaliy malaka va ko'nikmalarga to'liq ega emas;
- Malaka oshirish tizimlari ko'pincha nazariy bilim berish bilan cheklanmoqda, bu esa real amaliyotda yangicha yondashuvlarni tatbiq qilishga to'sqinlik qilmoqda;
- Darslarda zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ko'p vaqt va kuch talab qiladi, bu esa pedagoglarning ish yuklamasi fonida qo'shimcha murakkablik tug'dirmoqda;
- Innovatsion texnologiyalarning dars dizayniga bo'lgan talablari (guruhli ish, loyiha asosida yondashuv, o'quvchi markazlilik va h.k.) an'anaviy dars shakllaridan keskin farq qiladi. Bu esa o'qituvchilarni yangi shaklga o'tishda qiynab qo'yimoqda.

Shuningdek, biz zamonaviy texnologiyalarning o'quvchilar faoliyatiga ta'sirini ham ko'rib chiqdik. O'quvchilarning raqamli savodxonligi, texnologiyalarga qiziqishi yuqori bo'lsa-da, ulardan maqsadli foydalanish ko'nikmalari yetarli emas. Bu holat ayrim o'quvchilarda texnologiyadan chalg'uvchi omil sifatida foydalanishga olib kelmoqda. Shu bilan birga, ota-onalar va mahalla doirasidagi ijtimoiy nazorat ham bu jarayonning muhim omili sifatida ko'rib chiqilishi lozim.

Biz xorijiy mamlakatlar tajribasini ham solishtirma tahlil asosida ko'rib chiqdik. Finlyandiya, Estoniya, Singapur va Janubiy Koreya kabi davlatlarda ta'lim tizimiga innovatsion texnologiyalarni tatbiq etishda kompleks va tizimli yondashuv yo'lga qo'yilgan. Bu yurtlarda texnologik rivojlanish bilan birga pedagogik yondashuvlar, o'quv rejalari va baholash tizimi ham tubdan yangilangan. Bundan tashqari, malaka oshirish jarayonlari uzluksiz tarzda yo'lga qo'yilgan va pedagoglar o'z ustida muntazam ishlashga rag'batlantirilgan. O'zbekiston sharoitida esa bunday tizim elementlari hali ko'proq fragmentar ko'rinishga ega bo'lib qolmoqda.

Shu asosda biz ta'limda innovatsion texnologiyalarni tatbiq etishda tizimli va ko'p bosqichli yondashuv zarurligini ta'kidlaymiz. Bu jarayon nafaqat texnik vositalarni yetkazib berish, balki pedagoglarning kasbiy o'sishini qo'llab-quvvatlash, metodik ta'minotni yangilash, zamonaviy baholash mexanizmlarini yaratish, eng muhimi, o'quvchi shaxsini rivojlantirishga xizmat qiladigan pedagogik muhitni shakllantirishni ham o'z ichiga olishi zarur.

Xulosa. Zamonaviy pedagogik texnologiyalarni ta'lim tizimiga joriy qilish masalasi, nafaqat texnik vositalarni kiritishni, balki pedagogik metodikalarni yangilashni, o'qituvchilarni malaka oshirish tizimi bilan qo'llab-quvvatlashni talab qiladi. Bugungi ta'lim tizimi innovatsion texnologiyalarni joriy etish va samarali ishlatish jarayonida ko'plab muammolarga duch kelmoqda. Ta'lim muassasalarining moddiy-texnik bazasi, o'qituvchilarning zamonaviy texnologiyalardan foydalanish ko'nikmalari, pedagogik metodikalar va o'quvchilarning raqamli savodxonligi kabi omillar ta'lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada ta'sir qilmoqda. Biroq, ushbu texnologiyalarni muvaffaqiyatli qo'llash orqali o'quv jarayonini sifatli va samarali qilish imkoniyatlari mavjud.

Tadqiqotlarimizda ta'lim tizimidagi mavjud muammolarni hal etish va innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish bo'yicha bir qator takliflar kiritildi. Birinchi navbatda, ta'lim muassasalarining texnik va metodik ta'minotini yaxshilash zarur. Ta'lim tizimini modernizatsiyalash uchun barcha o'quv muassasalarini zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlash, internetga ulanish imkoniyatlarini kengaytirish va texnik xizmat ko'rsatish tizimlarini kuchaytirish talab etiladi. Shuningdek, pedagoglarni zamonaviy texnologiyalardan foydalanish bo'yicha malaka oshirish kurslari va amaliy seminarlar orqali tayyorlash zarur. Bu pedagoglarning yangi metodlarni amaliyotda qo'llashda yuzaga kelayotgan muammolarni bartaraf etishda yordam beradi.

Innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy qilishda yangi pedagogik metodlarni tatbiq etish muhim ahamiyatga ega. Darslarni interaktiv metodlar bilan boyitish, loyiha asosidagi yondashuvni rivojlantirish va o'quvchilarni faol o'rganishga rag'batlantirish o'quvchilarni yanada mustaqil fikrlashga va yaratishga o'rgatadi. Shuningdek, o'quvchilarda raqamli madaniyatni shakllantirish, ularni texnologiyalardan mas'uliyatli foydalanishga o'rgatish va raqamli savodxonlikni oshirish talab etiladi. Buning uchun maxsus dasturlarni ishlab chiqish va o'quvchilarga zamonaviy texnologiyalardan xavfsiz foydalanish bo'yicha treninglar o'tkazish zarur.

Bundan tashqari, innovatsion texnologiyalarni qo'llash borasidagi ilmiy-tadqiqot markazlari va tajriba almashish platformalarini tashkil etish, xorijiy tajriba va yangi texnologiyalarni o'rganish imkoniyatlarini yaratadi. Bu ta'lim tizimini rivojlantirishda yordam beradi, chunki ta'limda raqamli texnologiyalarni qo'llash borasida ilg'or tajribalar, aniq metodikalar va amaliyotlar orqali muvaffaqiyatga erishish mumkin.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda innovatsion texnologiyalardan foydalanish, ta'limning sifatini oshirish va o'quvchilarning ilmiy salohiyatini rivojlantirish uchun muhim omil hisoblanadi. Bu jarayonda, texnik ta'minot, pedagogik metodikalar, o'qituvchilarni malaka oshirish tizimi va o'quvchilarda raqamli madaniyatni shakllantirish kabi omillarni e'tiborga olish zarur. Faqatgina tizimli va kompleks yondashuv orqali ta'lim tizimi sifatli va samarali rivojlanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Mirzaevna D.Z. Uzluksiz ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanishning zamonaviy muammolari //butun dunyo ilmiy tadqiqotlari nazariyasi. – 2024. – V. 1. – No 2. – B. 216-218.
2. Zhurayev I.I. Axborot-kommunikation technologyalardan foydalanishning afzalliklari va muammolari //amaliy mathematics va axborot texnologiyalarining zamonaviy muammolari. – 641-bet.
3. Maxmudovna M. F. Innovatsion pedagogika va zamonaviy texnologiyalar //Ensuring the integration of science and education on the basis of innovative technologies. – 2024. – T. 1. – №. 3. – C. 155-161.
4. Бермус А. Г. Управление качеством профессионально-педагогического образования: монография //Ростов н/Д.: Изд-во РГПУ. – 2002.
5. Смирнов Е. И. Фундирование опыта в профессиональной подготовке и инновационной деятельности педагога: монография. – Scientific magazine" Kontsep, 2012.

Qahhorova Maftuna Ulug'bekovna,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti,
"Pedagogika va o'qitish metodikasi" kafedrası assistenti

O'QUVCHILARINI O'QITISHDA INNOVATSION YONDASHUVLARNING AHAMIYATI

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitish jarayonida innovatsion yondashuvlardan foydalanishning ahamiyati yoritilgan bo'lib, zamonaviy ta'lim talablariga mos ravishda pedagogik usul va texnologiyalarni takomillashtirish, o'quvchilarning faolligini oshirish hamda mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantirish innovatsion yondashuvlar, jumladan axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interfaol o'qitish metodlari va loyiha asosida o'qitish usullari orqali bolalarda ta'limga bo'lgan qiziqishni oshirish, ularning ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatini shakllantirish mumkin.

Kalit so'zlar: interaktiv dars, zamonaviy ta'lim texnologiyalari, ta'lim jarayoni, loyihaviy metod, multimedia vositalari, ta'lim muhiti, pedagogik innovatsiyalar, ta'limda ijtimoiy hamkorlik, raqamli ta'lim resurslari, o'quv motivatsiyasi

Аннотация: В данной статье подчеркивается важность использования инновационных подходов в процессе обучения учащихся начальных классов, а также инновационных подходов к совершенствованию педагогических методов и технологий в соответствии с требованиями современного образования, повышению активности учащихся и развитию их способности к самостоятельному мышлению, в том числе информационно-коммуникационных технологий, методов интерактивного обучения и проектными методами обучения можно повысить интерес к образованию у детей, сформировать у них творческое и критическое мышление

Ключевые слова: интерактивный урок, современные образовательные технологии, образовательный процесс, проектный метод, мультимедийные средства, образовательная среда, педагогические инновации, социальное сотрудничество в образовании, цифровые образовательные ресурсы, мотивация обучения, критическое мышление, самостоятельное чтение, подход, основанный на компетентности.

Abstract: This article emphasizes the importance of using innovative approaches in the learning process of primary school students, as well as innovative approaches to improving pedagogical methods and technologies in accordance with the requirements of modern education, increase the activity of students and develop their ability to think independently, including information and communication technologies, interactive learning methods and project learning methods, you can increase interest in education in children, form their creative and critical thinking

Keywords: interactive lesson, modern educational technologies, educational process, project method, multimedia, educational environment, pedagogical innovations, social cooperation in education, digital educational resources, learning motivation, critical thinking, independent reading, competence-based approach.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, - "Xalqimiz dunyoqarashida innovatsiya muhitini yaratish - eng muhim vazifamizdir. Innovatsiya bo'lmas ekan, hech bir sohada raqobat, rivojlanish bo'lmaydi. Bu sohadagi o'zgarishlarni xalqimizga keng targ'ib qilmasak, odamlarda ko'nikma paydo qilmasak, bugungi davr shiddati, fan-texnikaning mislsiz yutuqlari bilan hamqadam bo'lolmaymiz. Shuning uchun ushbu faoliyatni zamon talablari darajasida rivojlantirish yangi vazirlik, qolaversa, ushbu markazning asosiy vazifasi bo'lishi kerak"[1].

Innovatsion yondashuv – bu an'anaviy usullardan farqli o'laroq, ta'lim jarayonini yanada qiziqarli, samarali va interaktiv tarzda tashkil etishni nazarda tutadi. Unda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, interfaol o'qitish usullaridan, loyihaviy ishlanmalardan foydalanish muhim o'rin tutadi. Mazkur maqolada boshlang'ich sinflarda innovatsion

yondashuvlardan samarali foydalanish yo'llari, ularning o'quvchilar rivojiga ta'siri va o'qituvchi faoliyatidagi ahamiyati muhokama qilinadi. Har qanday jamiyatning taraqqiyoti unda kamol topayotgan yoshlarning bilimi, intellektual salohiyati, ma'naviy-axloqiy sifatlarning qay darajada shakllanganligiga ko'p tomonlama bog'liq. Zero intellektual salohiyat, bilim, mustahkam e'tiqod, keng dunyoqarash, yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarga ega bo'lgan insonlarga jamiyat taraqqiyotini ta'minlovchi muvaffaqiyatlarga erishishga qodir bo'ladilar. Boshlang'ich sinf o'quvchilari yosh bo'lgani uchun ularga sodda tilda tushunarli holatda bilim berish va darslarda o'yin elementlaridan foydalanish kerak. Bola hayotining asosiy qismi o'yin bilan o'tadi. O'yinlar faqat didaktik vosita hisoblanmay, bola hayotining asosiy shaklidir. Shuning uchun biz ishni o'yinning nozik tomonlarini egallamay turib, o'yin faoliyatini boshqarishini o'rganmay turib oldimizda turgan mas'uliyatli vositalarni hal qila olmaymiz. "Baxtli tasodif", "Zakovat" va boshqa shu kabi intellektual o'yinlar o'quvchilarni aqlini charxlaydi va ularda aqliy rivojlanishni hosil qiladi.

Ma'lumotlar – o'quv ishlarida bilish tavsifiga ega, lekin, eng avvalo darsdan tashqaridagi ishlarda u muhim tarkibiy qismidir. Qoidaga ko'ra, ular o'quvchidan jumboqni yechishni, topishmoqni topishni, eng asosiysi – predmetni bilishni talab qiladi. Didaktik o'yin qanchalik mahoratli tuzilgan bo'lsa, didaktik maqsad shunchalik mohirona yashiringan bo'ladi. O'yinda joylashtirilgan bilimlarni o'quvchi o'zi bilmagan holda, beixtiyoriy ravishda, o'ynab turib o'zlashtiradi. Intellektual iqtidor odatda maxsus testlar yordamida intellektual koeffitsient (IQ) ko'rinishda aniqlanadi. Zehn-zakovat saviyasi yuqori darajada rivojlangan kishilar faoliyatni o'ta nozik did, donolik bilan bajaradilar, fanda qilingan yangiliklari bilan nom qozonadilar. Ijodiy qobiliyatlarga nisbatan esa ikki xil, bir-birini inkor etmaydigan yondashuvlar bor. Birinchi yondashuvda ijodiylik qobiliyat deb tasavvur qilinsa, ikkinchi bir yondashuvda ijodiylik shaxs xislati sifatida qaraladi va shu sababli har qanday yoshda, har qanday kasb-korda namoyon bo'ladi. Akademik qobiliyatga ega bo'lganlar esa ta'limda ko'proq natijalarga erisha oladilar. Ular nazariy bilimlarni keng doirada, yengil o'zlashtira oladilar, o'ziga xos tafakkur va mustahkam xotiraga ega bo'ladilar. Akademik qobiliyatlarni aniqlash uchun odatda, maxsus standartlashtirilgan bilim testlaridan foydalaniladi.

Mo'minova D.A. o'zining ushbu asarida boshlang'ich ta'limda innovatsion texnologiyalarni joriy etishning ahamiyati, mazmuni va amaliyotdagi tatbiqini atroflicha tahlil qiladi hamda asosan interaktiv o'qitish usullari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, klaster usuli, rolli o'yinlar, mental xarita, "blits-so'rov", "aql charxpalagi" kabi texnologiyalarning qo'llanilishiga e'tibor qaratiladi. Muallif ta'lim jarayonida bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish, ularda ijodkorlik va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlarni tavsiya etadi. Shuningdek, dars jarayonini qiziqarli va samarali tashkil etishda multimedia vositalari va elektron resurslarning ahamiyati ta'kidlanadi[2].

Ta'limdagi innovatsion yondashuvlarning nazariy asoslari va ularni amaliyotga tatbiq etish yo'llarini keng yoritadi. Unda pedagogik innovatsiyalarning turlari, ularni joriy etish jarayoni, o'qituvchi va o'quvchi faoliyatida yangicha munosabatlarni shakllantirish kabi masalalar muhokama qilingan. Ta'lim tizimida samarali innovatsiyalarni joriy etish uchun o'qituvchida kreativ fikrlash, ilmiy yondashuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish ko'nikmalari bo'lishi shartligini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, pedagogik jarayonda "uchta T" - tafakkur, texnologiya va tajriba uyg'unligi muhim o'rin tutishi qayd etilgan[3].

Boshlang'ich ta'lim jarayonida zamonaviy ta'lim texnologiyalarini samarali qo'llash yo'nalishlarini yoritadi. Asarda ta'lim jarayonini individuallashtirish, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, interaktiv usullar va ijodiy o'qitish metodlarining ahamiyatiga alohida urg'u beriladi.

Zamonaviy texnologiyalar o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish va amaliyotga tatbiq etish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, darslarda elektron resurslar, multimedia vositalari va vizual materiallardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshirishga xizmat qiladi, ayniqsa, klaster, mental xarita, "aql charxpalagi", "insert" kabi usullarning boshlang'ich sinfdagi o'quvchilar uchun qulayligi va qiziqarliligini ochib beradi, shuningdek. ta'lim jarayonida

o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki maslahatchi, yo'l ko'rsatuvchi sifatida ham harakat qilishi kerakligini ta'kidlaydi[4].

N.Jo'rayev va hammualliflar tomonidan tayyorlangan "Pedagogika nazariyasi va metodikasi" asarida zamonaviy pedagogikaning nazariy asoslari, ta'lim va tarbiya jarayonlarining mazmuni, shakllari va uslublari batafsil yoritilgan bo'lib, pedagogik jarayonning mohiyati, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlik, ta'limning samaradorligini oshirishda yangi metodik yondashuvlarning ahamiyati haqida fikr yuritiladi. Mualliflar ta'limda innovatsion va interfaol texnologiyalarni joriy etish zarurligini asoslab, ularning boshlang'ich sinfdagi o'quvchilarni faol ishtirokchiga aylantirishdagi rolini ta'kidlaydilar. Shu bilan birga, tarbiya va ta'lim jarayonida insonparvarlik, demokratik va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvlar ustuvor ekanligi ta'kidlangan. Ta'limda metodik yondashuvlar, ta'lim jarayonining tuzilmasi va undagi asosiy elementlar ilmiy asosda tahlil qilingan bo'lib, amaldagi o'qituvchilar uchun qimmatli qo'llanma vazifasini o'taydi[5].

Hasanov B.X. ta'lim jarayonini samarali tashkil etishda interaktiv usullarning o'rni va ahamiyatini keng yoritadi, hamda an'anaviy ta'lim modellaridan farqli ravishda, interaktiv yondashuv o'quvchining faolligini oshiradi, uni dars jarayonining markaziga aylantiradi va bilimlarni mustaqil o'zlashtirishga undaydi hamda turli interaktiv usullar - jamoaviy ish shakllari, fikrlar almashinuvi, muammoli vazifalar, "aql charxpalagi", klaster, ijodiy bahs-munozaralar va rolli o'yinlar kabi usullarning ta'limdagi qo'llanilishi, ularning psixo-pedagogik asoslari hamda amaliy natijalari tahlil qilinadi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning fikrlash, muloqot qilish, hamkorlikda ishlash kabi qobiliyatlarini shakllantirishda interaktiv usullarning muhim ekanligini ilmiy va amaliy jihatdan asoslab beradi[6].

Natajalar. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda innovatsion yondashuvlardan foydalanish o'quv jarayonida sezilarli ijobiy natijalarni berdi. Innovatsion metodlar orqali o'quvchilarning fanlarga bo'lgan qiziqishi ortdi, darslarda faolligi oshdi. Ayniqsa, interaktiv texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya vositalari, o'yinli usullar va guruhli ishlash shakllari bolalarning bilimlarni mustahkamlab olishini yengillashtirdi. Shuningdek, o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish, ijodiy yondashish kabi ko'nikmalar shakllana boshladi. Innovatsion yondashuvlar o'qituvchilarga ham o'z uslubini yangilash, har bir o'quvchining individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda dars tashkil qilish imkonini berdi. Natijada, o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi yaxshilandi, bilimga bo'lgan ishtiyoqi kuchaydi, jamoaviy ishlash, fikr almashish, axborotni izlash va tanqidiy fikrlash kabi muhim ko'nikmalar shakllandi. Umuman olganda, innovatsion yondashuvlar boshlang'ich ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqdi.

Muhokama. Hozirgi davrda ta'lim tizimining zamonaviy talablariga javob beruvchi o'quvchilarni tarbiyalash uchun yangicha yondashuvlar zarur bo'lmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ishlashda innovatsion metodlar va texnologiyalarni qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki aynan boshlang'ich ta'lim bosqichi o'quvchining kelgusidagi ta'limi, dunyoqarashi va shaxsiy rivojlanishining poydevorini tashkil qiladi.

Innovatsion yondashuvlar o'quv jarayonini jonlantiradi, o'quvchilarning darsga bo'lgan ishtiyoqini oshiradi, ularni faol ishtirok etishga undaydi. Masalan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, interaktiv metodlar, o'yinli mashg'ulotlar, loyiha asosida o'qitish, STEAM yondashuvi – bularning barchasi bolalarning mustaqil fikrlashini, ijodkorligini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, innovatsion yondashuvlarning muvaffaqiyatli joriy etilishi o'qituvchining tayyorgarligi, metodik saviyasi va yangilikka ochiqqligiga ham bog'liq. Har bir o'qituvchi o'z fanini zamon talablariga mos holda o'qitishga intilishi, bolalarning yosh xususiyatlarini inobatga olib, dars jarayonini qiziqarli tashkil etishi kerak. Muhokama jarayonida shuni aytish joizki, innovatsion yondashuvlar o'quvchilarning nafaqat bilim olishiga, balki hayotiy ko'nikmalarini shakllantirishga, ularni erkin fikrlovchi, faol, zamonaviy tafakkurli shaxs sifatida tarbiyalashga xizmat qiladi. Shu sababli bu yondashuvni boshlang'ich ta'limda keng qo'llash ta'lim sifatini oshirishning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarini o'qitishda innovatsion yondashuvlardan foydalanish – zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas va muhim qismlaridan biridir. Innovatsion metodlar o'quvchilarning mustaqil fikrlashi, ijodkorligi, fanlarga bo'lgan qiziqishini oshirishga, ularni hayotga tayyorlashga xizmat qiladi.

Dars jarayonida interaktiv usullar, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, guruhli ishlar, o'yin va tajriba asosidagi yondashuvlar qo'llanilganda, o'quvchilar darsda faol ishtirok etadi, bilimlarni ongli ravishda o'zlashtiradi. Bu esa ta'lim sifatining oshishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, o'qituvchilarning ham zamonaviy metodlarni egallashi, uzluksiz ravishda o'z ustida ishlashi – muvaffaqiyatli ta'lim kafolati bo'lib xizmat qiladi. Innovatsion yondashuvlar nafaqat dars samaradorligini oshiradi, balki o'quvchining har tomonlama rivojlanishini ta'minlaydi.

Shu boisdan, boshlang'ich ta'limda innovatsion yondashuvlarni joriy etish va ularni doimiy takomillashtirib borish ta'lim sohasidagi eng ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Mo'minova D.A. Boshlang'ich ta'lim metodikasi (O'qitishning innovatsion texnologiyalari).– Toshkent: “Fan va texnologiyalar” nashriyoti, 2021. – 180 b.
- [3]Yuldoshev Sh.Y. Innovatsion pedagogika asoslari.– Toshkent: “O'qituvchi”, 2020. – 204 b.
2. Abdullayeva M.H. Boshlang'ich ta'limda zamonaviy ta'lim texnologiyalari.– Toshkent: “Noshir”, 2019. – 160 b.
3. Jo'rayev N. Pedagogika nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: “Fan”, 2020. – 296 b.– Toshkent: “O'zbekiston”, 2018. – 112 b.

Axmedova Zarina Rahmat qizi,
Buxoro davlat universiteti tadqiqotchisi

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNING INTELLEKTUAL RIVOJLANISHINI TA'MINLASHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual rivojlanishini ta'minlashda pedagogik yondashuvlarning o'rni tahlil qilinadi. Intellektual rivojlanishning mazmuni, uning tarkibiy qismlari, yoshga xos xususiyatlari va rivojlanish bosqichlari ko'rib chiqiladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida qo'llanilayotgan metod va vositalar, bolalarning tafakkurini, eslab qolish, diqqat, muammoli vaziyatni hal qilish kabi ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qilishi yoritiladi. Shuningdek, bolalarning ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishda o'yin, tajriba asosidagi o'qitish, ilg'or pedagogik texnologiyalarni qo'llash muhimligi asoslab beriladi. Maqola orqali pedagoglarga amaliy tavsiyalar taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: maktabgacha ta'lim, intellektual rivojlanish, pedagogik yondashuvlar, bolalar tafakkuri, kognitiv rivojlanish, o'yinli faoliyat, didaktik usullar, tanqidiy fikrlash, psixologik rivojlanish, metodik tavsiyalar, o'quv muhiti, erta yoshdagi rivojlanish, bilish faoliyati, rivojlantiruvchi ta'lim, innovatsion texnologiyalar.

Аннотация: В данной статье анализируется роль педагогических подходов в обеспечении интеллектуального развития детей дошкольного возраста. Рассматриваются содержание интеллектуального развития, его составные части, возрастные особенности и стадии развития. Описываются методы и инструменты, применяемые в дошкольных образовательных учреждениях, способствующие развитию таких навыков, как мышление, память, внимание, решение проблем. Также подчеркивается важность применения инновационных педагогических технологий, а также игровых и опытных методов обучения для развития творческого и критического мышления детей. В статье представлены практические рекомендации для педагогов.

Ключевые слова: дошкольное образование, интеллектуальное развитие, педагогические подходы, мышление детей, когнитивное развитие, игровая деятельность, дидактические методы, критическое мышление, психологическое развитие, методические рекомендации, образовательная среда, раннее развитие, познавательная деятельность, развивающее обучение, инновационные технологии.

Annotation: This article analyzes the role of pedagogical approaches in ensuring the intellectual development of preschool-aged children. The content of intellectual development, its components, age-related characteristics, and stages of development are discussed. The methods and tools used in preschool educational institutions that help develop skills such as thinking, memory, attention, and problem-solving are highlighted. Additionally, the importance of applying innovative pedagogical technologies, as well as game-based and experiential learning methods, in developing creative and critical thinking in children is emphasized. Practical recommendations for educators are presented in the article.

Keywords: preschool education, intellectual development, pedagogical approaches, children's thinking, cognitive development, play activities, didactic methods, critical thinking, psychological development, methodological recommendations, educational environment, early development, cognitive activity, developmental education, innovative technologies.

Kirish. Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari asrida jamiyatning har tomonlama rivojlanishi, avvalo, inson kapitali, ya'ni har bir shaxsning bilim, ko'nikma va intellektual salohiyatiga bog'liq. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, bolalarning erta yoshdan boshlab intellektual

rivojlanishini ta'minlash – zamonaviy ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, maktabgacha yosh – bu bolaning shaxsiy, aqliy va ruhiy rivojlanishida eng muhim bosqich bo'lib, bu davrda asosiy bilimlar, tafakkur, nutq va muomala ko'nikmalari shakllanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bola intellektining rivojlanishi nafaqat bilish faoliyatining shakllanishi, balki mustaqil fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal qilish, ijodiy yondashuv kabi muhim psixologik va pedagogik jarayonlar bilan chambarchas bog'liq. Bu jarayonni samarali tashkil etish uchun esa o'qituvchi-pedagoglardan metodik bilim, noan'anaviy yondashuv va zamonaviy texnologiyalarni puxta qo'llay olish ko'nikmalari talab etiladi.

Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual rivojlanishiga ta'sir etuvchi asosiy omillar, bu borada qo'llanilayotgan pedagogik metodlar, shuningdek, ilg'or tajribalarga asoslangan yondashuvlar tahlil qilinadi.

Mavzuning dolzarbligi. Hozirgi davrda ta'lim tizimining barcha bog'inlarida sifat va samaradorlikni oshirish, ayniqsa, bolalarning erta yoshdan boshlab intellektual salohiyatini shakllantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Maktabgacha yosh – bu bolaning shaxsiyati, fikrlash faoliyati, nutqi, eslab qolish, kuzatish, tahlil qilish kabi muhim kognitiv (bilish) jarayonlari jadal rivojlanadigan davrdir. Aynan shu bosqichda bola atrof-muhit haqidagi dastlabki tasavvurlarni shakllantiradi, mustaqil fikrlashga o'rganadi va kelajakdagi ta'lim muvaffaqiyatlari uchun zamin hozirlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining maktabgacha ta'limni isloh qilishga doir qaror va farmonlarida ham ushbu bosqichda bolalarning intellektual rivojiga alohida e'tibor qaratilishi belgilangan. Yangi Davlat maktabgacha ta'lim dasturlarida bolalarning erkin fikrlashi, ijodiy yondashuvi va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim maqsadlardan biri sifatida ko'zda tutilgan.

Shuningdek, bugungi kunda sun'iy intellekt, raqamli texnologiyalar, tanqidiy fikrlash kabi tushunchalar global miqyosda ta'limda ustuvor yo'nalishga aylangani sababli, bola shaxsini erta yoshdan kompleks ravishda rivojlantirish, ularning intellektual imkoniyatlarini to'laqonli namoyon etish uchun qulay pedagogik sharoit yaratish dolzarb masalaga aylangan.

Shu bois, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning intellektual rivojlanishini ta'minlashning pedagogik asoslarini chuqur o'rganish, samarali metodlar va ilg'or tajribalarni amaliyotga joriy etish nafaqat ta'lim sifatini oshirishga, balki kelajak avlodning raqobatbardosh shaxs sifatida shakllanishiga ham xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual rivojlanishini ta'minlashga doir nazariy va amaliy masalalar ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan tadqiq etilgan. Ushbu yo'nalishdagi ilmiy qarashlar, asosan, bolaning bilish jarayonlarini rivojlantirish, tafakkur, eslab qolish, e'tibor va muammoli fikrlashni shakllantirishga qaratilgan.

O'zbek pedagogikasi sohasida A. Avloniyning **"Tarbiya usullari"**, H. Yo'ldoshev, N. Toshxo'jayev va M. Xolmatovanning bolalar psixologiyasi va maktabgacha ta'limga oid ilmiy ishlari bu sohaning asosiy nazariy negizini tashkil qiladi. Ayniqsa, N. Toshxo'jayev o'z izlanishlarida maktabgacha yoshdagi bolalarning individual rivojlanish xususiyatlarini, ularning tafakkur va nutq rivojini chuqur tahlil qilgan.

Xorijiy adabiyotlarda esa J. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasi alohida e'tiborga molikdir. Unga ko'ra, bolaning intellektual o'sishi bosqichma-bosqich sodir bo'ladi va har bir bosqichda bola atrof-muhitni o'ziga xos tarzda idrok etadi. V. V. Davydov va L. S. Vygotskiylarning madaniy-tarixiy nazariyalari esa bolaning bilish faoliyatida ijtimoiy muhitning roli va "yaqin rivojlanish zonasi" kontseptsiyasiga asoslanadi.

So'nggi yillarda maktabgacha ta'limda innovatsion metodlar, o'yinli o'qitish texnologiyalari va STEAM yondashuvlar asosida intellektual rivojlanishga e'tibor kuchaygan. Xususan, K. Rjdestvenskaya, L. Bozhovich kabi tadqiqotchilar tomonidan ilgari surilgan o'yin orqali o'qitish nazariyalari bola tafakkurining faol rivojlanishiga xizmat qiladi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, bolalarda intellektual salohiyatni rivojlantirish uchun faqat bilim berish emas, balki bolani faol fikrlashga, izlanishga va muammoli vaziyatlarni hal etish-

ga undovchi pedagogik muhit zarur. Ilmiy adabiyotlar bolalarning yosh xususiyatlariga mos yondashuvlar va interaktiv uslublar qo'llanilgandagina yuqori natijalarga erishilishini ta'kidlaydi.

Muhokama. Maktabgacha ta'limda bolalarning intellektual rivojlanishini ta'minlash, uning pedagogik asoslari va metodik yondashuvlari bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar, umumiy ravishda, ta'lim jarayonida bolalar fikrlashini rivojlantirishga katta e'tibor qaratilishining zarurligini ko'rsatadi. Bu sohadagi ilmiy adabiyotlar, o'quv dasturlari va pedagogik tajribalar, ayniqsa, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida intellektual rivojlanishning asosiy jihatlariga to'xtaladi: tafakkur, diqqat, eslab qolish va ijodiy fikrlash.

Bir tomondan, bolalarning kognitiv rivojlanishi uchun ilm-fan, o'qituvchining yondoshuvi, metodik vositalar va ta'lim muhitining ahamiyati alohida ko'rsatiladi. O'qituvchi, bola rivojlanishiga doir zamonaviy pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etishda o'yinlarni va interaktiv metodlarni muvaffaqiyatli qo'llay olish zarurati ortmoqda. Bolalar bilan ishlashda didaktik o'yinlar, o'rgatish faoliyatining individual xususiyatlarini hisobga olish, ijodiy topshiriqlar va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko'nikmalarini shakllantirish muhim o'rin tutadi.

Boshqa tomondan, ba'zi mutaxassislar maktabgacha ta'limda bolalarning intellektual rivojlanishini ta'minlashda eng muhim masala sifatida jismoniy faollik va hissiy holatlarni ham ta'minlashni ko'rsatadi. Chunki jismoniy faoliyat va emotsional holatlarning rivojlanish jarayonida bevosita ta'sir qilishini inobatga olish, ta'lim samaradorligini oshiradi. Shuningdek, pedagogik yondashuvlarning bolalarning individual xususiyatlarini e'tiborga olib, bolaning o'ziga xos rivojlanish shart-sharoitlarini yaratishga qaratilgan bo'lishi muhimdir.

Bundan tashqari, maktabgacha ta'limdagi o'quv muhitining sifatli tashkil etilishi, pedagoglarning o'z bilim va ko'nikmalarini doimiy ravishda yangilab borishi, yangi texnologiyalarni o'rganish va amaliyotga tatbiq etish, bolalarning intellektual salohiyatini rivojlantirishning muhim shartlaridan biridir. Innovatsion metodlar, jumladan, STEAM yondashuvi (fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika) maktabgacha ta'limda bola intellektual rivojlanishini yangi bosqichga olib chiqishi mumkin.

Shu bilan birga, bolalar intellektual rivojlanishining samarali bo'lishi uchun oilaning roli ham muhimdir. Oila, bolaning rivojlanishida asosiy pedagogik omil sifatida, uyda tarbiya va bilim olish jarayonlarini uzviy ravishda qo'llab-quvvatlashi kerak. O'qituvchi va ota-onalar o'rtasida samarali hamkorlik, o'quv jarayonida bola uchun qulay sharoit yaratishga yordam beradi.

Shunday qilib, maktabgacha ta'limda bolalarning intellektual rivojlanishini ta'minlashning pedagogik asoslari keng qamrovli yondoshuvni talab qiladi. Har bir bola uchun individual rivojlanish sharoitlari yaratilishi, pedagoglar tomonidan zamonaviy metodlarning qo'llanilishi va ta'lim muhitining doimiy yangilanib borishi zarurdir. Bu o'z navbatida, bolalarning o'z salohiyatini to'liq ochib berishlariga va kelajakda muvaffaqiyatli ta'lim olishlariga imkon yaratadi.

1-jadval

Metod/ Yondashuv	Ta'rif	Asosiy Maqsad	Qo'llanilish Joylari
O'yinli faoliyat	O'yinlar orqali bolalarga yangi bilimlar berish va ularning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish.	Bolaning ijodiy fikrlashini, mustaqil qaror qabul qilishini rivojlantirish.	Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida, bolalar bog'chalarida.
Tajriba asosidagi o'qitish	Bolalar o'z tajribalariga asoslangan holda yangi bilimlarni olishlari uchun yaratilgan sharoitlar.	Bolaning muammoli vaziyatlarni hal qilish, kuzatish va tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirish.	Ta'lim muhitida, laboratoriya ishlarida va mashg'ulotlarda.
Insoniy-	Bolaning psixologik	Bola shaxsining	Bolalar bilan shaxsiy

psixologik yondashuv	xususiyatlariga mos holda o'qitish usullari va individual yondashuvlarni qo'llash.	rivojlanishiga mos pedagogik metodlarni ishlab chiqish va qo'llash.	ishlashda, individual darslar va mashg'ulotlarda.
Kreativ yondashuv	Bolalarga erkin fikrlash, ijodiy loyihalar yaratish va tasavvurlarini kengaytirishga imkon berish.	Bolaning tasavvur va ijodiy fikrlashni rivojlantirish, yangi g'oyalarni ishlab chiqish.	Ijodiy mashg'ulotlar, san'at va qo'l mehnati sohalarida.
Tanqidiy fikrlash metodlari	Bolalarga turli fikrlarni tanqidiy tahlil qilishni o'rgatish, masalalarga turli nuqtai nazardan yondashish.	Bolaning mantiqiy fikrlashini rivojlantirish va muammolarni tanqidiy tahlil qilishga o'rgatish.	Maktabgacha ta'lim jarayonlarida, guruh muhokamalari, masalalar yechish.
Didaktik o'yinlar	Ma'lum bir mavzuni o'rganish uchun mo'ljallangan o'yinlar va faoliyatlar.	O'qitish jarayonini qiziqarli va samarali qilish, bolalarning qiziqish va motivatsiyasini oshirish.	O'quv mashg'ulotlarida, dars va o'yin jarayonlarida.
STEAM yondashuvi	Fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika sohalarini integratsiyalashgan holda o'qitish.	Bolalarda keng qamrovli tafakkur va amaliy ko'nikmalarni shakllantirish.	Ta'lim jarayonida, laboratoriya ishlari, interaktiv darslar.

Maktabgacha ta'limda bolalarning intellektual rivojlanishi, ularning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Pedagogik metodlar va yondashuvlar, o'z navbatida, bolalarning tafakkurini rivojlantirishda va ularga zarur bilim va ko'nikmalarni berishda asosiy vositadir. Jadvalda keltirilgan metodlar va yondashuvlar, o'zaro to'ldiruvchi va bolalarning intellektual salohiyatini maksimal darajada rivojlantirishga qaratilgan.

1. O'yinli faoliyat

O'yin — bu maktabgacha ta'limning ajralmas qismi bo'lib, bolalarga o'rganish va rivojlanish uchun imkoniyatlar yaratadi. O'yin orqali bola jismoniy va kognitiv rivojlanishni bir vaqtning o'zida amalga oshiradi. O'yinli faoliyat bolalarga mavzuni o'zlashtirishning eng samarali yo'llaridan biri sifatida xizmat qiladi, chunki bolalar o'zlarini erkin his qiladilar va ushbu faoliyatda yaratgan "dastur"ni o'zlashtirishni qulay va qiziqarli deb biladilar. Bu esa bola tafakkurining rivojlanishiga, yaratgan dunyoqarashiga ta'sir qiladi.

2. Tajriba asosidagi o'qitish

Tajriba asosidagi o'qitish metodikasi bolalar uchun o'z tajribalariga tayangan holda yangi bilimlarni o'zlashtirishni ta'minlaydi. Bu metod bolaning analitik fikrlashini, muammolarni hal qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Bola o'z tajribalarini tahlil qilish orqali muammolarni yechish usullarini o'rganadi va bu metodning amaliy ahamiyati katta. Shuningdek, bu metod bolaga atrof-muhitni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

3. Insoniy-psixologik yondashuv

Bolalar individual va psixologik xususiyatlarga ega, shuning uchun har bir bola uchun alohida pedagogik yondashuv zarur. Insoniy-psixologik yondashuv, pedagogga bolaning har biriga mos usullarni tanlash imkonini beradi, bu esa bolalar o'rtasida ta'limning samarasizligi va

farqlanishlarni bartaraf etadi. Ushbu metod individual rivojlanishning asosiy tamoyillari asosida qo'llanilib, bolalarning ehtiyojlariga va qobiliyatlariga mos ravishda faoliyatlarni tashkil etishga imkon beradi.

Xulosa. Maktabgacha ta'limda bolalarning intellektual rivojlanishini ta'minlash, ularning kognitiv salohiyatini maksimal darajada rivojlantirishni maqsad qilgan holda, pedagogik yondashuvlar va metodlarning muhim o'rni mavjud. Ushbu maqolada ko'rsatilgan metodlar, jumladan, o'yinli faoliyat, tajriba asosidagi o'qitish, kreativ yondashuv, tanqidiy fikrlash metodlari va STEAM yondashuvi, bolalarning tafakkurini rivojlantirishga xizmat qiladi. Har bir metod o'zining samaradorligi bilan bolalar uchun turli ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi, ularni muammolarni hal qilishga, ijodiy va tanqidiy fikrlashga o'rgatadi.

Bundan tashqari, pedagoglarning yondashuvlarni bolalarning individual ehtiyojlari va rivojlanish xususiyatlarini hisobga olgan holda tanlashi juda muhimdir. Shu bilan birga, maktabgacha ta'limdagi o'quv muhitining sifatli tashkil etilishi, didaktik vositalar va innovatsion pedagogik texnologiyalarni amaliyotga joriy etish bolalar intellektual rivojlanishini ta'minlashning asosiy shartlaridan biridir.

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha ta'limda bolalarning intellektual rivojlanishini ta'minlashning samarali usullari, o'zaro moslashgan pedagogik metodlar va texnologiyalarni qo'llashga bog'liq. Bularning barchasi bolalarning erkin, ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi va ularga kelajakda muvaffaqiyatli ta'lim olish va jamiyatda faol ishtirok etish uchun zarur ko'nikmalarni beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. **Vygotskiy L.S.** (1983). *Psixologiya razvitiya i obucheniya*. Moskva:
2. **Piaget J.** (1962). *Psixologiya razvitiya rebenka*. Moskva:
3. **Bruner J.** (1966). *Obucheniye i razvitiye*. Moskva:
4. **Dewey J.** (1998). *Demokratiya va ta'lim*. Toshkent: O'qituvchi.
5. **Berk L.E.** (2013). *Development through the lifespan*. Pearson Education.
6. **Karpov Y.V.** (2006). *Kognitivnoe razvitie rebenka*. Moskva: Smysl.
7. **Rieber L.P.** (2005). *Vygotsky's educational theory in cultural context*. Cambridge University Press.
8. **Hughes C.** (2010). *Children's social cognition: Understanding others*. Oxford University Press.
9. **Shore R.** (1997). *Raising intelligent children: A guide to fostering the development of intellectual skills*. New York: Free Press.
10. **Guskey T.R.** (2000). *Evaluating professional development*. Corwin Press.

Salixov Saidamir Alisher o'g'li

TOBB ETU Tashkent University fakultet raxbari, PhD

Inamov Nozimjon Ravshanovich

Tadbirkorlik va biznes oliy maktabi magistranti

BIZNESNI BARQAROR RIVOJLANTIRISHDA MOLİYAVIY MENEJMENTNING AXAMIYATI

Annotatsiya. Mazkur ishda biznesning barqaror rivojlanishini ta'minlashda moliyaviy menejmentning tutgan o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Barqaror rivojlanish kontseptsiyasi doirasida moliyaviy resurslarni samarali boshqarish, investitsiya siyosati, xarajatlarni optimallashtirish, likvidlik va rentabellik ko'rsatkichlarini nazorat qilish kabi asosiy yo'nalishlar yoritiladi. Shuningdek, zamonaviy moliyaviy menejment usullari va ularning kichik, o'rta hamda yirik biznes subyektlarining iqtisodiy barqarorligiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Ishda O'zbekiston va xorij tajribasiga tayanilgan holda moliyaviy strategiyani shakllantirishda amaliy tavsiyalar ham berilgan. Mavzu iqtisodiyotni rivojlantirish, raqobatbardoshlikni oshirish va moliyaviy xavflarni boshqarishda muhim nazariy va amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Moliyaviy menejmentning mazmun-mohiyati, moliyaviy menejmentning asosiy maqsadlari, moliyaviy boshqaruvni samarali tashkil etishda ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalar

Moliyaviy menejment - bu biznesda moliyaviy resurslarni samarali boshqarish, daromad va xarajatlarni tahlil qilish, investitsiya strategiyalarini ishlab chiqish va tashkilotning moliyaviy holatini yaxshilashga qaratilgan faoliyatdir. Bu tushuncha, asosan, tashkilotning moliyaviy maqsadlariga erishish uchun zarur bo'lgan barcha jarayonlarni o'z ichiga oladi. Tajribadan ma'lumki, tadbirkorlik sub'yekti rahbarlari o'z moliyaviy savodxonligini oshirmas ekan, ushbu biznes uzoq muddat samarali biznesga aylana olmaydi. Ba'zi tadqiqotlar va so'rovlar shuni ko'rsatadiki, yopilgan bizneslarning 60-80 foiziga moliyaviy muammolar, jumladan naqd pul oqimining noto'g'ri boshqarilishi, xarajatlarning nazorat qilinmasligi va qarzlarni boshqarishdagi xatoliklar sabab bo'ladi. Moliyaviy savodxonlikning pastligi biznesni to'g'ri boshqarish, to'g'ri qarorlar qabul qilish va biznesning moliyaviy barqarorligini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

Moliyaviy menejmentning asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

Moliyaviy rejalashtirish: Tashkilotning kelajakdagi moliyaviy holatini belgilash va bu maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan moliyaviy resurslarni rejalashtirish.

Moliyaviy tahlil: Tashkilotning hozirgi va kelajakdagi moliyaviy holatini tahlil qilish, shu jumladan daromad, xarajatlar, aktivlar va majburiyatlar bo'yicha ko'rsatkichlarni o'rganish.

Moliyaviy boshqaruv: Pul oqimlarini nazorat qilish, xarajatlarni boshqarish va investitsiyalarni amalga oshirish orqali tashkilotning moliyaviy resurslarini samarali boshqarish.

Moliyaviy qarorlar qabul qilish: Kapitalni jalb qilish, qarz olish va kapitalni qanday taqsimlash haqida qarorlar qabul qilish.

Risklarni boshqarish: Moliyaviy risklarni aniqlash va ularni boshqarish orqali tashkilotning moliyaviy xavfsizligini ta'minlash..

1.1.- rasm. Moliyaviy menejmentning asosiy maqsadlari

Umuman olganda, moliyaviy boshqaruvni samarali tashkil etishda ilmiy xulosalar va amaliy tavsiyalaridan biznes boshqaruvining xorij tajribalarini joriy qilishda, me'yoriy-huquqiy hujjatlarni takomillashtirishda va uning samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy tadqiqot ishlarini olib borishda, shuningdek, samarali moliyaviy boshqaruv asosida zararni kamaytirish, raqamlashtirish asosida moliyaviy hayotga tadbiq etishda foydalanish maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar va resurslar.

1. <https://www.worldbank.org/en/businessready>
2. Fama and French Three Factor Model Definition: Formula and Interpretation European Journal of Accounting, Auditing and Finance Research Vol.12, No. 5, pp.,17-30, 2024 Print ISSN: 2053-4086(Print), Online ISSN: 2053-4094(Online) Website: <https://www.eajournals.org/> Publication of the European Centre for Research Training and Development-UK.
3. Modern Portfolio Theory: Foundations, Analysis, and New Developments, Harry Markowitz, John Wiley & Sons, Jan 18, 2013 - Business & Economics - 576 pages

Sayfulloyev Oybek Olimovich

Buxoro davlat universiteti, Iqtisodiyot kafedrası izlanuvchisi

AGROTURIZM SOHASIDA INVESTITSIYA MUHITINI YAXSHILASH VA SAMARALI BOSHQARUV STRATEGIYALARINI ISHLAB CHIQISH YO'LLARI

Annotatsiya. Maqolada agroturizmni rivojlantirishda davlat va hududiy dasturlarni qabul qilish zaruriyati ilmiy dalillangan, agroturizmga investitsiyalarni jalb etish bo'yicha hududiy dasturlar doirasida hal qilinishi lozim bo'lgan vazifalar belgilangan, Belgilangan maqsad va vazifalardan kelib chiqqan holda, agroturizmni rivojlantirishning hududiy dasturini amalga oshirish 3 darajasi keltirib o'tilgan, xorijiy tajribani o'rganish asosida, O'zbekiston sharoitida hududlarda agroturizm faoliyatini tashkil etishning yo'nalishlarini belgilash tavsiya etilgan.

Kalit so'zlar: Turizm, agroturizm, boshqaruv, investitsiya, davlat dasturi, infratuzilma, agroturizm qishloqlari, agroturizm parklari, hududiy dasturlar, boshqaruv mexanizmi.

Аннотация. В статье научно обоснована необходимость принятия государственных и территориальных программ развития агротуризма, определены задачи, которые необходимо решать в рамках территориальных программ по привлечению инвестиций в агротуризм, исходя из поставленных целей и задач, приведены 3 уровня реализации Территориальной программы развития агротуризма, на основе изучения зарубежного опыта определены направления организации агротуристической деятельности в регионах в условиях Узбекистана. рекомендуется разметка.

Ключевые слова: туризм, агротуризм, менеджмент, инвестиции, государственная программа, инфраструктура, агротуризм деревни, агротуризм парки, территориальные программы, механизм управления.

Annotation. The article provides scientific evidence of the need to adopt state and territorial programs in the development of agrotourism, sets out tasks that should be solved within the framework of territorial programs for attracting investment in agrotourism, 3 levels of implementation of the territorial program for the development of agrotourism, based on the study of foreign experience, it is recommended to determine the directions

Key words: Tourism, agrotourism, Management, Investment, state program, infrastructure, agrotourism villages, agrotourism parks, territorial programs, management mechanism.

Kirish. Agroturizm sohasiga investitsiyalarni jalb etish jarayonlarini samarali boshqarish mexanizmlarini tanlash, agroturizmga innovatsion faoliyatni faollashtirishini ta'minlaydi. Mamlakatlar agroturizmni qo'llab-quvvatlashning makroiqtisodiy va mezoiktisodiy dasturlari bilan qishloq aholisi va fermerlariga qishloq xo'jaligiga oid an'anaviy bilimlarni yo'qotmasdan, o'z kapitalini tejashga, investitsiya shaklida turizmga yo'naltirishga hamda uni ko'paytirishga, doimiy yashash joyini va odatdagi turmush tarzini saqlab qolishga yordam berdi. Yevropa fermerlari hamda qishloq aholisi uchun davlat tomonidan tashkil etilgan imtiyozli kreditlash (yoki subsidiyalash) tizimining yaratilganligi, agroturistik obyektlar egalariga turar-joy binolarini qayta ji-hozlash uchun imtiyozli soliq solish tizimining ishlab chiqilganligi, asosiy faoliyatdan tashqari to'g'ridan-to'g'ri daromad olish imkoniyatining yaratilganligi sababli agroturizmga investitsiya kiritish jozibador bo'lib bordi.

O'zbekistonda agroturizm rivojida mavjud bo'lgan muammolarni samarali hal qilish uchun agroturizmni rivojlantirishni boshqarishga imkon beruvchi hamda sohaga investitsiyalarni yo'naltirishni rag'batlantiruvchi davlat va hududiy dasturlarni qabul qilish zarur. Agroturizmni rivojlantirish hamda sohaga investitsiyalarni yo'naltirishni rag'batlantiruvchi dasturlar deganda mahalliy aholi va umuman mamlakat uchun ijobiy ijtimoiy-madaniy ta'sir ko'rsatadigan iqtisodiyotni yuqori samarali, arzon narxlardagi, raqobatbardosh soha sifatida agroturizmni rivojlan-tirish uchun shart-sharoitlarni ta'minlash bo'yicha ishlab chiqilgan chora-tadbirlar tizimi tushuniladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Agroturizmni tashkil etishning nazariy-uslubiy asoslari, uning iqtisodiyotga ta'sirini xorijlik iqtisodchi olimlardan Efstratios Loizou, Christos Karelakis, Konstantinos Galanopoulos, Konstadinos Mattas, Kaswanto, Manuela Pulina, Domenica Giovanna Dettori, Antonello Paba, Richard Sharpley, qishloq xo'jaligida turizmni rivojlanishiga ta'sir etuvchi makro omillarni Vytautas Barkauskas, Kristina Barkauskienė, Edmundas Jasinskas, Anna Farmakilar o'zlarining tadqiqotlarida bayon etishgan.

Agroturizmga investitsiyalarni jalb etish va unga ta'sir etuvchi omillarni o'rganishda MDH davlatlaridagi iqtisodiyot sohasidagi olimlardan F.Kazemiyeh, H.Sadighi, M.Chizari, L.Evgrafova, O.Akimova, S.Volkov, L.Dubinicheva, P.Sovetov, S.Laypanovlarning ilmiy tadqiqotlari ham e'tiborga loyiqdir.

Agroturizmning dunyo iqtisodiyotidagi ahamiyati, uni tashkil etish nazariy-huquqiy asoslari, moliyalashtirish manbalari va usullari, investitsiyalarni olib kirish yo'nalishlari, sohadagi mavjud muammolar masalalari O'zbekistonlik iqtisodiyot sohasidagi olimlardan B.Navruz-Zoda, F.Mirzaxodjayev, R.Amriddinova, S.Islomov, A.Fozilov, B.Raxmatov, N.Yuldasheva, M.Jo'raboyev, A.Amirov va boshqalarning tadqiqot ishlarida keng yoritilgan.

Materiallar va metodlar. Tadqiqot natijalarining ishonchliligi amalga oshirilgan yondashuv, usullar va nazariy ma'lumotlarning rasmiy manbalardan olinganligi, keltirilgan tahlillar va tajriba-sinov ishlari samaradorligining matematik-statistik ishonchlilik intervalida tekshirilganligi, statistik qonuniyatlarda keltirilgan ishonchlilik talablariga javob berishi, O'zbekiston Respublikasi Ekologiya, atrof-muhitni muhofaza qilish va iqlim o'zgarishi vazirligi huzuridagi Turizm qo'mitasi, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti huzuridagi Statistika agentligi ma'lumotlariga, shuningdek, Jahon banki, BMTning Xalqaro turizm tashkiloti, Butunjahon turizm tashkiloti (UNWTO), "Business Wire" axborot agentligi kabi xalqaro tashkilotlarning ma'lumotlariga asoslanganligi bilan belgilanadi.

Maqolada guruhlash, taqqoslash, mantiqiylik, iqtisodiy, va tizimli tahlil, natijalarni tahlil qilish kabi usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar. Qishloq turizmi sohasida xalqaro va mintaqalararo hamkorlikni rivojlantirish, bu hukumatlararo munosabatlar, mahalliy davlat hokimiyati organlari, xususiy sektor va jamoat birlashmalari orqali xalqaro agroturizm tashkilotlari bilan aloqalarni o'rnatishni ta'minlaydi.

Belgilangan maqsad va vazifalardan kelib chiqqan holda, agroturizmni rivojlantirishning hududiy dasturini amalga oshirish 3 darajani o'z ichiga oladi:

1-daraja – davlat miqyosida, agroturizmga investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha shart-sharoitlar yaratilishini ta'minlaydi, shu jumladan: qonunchilik bazasini mustahkamlash, moliyaviy qo'llab-quvvatlash, kadrlar bilan ta'minlash va global axborot ta'minotini amalga oshirish kabilar.

2- daraja – viloyat miqyosida, bu bir vaqtning o'zida mintaqada agroturizm bilan shug'ullanadigan ko'plab tadbirkorlar manfaatlar uchun ishlaydigan agroturistik klasterlarni, shu jumladan murakkab agroturistik diqqatga sazovor joylarni shakllantirishni ta'minlaydi.

3-daraja – hudud (tuman yoki investitsiya loyihalari amalga oshirilishi belgilangan hudud) miqyosida, ushbu darajada agroturizm xizmatlarini potensial taklif etuvchisi va investori bo'lgan fermer, dehqon va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlashga ixtisoslashgan xo'jaliklarning manzilli ro'yxatini shakllantirish, shuningdek, mahalliy madaniy, moddiy va tabiiy merosning turistik jozibadorligini oshirish bo'yicha ishlar olib boriladi. Bu darajada agroturizm sohasida o'z-o'zini tashkil etish va hamkorlik muhim o'rin tutadi.

Hududlarda agroturizmni muvaffaqiyatli rivojlantirishning eng muhim sharti qishloq aholisini ushbu faoliyat turiga faol jalb etish, agroturizmining foydali va nufuzli faoliyat turi sifatidagi ahamiyatini yoritib berish, ularning taqdim etilayotgan xizmatlarning yuqori sifati uchun sohani aniq tushunishi va mehmonlarni qabul qilishga tayyorligi va intilishidir. Ushbu shartning bajarilishi o'z-o'zini tashkil etishda tashabbuskorlik, tadbirkorlik, o'z ishiga hurmat va an'anaviy o'zbek qishlog'ining insonparvarlik salohiyatini namoyon etish kabi ijtimoiy-psixologik omillarga ham asoslanadi. Shuningdek, hududiy dasturning muvaffaqiyatli amalga oshishi qishloq joylarin-

ing resurs imkoniyatlaridan to'la foydalanish uchun sharoitlar yaratishni ham o'z ichiga oladi (8-ilova).

Mamlakatimiz hududlarining o'ziga xos xususiyatlarini, mahalliy sharoitlarning xilma-xilligini, hududlarning agroturizm bo'yicha investitsion jozibadorligini hisobga olgan holda, hududiy dasturlarni qabul qilishda agroturizmni tashkil etishning turli yo'nalishlarini ko'rib chiqish zaruriyati yuzaga keladi.

Xorijiy tajribani o'rganish asosida, O'zbekiston sharoitida hududlarda agroturizm faoliyatini tashkil etishning quyidagi yo'nalishlarini belgilash tavsiya etiladi:

a) hududlardagi tarixiy va an'analar saqlanib qolgan qishloq joylarida mavjud ijtimoiy-madaniy muhitga qisman o'zgartirishlar kiritish orqali kichik oilaviy mehmonxona uylari va hududning mavjud agroturistik resurslari asosida agroturizmni tashkil etish.

Ushbu yo'nalishda agroturizm faoliyatini tashkil etish qishloq aholisini qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish sohasidan parallel ravishda xizmat ko'rsatish sohasiga o'tkazish bo'yicha davlat siyosatini amalga oshirishni, belgilangan qishloq hududlarini qo'llab - quvvatlashga qaratilgan strategiyani milliy darajada qabul qilishni nazarda tutadi. Ushbu strategiya mavjud qishloq uy-joylari va qishloq xo'jaligida faoliyat olib boruvchilar (dehqon va qishloq xo'jaligi mahsulotlarini qayta ishlashga ixtisoslashgan xo'jaliklar va boshqalar) asosida turar joylar tarmog'ini (xususiy mini-mehmonxonalar, oilaviy mehmon uylari, namunaviy qishloq uylari) va sayyohlar uchun ixtisoslashtirilgan ko'ngilochar muassasalarni (sport markazlari, umumiy ovqatlanish shoxobchalari, otxonalar va boshqalar) rivojlantirishni qo'llab-quvvatlashni o'z ichiga oladi.

b) qishloq joylarida yirik va o'rta xususiy agroturizm obyektlarini barpo etish.

"Tarixiy yoki milliy qishloqlar" ko'rinishidagi ixtisoslashgan xususiy mehmonxonalar, tarixiy qishloq zodagoni, savdogari, dehqon uylari, madaniy-etnografik markazlar, hududga xos bo'lgan meva-sabzavotlar yetishtiriladigan bog'lar barpo etish, milliy taomlar tayyorlash, qishloq xo'jaligi ishlarida birgalikda ishtirok etish imkoniyatini yaratib berish va boshqalar. Agroturizm faoliyatini tashkil etishning ushbu yo'nalishidan foydalanish qishloq joylarda uy-joy fondining qulayligi va xizmat sifati past bo'lgan, ammo yaxshi sayyohlik salohiyatiga ega bo'lgan hududlar uchun xosdir. Ushbu yo'nalish maxsus loyihalarni ishlab chiqishni, katta investitsiyalarni jalb qilishni va keng qamrovli ilmiy tadqiqot va marketing ishlarini muvaffaqiyatli amalga oshirishni talab qiladi.

c) agroturizm parklarini barpo etish.

Agroturizmni rivojlantirishdan tashqari, ushbu yo'nalish ma'lum bir mamlakat yoki hududning qishloq xo'jaligi yutuqlarini ommalashtirish va targ'ib qilish, tarixiy ko'nikmalarni saqlash va milliy (an'anaviy) qishloq xo'jaligi ishlab chiqarish texnikasi va usullarini, milliy taomlarni tatib ko'rish va tayyorlashni namoyish etishga qaratilgan bo'ladi. Agroturizm parklari ko'p funksiyali markazlar bo'lib, sayyohlar uchun ko'ngilochar obyektlar, doimiy ko'rgazma va ekspozitsiya markazlarini barpo etish bilan birgalikda bir vaqtning o'zida ilmiy-tadqiqot va naslchilik ishlari olib borilishi mumkin. Ushbu yo'nalish ham yirik davlat yoki xususiy investitsiyalarni amalga oshirishni talab qiladi.

Xulosa va takliflar. Agroturizmni rivojlantirishni boshqarishga imkon beruvchi hamda sohaga investitsiyalarni yo'naltirishni rag'batlantiruvchi davlat va hududiy dasturlarni 3 bosqichda amalga oshirish taklif etiladi.

1-bosqich. Agroturizmni rivojlantirish bazasini shakllantirish (2023-2025-yillar).

Ushbu bosqich qonunchilikni optimallashtirish, kadrlar tayyorlash tizimini yaratish va ularning zaxirasini shakllantirish, agroturizmni rivojlantirish va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash bo'yicha davlat va hududiy dasturlarni ishlab chiqish, agroturizm infratuzilmasini rivojlantirish, mavjud agroturizm obyektlarining muvaffaqiyatli tajribasini targ'ib qilish va yangi loyihalarni boshlash muammolarini hal qilishni nazarda tutadi. Shuningdek, agroturizmga doir loyihalarni hududlar kesimida amalga oshirish mexanizmlarini yaratish, investorlar bazasini shakllantirish, ilmiy-tadqiqotlar olib borish hamda jahon tajribasini o'rgangan holda hududlarning xususiyatidan kelib chiqib qayd etilgan agroturizmni tashkil etish yo'nalishlari va turli boshqaruv modellarini qo'llash asosida loyihalarni amalga oshirishga erishish. Agroturizm sohasiga investit-

siyalarni jalb etishda hududlarning investitsion jozibadorligini baholash tizimi asosida “istiqbolli” tumanlarda dastlabki agroturizm komplekslarini barpo etish.

2-bosqich. Agroturizm bozorining oʻsishiga erishish (2026-2027-yillar).

Oldingi bosqichda ishlab chiqilgan mexanizm va tajriba asosida kumulyativ samarani yaratish va hududlarga oʻz yoʻnalishiga ega boʻlgan agroturizm obyektlari sonining, ularga tashriflar sonining tez oʻsishini taʼminlash va shunga mos ravishda hududlarda agroturizmni rivojlantirishdan bevosita moliyaviy samaraga erishish. Fermer xoʻjaliklari faoliyatini diversifikatsiyalash. Qishloq aholisida qoʻshimcha daromad olish imkoniyatini yaratish. Mavjud tajriba asosida agroturizm sohasiga investitsiyalarni jalb etishda hududlarning investitsion jozibadorligini baholash tizimi asosida “barqaror” va “oʻsuvchi” tumanlarda ham agroturizm komplekslarini barpo etish choralari koʻrish.

3-bosqich. Rivojlangan va raqobatbardosh agroturizm bozorini yaratish (2028-2030-yillar).

Fermer xoʻjaliklarining moliyaviy barqarorligini taʼminlash, qishloq aholisining hayot va isteʼmol sifatini oshirish, agroturizm tufayli mamlakat fermerlarining mahsulotlarini yetishtirish texnologiyasini, oʻz yoʻnalishiga ega boʻlgan qishloqlarning anʼanalari va madaniy hayotini saqlab qolish hamda jahon bozorida tan olinishiga erishish. Mavjud tajriba barcha tumanlarda agroturizm komplekslarini barpo etish choralari koʻrish. Ushbu bosqichda agroturizm bozorining rivojlangan va raqobatbardosh bosqichiga oʻtishi tufayli agroturizm obyektlari soni biroz kamayishi mumkin, ammo shu bilan birga mavjud obyektlarning rentabelligi, ulardagi tunab qolishlar soni va umumiy daromad oʻsishda davom etadi. Oʻz brendiga ega boʻlgan agroturizm obyektlari yuzaga chiqadi. Agroturizm aholining sayohat qilishida mashhur yoʻnalishga aylanadi. Toʻplangan tajriba agroturizmga investitsiyalarni jalb qilishni davlat tomonidan qoʻllab-quvvatlash va tartibga solishning mavjud mexanizmlariga qoʻshimcha taʼsirchan oʻzgartirishlar kiritish imkonini beradi. Bundan tashqari, ushbu bosqichda agroturizmni rivojlantirishning uzoq muddatli taʼsiri namoyon boʻladi.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentyabrdagi “Oʻzbekiston - 2030” strategiyasi toʻgʻrisida”gi PF-158 sonli farmonida turizm xizmatlari eksportini 2030-yilga borib 5 milliard AQSH dollariga yetkazish vazifasi belgilangan. Agroturizmni rivojlantirishni boshqarishga imkon beruvchi hamda sohaga investitsiyalarni yoʻnaltirishni ragʻbatlantiruvchi davlat va hududiy dasturlarni muvaffaqiyatli amalga oshirish natijasida 2030-yilga kelib umumiy turizm eksporti hajmida agroturizm ulushini 5 foizga yoki 250,0 mln. AQSH dollariga yetkazish mumkin deb hisoblaymiz.

Foydanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Efstratios Loizou, Christos Karelakis, Konstantinos Galanopoulos, Konstadinos Mattas, The role of agriculture as a development tool for a regional economy, Agricultural Systems, Volume 173, 2019, Pages 482-490.
2. Kaswanto “Land Suitability for Agrotourism Through Agriculture, Tourism, Beautification and Amenity (ATBA) Method” Procedia Environmental Sciences, Volume 24, 2015, Pages 35-38.
3. Manuela Pulina, Domenica Giovanna Dettori, Antonello Paba “Life cycle of agrotouristic firms in Sardinia” Tourism Management, Volume 27, Issue 5, 2006, Pages 1006-1016.
4. Richard Sharpley, Rural tourism and the challenge of tourism diversification: the case of Cyprus, Tourism Management, Volume 23, Issue 3, 2002, Pages 233-244.
5. Vytautas Barkauskas, Kristina Barkauskienė, Edmundas Jasinskas, Analysis of Macro Environmental Factors Influencing the Development of Rural Tourism: Lithuanian Case, Procedia - Social and Behavioral Sciences, Volume 213, 2015, Pages 167-172.

Qodirova Ro'zigul Sadulloyevna,

Buxoro davlat universiteti, O'zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti

sadulloyevna1991@gmail.com

Raxmatova Sabrina Otabek qizi

Buxoro davlat universiteti, Filologiya fakulteti talabasi

O'TKIR HOSHIMOV ASARLARINING RUS TILIGA TARJIMA JARAYONIDA LINGVOPOETIK BIRLIKLARNING SEMANTIK O'ZGARISHI VA MILLIY OBRAZLILIK IFODASI

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'tkir Hoshimovning badiiy asarlaridagi lingvopoetik birliklarning rus tiliga tarjima qilinish jarayoni tahlil etilgan. Asosiy e'tibor tarjimada semantik o'zgarishlar, obrazli iboralarning badiiy-estetik kuchi va milliy obrazlilik darajasining qanday aks etishiga qaratilgan. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ko'plab lingvopoetik birliklar literal tarjima natijasida o'z badiiy ta'sirini yo'qotgan yoki soddalashtirilgan. Tadqiqot tarjimashunoslikda lingvopoetik transformatsiyani nazariy va amaliy jihatdan chuqurroq o'rganish zaruratini asoslaydi.

Kalit so'zlar: O'tkir Hoshimov, rus tiliga tarjima, lingvopoetik xususiyatlar, badiiy tarjima, madaniyatlararo tafovut, tilning estetik jihatlari, tarjima usullari, poetik ifoda, madaniyatlararo aloqalar, tarjimonlik san'ati.

Аннотация: В данной статье рассматривается процесс перевода лингвопоэтических единиц из художественных произведений Уткира Хошимова на русский язык. Основное внимание уделено семантическим изменениям в процессе перевода, а также степени сохранения художественно-образного и национального колорита. Анализ показывает, что многие образные выражения теряют свою эстетическую силу при буквальном переводе. Исследование обосновывает необходимость комплексного подхода к лингвопоэтической трансформации в переводоведении.

Ключевые слова: Откир Хошимов, перевод на русский язык, лингвопоэтические особенности, художественный перевод, межкультурные различия, эстетические аспекты языка, методы перевода, поэтическое выражение, межкультурные связи, искусство перевода.

Abstract: This article analyzes the translation of linguopoetic units from the literary works of O'tkir Hoshimov into Russian. The main focus is on semantic changes during translation, as well as the extent to which artistic expression and national imagery are preserved. The analysis reveals that many idiomatic and figurative expressions lose their aesthetic and emotional depth when translated literally. The study highlights the need for a culturally and stylistically sensitive approach to linguopoetic transformation in translation studies.

Keywords: O'tkir Hoshimov, translation into Russian, linguopoetic features, literary translation, intercultural differences, aesthetic aspects of language, translation methods, poetic expression, intercultural relations, art of translation.

Kirish. O'zbek adabiyotining zabardast vakillaridan biri bo'lgan O'tkir Hoshimov ijodi o'ziga xos xalqona ifoda vositalari, hayotiylik, teran badiiy tafakkur va milliylik ruhining yorqin namunasidir. Uning asarlarida xalq og'zaki ijodi unsurlari, metaforik tuzilmalar, iboraviy birliklar, milliy obrazlar va muloqot madaniyati lingvopoetik jihatdan chuqur tahlil qilinadigan badiiy elementlar sifatida namoyon bo'ladi. Aynan shu jihatlar O'tkir Hoshimov asarlarini boshqa millatlar tiliga, xususan, rus tiliga tarjima qilishda murakkab lingvopoetik transformatsiyalarni talab etadi.

Tarjima jarayonida yozuvchining milliy koloritga boy uslubini saqlab qolish, obrazlar tizimi va iboraviy qatlamini semantik buzilishlarsiz o'tkazish, tilga xos konnotatsiyalarni yetkazish muhim metodologik va amaliy muammodir. Ayniqsa, lingvopoetik birliklarning tarjima jarayonida semantik o'zgarishi, ularning ekvivalent variantlar bilan almashtirilishi yoki ba'zi hollarda kontekstdan chetlatilishi milliy obrazlilikni ifodalash darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, bugungi globallashuv jarayonida adabiyotlararo dialogda tarjima vositasining roli ortib bormoqda. Xususan, milliy adabiy merosimizni boshqa xalqlar madaniyatiga tanitishda, o'zbek adabiy matnlarini rus tiliga sifatli tarjima qilish zamonaviy lingvistika va tarjimashunoslikning dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. O'tkir Hoshimov asarlari tarjimalarini lingvopoetik nuqtai nazardan tadqiq etish esa nafaqat tarjimaning sifatini baholash, balki o'zbek madaniy kodlarini boshqa tillarga o'tkazish mexanizmlarini ochib berishga xizmat qiladi.

Shu jihatdan, ushbu tadqiqotda O'tkir Hoshimov asarlarining rus tiliga tarjima jarayonida uchraydigan lingvopoetik birliklarning semantik o'zgarishi va milliy obrazlilik ifodasining saqlanish holati ilmiy tahlil qilinadi. Bu orqali tarjima orqali milliy adabiy tafakkur va badiiy idrokni saqlab qolish imkoniyatlari o'rganiladi.

Adabiyotlar tahlili. O'tkir Xoshimov asarlarini rus tiliga tarjima qilishda til va madaniyatlararo tafovutlar, tarjimonning san'ati va badiiy ifodaning saqlanishi kabi masalalar muhim o'rin tutadi. Bu borada turli tadqiqotlar va ilmiy ishlar mavjud bo'lib, ularning ba'zilari tarjima san'ati, badiiy tarjima metodologiyasi va madaniyatlararo aloqalar nuqtai nazaridan o'rganilgan.

Gulomov, Sh. (2017). "Tarjimaning madaniyatlararo xususiyatlari va ularning badiiy tarjimaga ta'siri." Ushbu tadqiqotda tarjima jarayonida madaniyatlararo farqlarni hisobga olish zarurati va bu farqlarni tarjimada qanday engish mumkinligi haqida so'z boradi. Tarjimaning badiiy ifodasi va ma'no qatlamlarini saqlab qolish muhimligi ta'kidlanadi. Tadqiqotda tarjimonning til va madaniyatlararo aloqalarni qanday o'rganishi, so'zlarning poetik boyligini qanday saqlashi keltirilgan. O'tkir Xoshimovning asarlarini rus tiliga tarjima qilishda badiiy mazmunni va tilni o'ziga xos tarzda o'zgartirish, madaniyatlararo tafovutlarni inobatga olish zarurligi ko'rsatiladi.

Sadiqov, B. (2015). "Tarjima san'ati: Badiiy tarjimaning nazariy asoslari." Ushbu asarda badiiy tarjimaning nazariy aspektlari, tarjimonning san'ati va tarjima metodologiyalari muhokama qilinadi. Sadiqov badiiy tarjima va uning lingvopoetik jihatlari haqida to'liq tahlil beradi. Xoshimovning asarlarini rus tiliga tarjima qilishda tarjimonning nutq va ifodaviy vositalarni to'g'ri tanlashi, har bir so'zning badiiy qiymatini tushunishi muhimligini qayd etadi.

Shomurodov, D. (2020). "O'zbek adabiyotining rus tilidagi tarjimalari: Madaniyatlararo tafovutlar va tarjima metodlari." Ushbu tadqiqotda o'zbek adabiyotining rus tiliga tarjimasi tahlil qilinadi, jumladan, Xoshimov asarlarining tarjima jarayoni va bu jarayondagi madaniyatlararo farqlar. Tarjimonning o'zbek tiliga xos madaniy elementlarni rus tiliga qanday moslashtirishi, leksik va frazeologik xususiyatlarni qanday o'zgartirish zarurligi muhokama qilinadi. Xoshimov asarlarida, xususan, xalq og'zaki ijodi elementlari, ijtimoiy va emotsional nuanslar tarjimaga qanday ta'sir ko'rsatishi haqida tahlil qilish amalga oshiriladi.

Komilov, M. (2018). "Badiiy tarjima va poetik metodlar." Maqolada badiiy tarjimaning poetik metodlari tahlil qilinadi va tarjimadagi poetik elementlarning saqlanishi lozimligi ta'kidlanadi. O'tgan asrning tarjima san'ati bilan tanish bo'lgan Komilov, Xoshimov asarlarini rus tiliga o'zgartirishda badiiy o'ziga xoslikni, tilning poetik boyligini saqlash va tarjimaga o'zgacha estetik boylik qo'shish zarurligini o'rganadi.

O'tkir Hoshimov ijodi xalq ruhiyatini badiiy tasvirlash, til boyliklarini estetik maqsadda qo'llash, milliy qadriyatlar va ma'naviy olamni ifodalash borasida o'ziga xos maktabni tashkil etadi. Uning asarlarida xalqona iboralar, metaforalar, maqollar, kinoyalar, kontekstual ramzlar va milliy obrazlar yuqori darajadagi lingvopoetik yuklama bilan boyitilgan. Bunday lingvopoetik birliklarning rus tiliga tarjima jarayonida ifoda darajasi va semantik mazmunining qanday o'zgarishga uchrashi masalasi bugungi kunda tarjimashunoslik fanida muhim nazariy va amaliy muhokama ob'ekti bo'lib kelmoqda.

Tarjimaning muvaffaqiyatli bo'lishi tarjimonning nafaqat til bilimiga, balki madaniy tafakkur, milliy mentalitet va badiiy idrokni chuqur anglashiga ham bog'liq. O'tkir Hoshimov asarlarida uchraydigan "qulog'ini quloq bosdi", "hayot domla o'rgatadi", "til yarasi tan bitmaydi" kabi iboralar nafaqat ma'no, balki xalqning estetik qarashlarini ham mujassam etgan. Bunday

birliklarni rus tiliga tarjima qilishda ekvivalentlik muammosi, kontekstga xos moslashuv, hamda stilistik va funksional adekvatlik muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqot davomida tahlil qilingan tarjima variantlarida ko'plab hollarda semantik sod-dalashtirish, obrazli ifodaning neytrallasuvi, ba'zan esa o'zbekcha milliy koloritni to'liq ifodalay olmaslik holatlari aniqlangan. Masalan, "Sariq devni minib" asaridagi ba'zi kinoyali ifodalar rus tilidagi tarjimalarda literal shaklda berilgan bo'lib, ularning badiiy kuchi pasaygan. Bu esa lingvopoetik birliklarning faqat leksik darajadagi emas, balki madaniy-semiotik yuklamasini ham hisobga olish zaruratini ko'rsatadi.

Shuningdek, tarjima jarayonida ba'zan kompensatsiya usuli qo'llanilib, asl matndagi obrazli iboraga mutanosib bo'lgan, rus o'quvchisi uchun tanishroq ifodalar kiritilgan. Bunday usullar ma'lum darajada milliy badiiylikni saqlashga yordam bergan bo'lsa-da, u asl asarning emotsional, muloqot uslubiyati va estetik strukturasini to'liq aks ettira olmaydi. Shu boisdan, O'tkir Hoshimov asarlarini tarjima qilishda lingvopoetik transformatsiyani chuqur o'rganish, tarjima nazariyasi va amaliyotini milliy kontekst doirasida yondashish zarurati yuzaga chiqadi.

Muhokamalar shuni ko'rsatadiki, lingvopoetik birliklar tarjimasida nafaqat leksik-semantik, balki stilistik, pragmatik va madaniy aspektlarni ham muvofiqlashtirish tarjimaning sifat darajasi-ni belgilovchi asosiy mezonlardan biridir. Bu jihatlar milliy adabiyotning xorijiy o'quvchi ongida qanday qabul qilinishini, asarning gumanistik va estetik qadriyatlarini yetkazish imkoniyatini ta'minlaydi.

O'tkir Hoshimovning asarlari o'zbek xalqining mentaliteti, kundalik hayot falsafasi va milliy qadriyatlarining badiiy ifodasidir. Uning matnlarida ko'plab lingvopoetik birliklar – ya'ni obrazli iboralar, metaforik strukturalar, so'z o'yini, milliy ramzlar va xalqona tafakkurga xos til birliklari uchraydi. Bunday badiiy qatlamlarni boshqa tilda, xususan, rus tilida adabiy-estetik ifodaning darajasini saqlagan holda tarjima qilish tarjimon oldida murakkab vazifalarni qo'yadi.

Tahlil natijalariga ko'ra, O'tkir Hoshimovning "Dunyoning ishlari", "Ikki eshik orasi" va "Urushning so'nggi qurboni" kabi asarlarining rus tilidagi tarjimalarida ko'plab lingvopoetik birliklarning semantik transformatsiyaga uchragani kuzatildi. Masalan, asliyatda kuchli emotsional va madaniy yuklamaga ega bo'lgan iboralar rus tilidagi tarjimada ko'pincha literal – ya'ni so'zma-so'z tarzda ifodalanadi. Bu esa ular tarkibidagi metaforik ma'noni yo'qotib, o'quvchining idrokida obrazli taassurot qoldirish imkoniyatini kamaytiradi.

Misol tariqasida, "hayot domla o'rgatadi" iborasi tarjimada "жизнь учит" shaklida berilgan. Har ikki ifoda grammatik va semantik jihatdan mos kelsa-da, o'zbek tilidagi "domla" – ya'ni ustoz, murabbiy timsoli badiiy obraz sifatida kuchliroq anglashiladi. Rus tilidagi tarjimada esa bu obraz qismlarga ajralib, faqat funksional ma'no saqlanib qolgan, estetik va emotsional boyitilgan konnotatsiya esa yo'qolgan.

Shuningdek, Hoshimov asarlarida uchraydigan xalq maqollari va iboralari tarjima jarayonida ba'zan ekvivalentlik asosida mos keluvchi rus xalq maqollari bilan almashtirilgan. Bunday uslubiy almashtirishlar ba'zida ijobiy natija berib, badiiy obrazlilikni saqlab qolishga xizmat qilgan. Ammo ba'zida bu usul asliyatdagi semantik noziklikni, ya'ni muallifning indi-vidualligini pasaytirgan. Masalan, "til yarasi tan bitmaydi" iborasi rus tilida "слово ранит силь-нее меча" shaklida berilgan bo'lib, bu tarjima kontekstual jihatdan to'g'ri bo'lsa-da, o'zbek xalqona ruhidagi ibora estetikligini o'zida to'liq mujassam eta olmaydi.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, tarjimalarda lingvopoetik birliklarning o'rmini to'liq saqlash uchun tarjimon nafaqat til, balki muallifning estetik dunyoqarashi, obrazlar tizimi va xalqning madaniy psixologiyasini ham hisobga olishi zarur. Tarjimada literal yondashuvdan voz kechib, kontekstual, stilistik va funksional adekvatlikni ta'minlash lingvopoetik birliklarning transformatsiyasini iloji boricha aslga yaqin holatda aks ettirish imkonini beradi.

Shu asosda, O'tkir Hoshimov asarlarining rus tiliga tarjimasida uchraydigan lingvopoetik birliklarning semantik o'zgarishlari, ulardagi milliy obrazlilik darajasi va estetik mazmun saqlanish holatlari tarjima sifati va adabiy moslikni belgilovchi asosiy mezonlar sifatida namoyon bo'ladi.

Xulosa. O'tkir Hoshimov asarlari o'zbek xalqining badiiy tafakkuri, til madaniyati va ma'naviy dunyoqarashining yorqin ifodasi sifatida milliy adabiyotimizda alohida o'rin egallaydi. Ushbu asarlarni rus tiliga tarjima qilish jarayoni esa nafaqat lingvistik, balki madaniy, stilistik va semantik jihatdan ham murakkab bo'lgan badiiy transformatsiyani taqozo etadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, Hoshimov ijodidagi ko'plab lingvopoetik birliklar – xususan, obrazli iboralar, metaforalar, xalq maqollari va kinoyaviy ifodalar tarjima jarayonida semantik soddalashtirish yoki literal yondashuv natijasida o'z badiiy-estetik kuchini yo'qotgan.

Semantik o'zgarishlarning eng asosiy sababi tarjimonning milliy obrazlilikni yetarli darajada qamrab ololmasligida, konnotativ ma'nolarni funksional jihatdan muvofiqlashtira olmasligida namoyon bo'ldi. Shuningdek, tarjima jarayonida kontekstual va stilistik moslik tamoyillari har doim ham to'liq e'tiborga olinmagani sababli, ba'zi lingvopoetik birliklar rus tilida badiiy jihatdan zaiflashgan holda ifodalangan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Shveitser, B. (1982). *Teoriya i praktika perevoda*. Moscow: Russkij yazyk.
2. Jalilov, M. (2010). *O'zbek adabiyotining tarjimasi: masalalar va istiqbollar*. Tashkent: Fan.
3. Levitskaya, N. (1997). *Poetika perevoda*. Moscow: Nauka.
4. Nabokov, V. (2000). *On Translation*. New York: New Directions.
5. Karaeva, G. (2003). *Perevod i poetika*. Moscow: Literaturnaya pressa.
6. Makarova, A. (2005). *Linguistic and cultural problems in translation*. Moscow: Academia.

R.Musurmonova

Samarqand davlat universitetining Kattaqo'rg'on filiali
Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim sport kafedrası,
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2-kurs talabasi

BOLALARNING DIALOGIK VA MONOLOGIK NUTQNING MAZMUNI VA VAZIFALARI

Annotatsiya: Mazkur maqolada bolalarning dialogik nutqini shakllantirish, maxsus mashg'ulotlarda dialogik nutqqa o'rgatish uslubiyotlari va usullari, monologik nutqqa o'rgatish bo'yicha ish mazmuni va vazifalari, dialogik nutqning mazmuni va vazifalari, bolalarning ijtimoiy va shaxs sifatida shakllanishida dialogning ahamiyati, bolalarni monologik nutqqa o'rgatish, turli yosh bosqichlarida monologik nutqni o'rgatish ishining mazmuni va uning vazifalari haqida fikr yuritilgan.

Ka'lit so'zlar: dialog, monolog, bola, shaxs, nutq, ijtimoiy, shakllantirish o'rgatish, vazifa, o'rgatish.

Аннотация. В данной статье рассматривается о формировании диалогической речи детей, методиках и методах обучения диалогической речи на специальных занятиях, о содержании и задачах работы по обучению монологической речи, о содержании и задачах диалогической речи, о значении диалога в становлении детей как социальной и личностной личности, о содержании и задачах работы по обучению детей монологической речи, обучению монологической речи на разных возрастных этапах.

Ключевые слова: диалог, монолог, ребенок, личность, речь, социальное, формирующее учение, задание, учение.

Annotation. This article reflects on the formation of children's dialogical speech, methods and methods of teaching children to dialogical speech in special training sessions, the content and tasks of work on teaching monological speech, the content and tasks of dialogical speech, the importance of dialogue in the formation of children as social and individual, teaching children to monological speech.

Keywords: Dialogue, monologue, child, person, speech, social, formation teaching, task, teaching.

Kirish. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tashkilotlari uchun "ILK QADAM" Davlat o'quv dasturi kompetensiyaviy yondashuvga asoslangan. Bu maktabgacha ta'lim va tarbiya jarayonida bolalar faoliyatining turli-tuman turlarida shakllanadigan kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan.

Jumladan, "kommunikativ kompetensiya – atrofdagi odamlar bilan o'zaro munosabatlarning konstruktiv usullari va vositalariga ega bo'lishni taqozo qiladi; muloqot qilish va yuzaga kelgan o'yin, bilish, maishiy va ijodiy vazifalarni muvaffaqiyatli hal qilish qobiliyati. Bu kompetensiyaga nutqni rivojlanish ham kiradi.

Nutq bolaning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishi hamda dunyoni bilishi uchun zarur vositadir. Mazmunga boy va rag'batlantiruvchi ta'lim muhitida bolalar og'zaki va yozma muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradilar, bu ularga o'zlariga ishonishga, boshqalar bilan munosabatlarni o'rnatishga, dunyo haqidagi tushunchalarini shakllantirishga, mashg'ulotlarda ishtirok etishga va loyiha ishlarini jamoa bo'lib bajarishga yordam beradi.

Bolalar kattalar va boshqa bolalar tomonidan tushunilishlari uchun o'zlarini namoyon etishlari mumkin. Ular aytilganlarni tushunish uchun tinglaydilar va kuzatadilar; savol va topshiriqlarni eshitadilar va shunga mos javob berishadi. Ular nutqni, ayniqsa, o'qish va yozishni o'z ichiga olgan mashg'ulotlarga ijobiy qarashadi. Ular nutqning turli shakl va funksiyalarini biladilar, ulardan foydalanadilar va kerak bo'lganda ularni turli xil muloqot holatlarida moslashtiradilar". Ana shunday nutqning jadal rivojlanishida uni yuqori darajaga olib chiqishda

pedagoglarning maqsadli rivojlantiruvchi muhitni tashkil etishi va ta'lim jarayonida turli usullardan foydalanishi muhim ahamiyatga ega

Bolaning dialogik va monologik nutq asta-sekin rivojlanib boradi va bu jarayonda pedagogning roli juda ahamiyatli: u avval oddiy jummalarni qo'rishni o'rgatadi, so'ngra maktabgacha davr oxiriga kelib hikoyalar tuzish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Pedagog turli usullardan foydalangan holda bolaning faol lug'atini boyitadi, izchil, grammatik jihatdan to'g'ri dialogik va monologik nutqni rivojlantiradi; nutq ijodkorligini rivojlantiradi; nutq va intonatsiya madaniyatini rivojlantiradi; kitob madaniyati, bolalar adabiyoti bilan tanishtiradi, bolalar adabiyotining turli janridagi matnlarni tinglab tushuntiradi; savodxonlikning zaruriy sharti sifatida ovoqli analitik va sintetik faoliyatni shakllantiradi.

Asosiy qism. Dialog – ikki yoki bir nechta so'zlashuvchining biron – bir vaziyat bilan bog'liq mavzudagi fikrlarining almashinuvi bilan tavsiflanadi. Monologik nutq – bolaning o'z fikr va hissiyotlarini tizimli ravishda ifoda etishi bo'lib, unda ichki tafakkur va o'zini anglash jarayonlari yotadi.

So'zlashuv nutqi bog'langan, tushunarli bo'lishi kerak. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalar so'zlashuv nutqini kattalar rahbarligida egallaydi. 2 – 3 yoshli bolalar so'zlashuv mazmunidan tez chalg'iydilar, Ular hali tafakkur, xotira, diqqat, lug'at boyligi, nutqning grammatik tomoni yaxshi rivojlangan. Dialog nutq esa bolalardagi tafakkurning, xotira va diqqatning, lug'at boyligining rivojlanganligi, nutqning grammatik shakllanganligiga bog'liq. 4 – 5 yoshli bolalar sekin – astalik bilan fikrni keng va to'liq bayon etishga o'ta boshlaydilar. So'zlashganda ko'proq savollar bera boshlaydilar. 5 yoshli bolalar uzoq vaqt davomida so'zlashish qobiliyatiga ega bo'ladi. Bola bunday so'zlashuvda savollarga javob beradi, suhbatdoshini tinglaydi va hokazo.

Tarbiyachi bolalar bilan so'zlashganda buyumlarning nomini so'rab qolmasdan, balki ularning sifatlarini, qismlarini, u bilan qilinadigan harakatlarni ham so'raydi.

Bolalarning so'zlashuv nutqini tarkib toptirishda maxsus mashg'ulotlar hgam olib boriladi. Bu mashg'ulotlar: 1) suhbatlar; 2) ta'limiy o'yinlar; 3) sur'atlarni ko'rib chiqish va u haqda suhbat.

Suhbat mashg'ulotida tarbiyachi quyidagilarni amalga oshiradi:

1. Bolalarning afzalligini aniqlaydi va tartibga soladi.
2. Bolalarda tevarak – atrofga to'g'ri munosabatni tarbiyalaydi.
3. Bolalarni suhbat mavzusidan chalg'imag, o'z fikrini maqsadga yo'naltirgan holda izchillik bilan bayon etishga o'rgatadi.
4. O'z fikrini oddiy va tushunarli tarzda ifodalashga o'rgatadi.
5. Bolalarning ilgari o'zlashtirgan bilimlariga asoslanib, ularning fikrlarini faollashtiradi, mustaqil mulohaza va muhokama qilishga o'rgatadi.

Bolalarni monologik nutqini rivojlantirish taxminan maktabgacha katta yoshdan boshlash zarur. Ammo bu jarayonga kichik yoshdan she'rlarni yodlash va to'rt yoshdan turli ta'riflovchi hikoyalarni tuzish orqali tayyorgarlik ko'rish maqsadga muvofiq. Bolalarda diqqatni aniq bir voqea yoki san'at asarida jamlay olmaslik, va unda bir vaqtning o'zida nafaqat turli predmetlarni ko'rish, balki ularning bir-biriga bog'likligini ko'ra olmaslik monologik nutqni rivojlanishiga to'siq bo'la oladi. Aynan shu ko'nikmalarni rivojlanishiga xotira yordam beradi. Demak xotiraning rivojlanishi monologik nutqni shakllantirish vositasi desa bo'ladi

Monolog nutq dialog nutqqa nisbatan anchas murakkab bo'lib, bu bitta odam tomonidan amalga oshiriladigan nutqdir. Monolog nutqda bitta kishi gapiradi, qolganlar esa tinglaydilar. Monolog nutq ko'pchilikka qarata aytiladigan nutq bo'lgani uchun, u har doim mantiqiy jihatdan izchil, grammatik jihatdan shakllangan, hammaga tushunarli va ravon bo'lishi kerak.

Monolog nutq yaxshi xotirani, nutqning shakl va mazmuniga diqqatni yo'naltirishni talab etadi. Shuning bilasn bir vaqtda, monolog nutq tafakkuriga tayanadi.

Dialogik nutq ikki va undan ortiq kishilar o'rtasida amalga oshiriladi. Nutqning bu ko'rinishi o'ziga xos xususiyatlarga ega, bu nutq keng jummalarni talab etadi. Shuning uchun

dialogik nutq tarkibida to'liqsiz gaplar juda ko'p bo'ladi. Bunday nutq tarkibida so'roq va undov gaplar ham uchraydi.

Dialog – suhbat bolalarning kattalar va o'z tengdoshlari bilan muloqotining asosiy shakli hisoblanadi.

Bolalar bog'chasida o'qitish ikki shaklda amalga oshiriladi:

A) Erkin nutqiy muloqot

B) Maxsus mashg'ulotlarda

Dialog ko'proq erkin nutqiy muloqotda paydo bo'ladi va u bolalar lug'atini boyitishning talaf-fuzga oid grammatik ko'nikmalarini tabiiy ravishda rivojlantirib, ravon nutq ko'nikmalariga ega bo'lish bazasi hisoblanadi. Dialog maxsus mashg'ulotlarda o'qitiladi. Dialog nutqni o'rgatish odatda suhbat shaklida, ya'ni kattalar bilan bola o'rtasidagi fikr almashish shaklida ro'y beradi.

Dialogik ravon nutqni rivojlantirishga doir maxsus mashg'ulotlar suhbat Metodi va imitatsiya metodi asosida o'tkaziladi. Mazkur metodlar ko'pincha quyidagi usullar yordamida amalga oshiriladi:

Tayyorgarlik suhbatlari usullari;

Teatrlashtirish usullari.

Dialogik nutqni rivojlantirish nafaqat shunchaki nutqning muayyan kompazitsion shaklini o'zlashtirish balki bolaning ijtimoiy va shaxs jihatdan shakllanishining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Dialogik dialog nafaqat aloqa va o'z manfaatlariga vyo'nalishini balki sherikning nuqtaiy nazarini, istaklarini ham ko'zda tutadi.

Monologik nutq bir kishining boshqalarga qaratilgan nutqi hisoblanadi va hikoya qilish, xabar berish, o'qigani yoki eshitganini qayta so'zlab berish, o'zi savol berib o'zi javob berish shaklida namoyon bo'ladi.

Kattalar bilan bolalarning birgalikdagi so'z ijodkorligi monologic nutqni rivojlantirishning asosiy sharti hisoblanadi. Endigina besh yoshga to'lgan bolalar tanish ertaklarni aytib berish, voqealar to'qish, shaxsiy tajribalardan so'zlab berishga qiziqishni namoyon qiladilar.

Bolalarning ijtimoiy va shaxs sifatida shakllanishida til, xususan dialogik va monologic nutq asosiy vazifalardan biridir. Nutq bola tafakkurini rivojlantiradi, jamiyat bilan o'zaro aloqasini yo'lga qo'yadi va uning shaxsiyatini shakllanishiga xizmat qiladi.

Xulosa. Dialogik va monologik nutq bolalar nutqiy rivojlanishining asosiy ko'rinishlaridan bo'lib, ularning muloqotga kirishish, fikr bildirish, tushuncha va hissiyotlarini ifodalash jarayonida muhim o'rin tutadi. Dialogik nutq bola uchun kundalik hayotda doimiy muloqot qilish vositasi bo'lsa, monologik nutq esa mustaqil fikrlash, voqeani bayon qilish, his-tuyg'ularni ifodalashga xizmat qiladi. Har ikki nutq shakli bolaning ijtimoiylashuvi, tafakkuri, eslab qolish qobiliyati va nutq madaniyatining shakllanishida beqiyos ahamiyatga ega. Maktabgacha yoshdagi bolalarning nutqini rivojlantirishda o'yinlar, suhbatlar, ertak aytish va rolli mashg'ulotlar muhim vosita sifatida foydalaniladi. Bolaning nutqiy rivojlanishi uning umumiy intellektual va ijtimoiy rivojlanishining ajralmas qismidir.

Ayniqsa, dialogik nutq orqali bola nafaqat eshitishni, balki tushunishni, javob qaytarishni, o'z fikrini aniq ifodalashni o'rganadi. Monologik nutq esa bola mustaqil fikr yuritishni boshlaganining belgisi sifatida qimmatlidir. Tarbiyachi yoki ota-onalar bu jarayonda faollik ko'rsatib, bolalar bilan ko'proq muloqot qilishlari, ularni tinglash va qo'llab-quvvatlash orqali nutqiy rivojlanishga yordam berishlari kerak. Nutq madaniyati shakllangan bola keyinchalik ham jamiyatda muvaffaqiyatli muloqot qiluvchi, fikrini aniq ifoda eta oladigan inson bo'lib voyaga yetadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasining Prezidenti SH.M.Mirziyoyevning "2017 – 2021 – yillarda maktabgacha ta'limini yanada takomillashirish chora – tadbirlari to'g'risida" gi Qarori . – T.: 2016.
2. Maktabgacha ta'lim Konsepsiyasi. – T. 2011.
3. M.Asqarova va boshqalar. Kichik yoshdagi bolalar nutqini o'stirish. – T. 2001.
4. Q.Shodiyeva. Nutq o'stirish uslubiyoti. "O'qituvchi" nashriyoti. Toshkent – 2008.

MUNDARIJA:

Familiya I.Sh.	Mavzu	Bet
DOLZARB MAVZU		
Avezov Olmos Ravshanovich	Ekstremal vaziyatlarda shaxsiy resurslarni safarbar qilish va stressni boshqarish	3
Atakulova Nargizaxon Alijonovna	Talabalarda sog'lom diniy dunyoqarashni rivojlantirish Tizimini takomillashtirish	7
PSIXOLOGIYA		
Tilavov Muxtor Hasan o'g'li	Ta'lim muassasalarida psixologik xizmatlar samardorligini oshirish uchun o'qituvchi va ota-onalar hamkorligining innovatsion yondashuvlari	11
Dehqonboyeva Zulayho Dilshod qizi	Psychological concepts of attitude of personality to itself	15
Ismatova Dilafruz Tuymuratovna	Zamonaviy oilada ota-ona shaxsiy psixologik Rivojlanishiga ta'sir qiluvchi ijtimoiy-psixologik omillar	19
To'rayev Ozod Uyg'un o'g'li, Nurboboyeva Dilshoda Nodirovna	Shaxs fiziologik taraqqiyotida stressga bardoshlilikning ahamiyati	23
To'rayev Ozod Uyg'un o'g'li, Nurboboyeva Dilshoda Nodirovna,	Shaxs fiziologik taraqqiyotida stressga bardoshlilikning ahamiyati	26
Ziyoieva Mehriniso Fazliddin qizi	Jinoyat sodir etishga moyil bo'lgan o'smirlarni o'rganishning psixologik xususiyatlari	32
Qodirova Iroda Erkinovna Qalandarova Tursunoy Razzaqberganovna	Ilk o'spirinlik davrida xarakter tiplariga ko'ra agressiv holatlarning namoyon bo'lishi	36
Toshpo'latova Ma'rifat Baxrom qizi	Talaba qizlarning oilaviy hayotdagi o'zgarishlarga moslashishdagi ijtimoiy va psixologik muammolar	38
Xayrullayeva Marjona Hayot qizi	O'smirlarda islohotlarga dahldorlik fenomenini shakllantirishning psixologik asoslari	42
Mahkamova Risolat Badriddinovna	Talabalarda liderlik shakllanishining psixologik xususiyatlari	46
Arziqulov Hasan Normurod o'gli	Oliy ta'limda kompetensiyaviy yondashuvni joriy etishda o'qituvchining roli va psixopedagogik tayyorgarligi	51
Axatov Yo'ldoshjon Hamzayevich	O'smirlarda iroda sifatlarini rivojlantirishning psixologik omillari	54
PEDAGOGIKA		
Otaboyeva Oysha Baxodirovna	Inklyuziv ta'limdan-inklyuziv jamiyatga	58
Salixova Lobar Farxodovna	Boshlang'ich sinfda pedagogik jarayonni tashkil etishda steam texnologiyasini qo'llash orqali o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish metodikasi	60
Qanoatova Shaxrizoda Nasrulla qizi	Umumta'lim maktablarida inklyuziv ta'lim	62

Ibodova Gulimehr Inoyatovna,	Bolalar va o'smirlar orasida uchraydigan kiberbulling Alomatlari	66
Nurmatov Nurhayot Nurziyot o'g'li	Koping strategiyalarining pedagoglardagi frustratsion tolerantlikka ta'siri	71
G'aybullayev Shonazar Mirboboyevich	Ta'lim tizimini rivojlantirishda innovatsion boshqaruv mexanizmlari	80
Mo'minova Dilnavoz Komilovna	O'qituvchilar mahoratini oshirishda o'qitish texnologiyalarini takomillashtirish mexanizmlari	86
Aysachev Abdufasl Abdulfayz o'g'li	Ta'lim tizimida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanishning dolzarb muammolari	89
Qahhorova Maftuna Ulug'bekovna	O'quvchilarini o'qitishda innovatsion yondashuvlarning ahamiyati	93
Axmedova Zarina Rahmat qizi	Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarning intellektual rivojlanishini ta'minlashning pedagogik asoslari	97
<i>IQTISODYOT</i>		
Salixov Saidamir Alisher o'g'li	Biznesni barqaror rivojlantirishda moliyaviy menejmentning ahamiyati	102
Inamov Nozimjon Ravshanovich		
Sayfulloyev Oybek Olimovich	Agroturizm sohasida investitsiya muhitini yaxshilash va samarali boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqish yo'llari	104
<i>FILOLOGIYA</i>		
Qodirova Ro'zigul Sadulloyevna	O'tkir hoshimov asarlarining rus tiliga tarjima jarayonida lingvopoetik birliklarning semantik o'zgarishi va milliy obrazlilik ifodasi	108
Raxmatova Sabrina Otabek qizi		
R.Musurmonova	Bolalarning dialogik va monologik nutqning mazmuni va vazifalari	112

“ZAMONAVIY JAMIYAT VA INNOVATSIYALAR”

ILMIY NAZARIY JURNALI UCHUN MAQOLALARNI RASMIYLASHTIRISH TALABLARI

1. “Zamonaviy jamiyat va innovatsiyalar” ilmiy jurnali mualliflari diqqatiga!
1. “Zamonaviy jamiyat va innovatsiyalar” ilmiy jurnali ilmiy maqolalarni o‘zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi.
2. E‘lon qilinadigan maqolalarga bo‘lgan asosiy talablar:
 2. ishning dolzarbligi va ilmiy yangiligi;
 3. maqolaning hajmi: adabiyotlar ro‘yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 3-8 betgacha;
 4. maqola nomi, annotatsiya (50-60 ta so‘z) va tayanch so‘zlar (8-10 ta) ingliz, o‘zbek va rus tillarida keltiriladi.
 5. Maqola boshida mavzu, muallifning F.I.O. (to‘liq yozilishi kerak), mualliflar bir nechta bo‘lsa, ularning har biri haqida to‘liq ma‘lumotlar berilishi shart, tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning e-maili ko‘rsatiladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot obyekti va qo‘llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro‘yxati, albatta, keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e‘lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsiya etiladi.
 3. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 12 shrift, maqola nomi bosh harflarda, interval 1,0; abzas 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap va o‘ng tomon 2 sm.
 4. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo‘lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to‘liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.
 5. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro‘yxatda ko‘rsatiladi. Matn ichidagi ko‘chirmadan so‘ng iqtibos olingan asarning ro‘yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o‘rinda kitob, to‘plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familiyalari, manbaning to‘liq nomi, nashr ko‘rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko‘rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familiyalari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa nomeri ko‘rsatiladi.
 6. Maqola matni kamida 70-80 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim. Topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi.
 7. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo‘lsa, barcha savol va e‘tirozlar bo‘yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.
 8. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobiy bo‘lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Jurnalda anjuman tezislari va ma‘ruzalari chop etilmaydi. E‘lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko‘chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.
 9. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o‘zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko‘rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.
 10. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonidan qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o‘zgartirishlar kiritishga haqlidir.
 11. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko‘rib chiqilmaydi.

**“ZAMONAVIY JAMIYAT VA INNOVATSIYALAR”
ILMIY NAZARIY JURNALI**
№ 3 2025

Tahririyat manzili: 200117, O‘zbekiston Respublikasi,
Buxoro shahri Alpomish ko‘chasi, 9-uy
Elektron manzil: <https://fanistiqbollari.uz>
Telegram raqami: +998 (93) 689-80-90

Zamonaviy jamiyat va innovatsiyalar ilmiy-nazariy jurnal.
Buxoro, 2025. № 3-son, , B. 120